

**TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**GENÇ VE YETİŞKİN BİREYLERDE SORUMLULUK ALGISI VE
DİNDARLIK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif SOYTÜRK

**TRABZON
Ağustos, 2025**

**TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**GENÇ VE YETİŞKİN BİREYLERDE SORUMLULUK ALGISI VE
DİNDARLIK**

**Elif SOYTÜRK
ORCID: 0009-0006-4419-6158**

**Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Yüksek
Lisans Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.**

**Tezin Danışmanı
Doç. Dr. Necmi KARSLI
ORCID: 0000 - 0002 - 2975 - 9307**

**TRABZON
Ağustos, 2025**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Trabzon Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

Elif SOYTÜRK

04 / 08 /2025

YAPAY ZEKA KULLANIMINA İLİŞKİN BEYAN FORMU

() Tez yazım sürecinde yapay zekâ tabanlı araçlardan **faydalanmadım**.

■ Tez yazım sürecinde yapay zekâ tabanlı araçlardan **faydalandım**. Bu kapsamda, yapay zekâ destekli araçların kullanımına ilişkin aşağıdaki hususları beyan ederim:

1. Bu çalışmada, yalnızca bilimsel üretim sürecini desteklemek amacıyla yapay zekâ tabanlı araçlardan yararlanılmış olup; kullanılan araçların işlevi, katkı düzeyi ve sınırları açık biçimde eklerde belirtilmiştir. Bu kapsamda kullanılan yapay zekânın kapsamı hipotez geliştirme, teorik tartışma ve yorumlama gibi üst düzey beceri, deneyim ve uzmanlık gerektiren aşamaları içermemektedir.

2. Yapay zekâ kullanımı, çalışmanın özgünlüğüne, bilimsel etik kurallarına ve ilgili mevzuata aykırı olmayacak biçimde gerçekleştirilmiştir.

3. Usulsüz yapay zekâ kullanımı (örneğin: kaynak göstermeksizin metin üretimi, otomatik içerik üretiminin özgün eser gibi sunulması, yanıltıcı kaynak gösterimi vb.) tarafımdan kesinlikle yapılmamıştır.

4. Çalışmanın hazırlanmasında kullanılan yapay zekâ araçları ve işlevleri ekte sunulan tabloda ayrıntılı olarak belirtilmiş olup, bu kullanım danışman öğretim üyesinin bilgisi dahilinde gerçekleştirilmiştir.

5. Yukarıda yer alan beyanımın gerçeğe aykırı olduğunun tespiti hâlinde, yükseköğretim mevzuatı, ilgili etik kurallar ve Trabzon Üniversitesi disiplin mevzuatı çerçevesinde hakkımda yaptırım uygulanabileceğini bildiğimi ve bu sonuçları kabul ettiğimi taahhüt ederim.

6. Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber’de belirtilen ilkelere uygun biçimde üretken yapay zekâdan yararlanılmıştır.

Elif SOYTÜRK

04 / 08 /2025

ÖN SÖZ

Bu çalışma, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk algıları arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik bir arayışın ve akademik bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnanç sistemlerinin bireyin değer dünyası ve davranış örüntüleri üzerindeki etkisi, özellikle sorumluluk kavramı bağlamında ele alındığında hem psikoloji hem de din bilimleri açısından derinlemesine analiz edilmesi gereken bir konudur. Bu bağlamda yapılan çalışma, çok boyutlu bir bakış açısıyla, bireyin manevi yönelimi ile etik sorumluluk algısı arasındaki ilişkiyi istatistiksel veriler eşliğinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma süreci boyunca akademik rehberliğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle çalışmama yön veren çok kıymetli danışmanım Doç. Dr. Necmi KARSLI'ya en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca değerlendirmeleriyle çalışmama katkıda bulunan kıymetli jüri üyeleri Dr. Muzaffer AYVAZ ve Dr. İbrahim Furkan GÜVEN'e teşekkür ederim. Yüksek lisans sürecinde bilgi ve görüşleriyle katkı sunan değerli hocalarıma müteşekkirim.

Bu süreçte desteğini esirgemeyen; varlığıyla bana güç ve huzur veren anneme; her daim gurur duyduğu çocuklarını bazen zorlasa da sevgisi ve varlığıyla güçlendiren babama en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışma sürecinde, iş hayatımı kolaylaştırarak akademik süreci yürütebilmemi sağlayan okul müdürüm Sn. Rüstem EKER'e ve bu yolda yanımda olan tüm dostlarıma minnettarım.

Bu çalışmayı, hayatı boyunca beni hiçbir dönemimde yalnız ve sevgisiz bırakmayan; ilkokula başladığım gün bir elinde kırmızı çantamı taşıyıp, diğer eliyle elimi sıkı sıkı tutan rahmetli büyükbabam Muhammed SOYTÜRK'e ithaf ediyorum.

Temmuz, 2025

Elif SOYTÜRK

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
TABLOLAR DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1. 1. Sorumluluk Kavramı.....	6
1. 1. 1. Felsefî Açıdan Sorumluluk	6
1. 1. 2. Psikolojik Açıdan Sorumluluk	7
1. 1. 3. Sosyolojik Açıdan Sorumluluk	9
1. 2. Gençlik ve Yetişkinlik Döneminin Özellikleri	11
1. 3. Din Kavramı.....	12
1. 3. 1. Din Kavramının Etimolojisi ve Tanımı	13
1. 3. 2. Dinin Felsefî Boyutu	13
1. 3. 3. Dinin Psikolojik Boyutu ve Dindarlık	14
1. 3. 4. Dinin Sosyolojik Boyutu ve Dindarlık.....	15
1. 4. Dinî Geleneklerde Sorumluluk Anlayışı.....	17
1. 4. 1. Hinduizm’de Sorumluluk.....	17
1. 4. 2. Budizm’de Sorumluluk	18
1. 4. 3. Hristiyanlıkta Sorumluluk.....	18
1. 4. 4. Yahudilikte Sorumluluk.....	19
1. 4. 5. İslam’da Sorumluluk.....	20
1. 5. Sorumluluk ve Dindarlık İlişkisi.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM.....	25
2. 1. Araştırmanın Modeli	25
2. 2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	25

2. 3. Verilerin Toplanması	25
2. 3. 1. Veri Toplama Araçları	25
2. 3. 1. 1. Dinî Tutum Ölçeği	26
2. 3. 1. 2. Sorumluluk Ölçeği	26
2. 3. 2. Veri Toplama Süreci	27
2. 3. 3. Katılımcı Özellikleri	28
2. 4. Verilerin Analizi	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR.....	30
3. 1. Betimleyici Bulgular	30
3. 2. Hipotezlerin Test Edilmesi.....	33
3. 2. 1. Sorumluluk ve Dinî Tutumun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması.....	34
3. 2. 2. Sorumluluk ve Dinî Tutum Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular.....	41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TARTIŞMA	47
--------------------------	-----------

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	54
5. 1. Sonuçlar	54
5. 2. Öneriler	56
KAYNAKLAR.....	58
EKLER.....	66
ÖZ GEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ	72

ÖZET

Genç ve Yetişkin Bireylerde Sorumluluk Algısı ve Dindarlık

Bu çalışma, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk algıları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, bireyin inanç sistemiyle olan ilişkisinin, sorumluluk algısına nasıl yansıdığını ortaya koymak üzere hazırlanmıştır. Tezin teorik çerçevesi, sorumluluk kavramının psikolojik ve dinî boyutlarıyla ele alınmasıyla oluşturulmuştur. Bu bağlamda Erikson, Piaget ve Jung gibi gelişim psikolojisinin temel kuramcılarının görüşleriyle birlikte, İslam dini başta olmak üzere farklı inanç sistemlerinde sorumluluk kavramına yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır.

Araştırmada nicel yöntem benimsenmiş; Türkiye genelinden 697 katılımcının verileri analiz edilmiştir. Ölçme aracı olarak “Dinî Tutum Ölçeği” ile “Sorumluluk Ölçeği” kullanılmış; veriler SPSS programında betimleyici istatistikler, t-testi, ANOVA, Pearson korelasyon ve regresyon analizleriyle değerlendirilmiştir. Bulgular, bireylerin dindarlık düzeylerinin sorumluluk algıları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle yaş, cinsiyet, medeni durum ve sosyoekonomik düzey gibi demografik değişkenlerin bu ilişkide belirleyici rol oynadığı görülmüştür.

Araştırma bulguları, dindarlığın yalnızca bireyin inanç dünyasını şekillendirmekle kalmadığını; aynı zamanda ahlaki karar alma süreçlerini, toplumsal rollerini ve etik sorumluluk bilincini de derinden etkilediğini ortaya koymaktadır. Araştırma dinin, bireyin manevi yapısını besleyen bir kaynak olmanın ötesinde, onun sosyal sorumluluklarını anlamlandırmasında da temel bir işlev görevi gördüğü tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu araştırma, dindarlığın, bireyin sorumluluk bilincini geliştirmede önemli bir psikolojik ve ahlaki kaynak olduğunu vurgulamakta; din psikolojisi alanına teorik ve uygulamalı düzeyde özgün katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Sorumluluk, Dindarlık, Genç, Yetişkin

ABSTRACT

Perceptions of Responsibility and Religiosity in Young and Adult Individuals

This study aims to examine the relationship between individuals' levels of religiosity and their perceptions of responsibility. Designed to uncover how an individual's engagement with their belief system reflects upon their sense of responsibility, the research constructs its theoretical framework through a dual lens: psychological and religious dimensions of responsibility. In this regard, the perspectives of foundational figures in developmental psychology—such as Erikson, Piaget, and Jung—are integrated alongside theological interpretations of responsibility within various belief systems, with particular emphasis on Islam.

A quantitative methodology was employed, analysing data from 697 participants across Turkey. Data collection instruments included the “Religious Attitude Scale” and the “Responsibility Scale.” The data were analysed using the SPSS statistical software, through descriptive statistics, t-tests, ANOVA, Pearson correlation, and regression analyses. The findings reveal a statistically significant influence of religiosity on individuals' perceptions of responsibility. Demographic variables such as age, gender, marital status, and socioeconomic level emerged as significant moderating factors in this relationship.

The results of the thesis indicate that religiosity does not merely shape the inner world of belief, but profoundly influences moral decision-making processes, social roles, and ethical awareness. The study argues that religion, beyond serving as a source of spiritual nourishment, also plays a foundational role in shaping individuals' understanding of social responsibility. In conclusion, this thesis underscores the function of religiosity as a vital psychological and moral resource in the development of responsibility consciousness, offering both theoretical and practical contributions to the field of the psychology of religion.

Keywords: Psychology of Religion, Responsibility, Religiosity, Youth, Adult

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	Dindarlık Ölçeği ve Alt Boyutlara Ait İç Tutarlılık Katsayıları (Cronbach's Alpha) ..	26
2.	Sorumluluk Ölçeği ve Alt Boyutlara Ait İç Tutarlılık Katsayıları (Cronbach's Alpha).....	27
3.	Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımları (N = 697).....	30
4.	Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Ölçeklerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N = 697)	32
5.	Araştırma Hipotezlerinin Test Edilme Durumları.....	33
6.	Yaş Gruplarına Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları)	35
7.	Medeni Duruma Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları).....	36
8.	Cinsiyete Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları)	37
9.	Sosyoekonomik Duruma Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları).....	39
10.	Eğitim Durumuna Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları).....	40
11.	Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar (N = 697)	42
12.	Dinî Tutum Alt Boyutlarının Sorumluluk Algısını Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	43
13.	Dinî Tutumun Sorumluluk Algısı Üzerindeki Yordayıcı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	45

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil No</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	Dinî tutum boyutlarının sorumluluk algısını yordayıcılığına yönelik yapılan çoklu regresyon analizi diyagramı.....	45
2.	Dinî tutum toplam puanının sorumluluk algısını yordayıcılığına yönelik yapılan çoklu regresyon analizi diyagramı.....	46

KISALTMALAR LİSTESİ

VIF	: Varyans Artış Faktörü
DT	: Dinî tutum
RS	: Sorumluluk algısı
S	: Sayfa sayısı
S.S	: Sayfa aralığı
C	: Cilt
Vb	: ve benzeri
T.Y	: Tarih yok
TDK	: Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Sorumluluk, en önemli insani erdemlerden biridir. İnsanın akıllı, iradi ve her türlü donanıma sahip olarak yaratılmış olması, onun sorumlu bir varlık olarak kabul edilmesindeki en önemli sebeplerdendir (Okumuş, 2023, s. 84). Akılla doğru ve yanlış ayıran, iradesiyle de dilediği gibi seçim yapabilen insan, bu özellikleri sebebiyle diğer varlıklardan ayrı bir konumdadır. Bu farklılık ve ayrı oluş, insana hem değer katmakta hem de o değer için bir karşılığı olarak sorumluluklar yüklemektedir. Eylemlerinin bilincinde olan ve davranışlarının sonuçlarını öngörebilen bir varlık olan insanın, fiillerinin sonuçlarını üstlenmesi doğal bir zorunluluktur. İnsanın, sorumluluklarının dayanaklarını kavrayabilen bir varlık olması da bu durumun temel nedenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bireyin eylemlerini gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olmasının yanı sıra sonuçlarına yönelik farkındalık geliştirmesi de sorumluluk bilincinin temel göstergesidir.

Sorumluluk, bireyin etik ve toplumsal normlar çerçevesinde kendi davranışlarını değerlendirebilmesini ve bu davranışların doğuracağı sonuçları üstlenebilmesini gerektirir. Bu kavram, bireyin benlik algısı, değer sistemi ve toplumsal rollerle olan etkileşimi çerçevesinde gelişir. Psikolojik açıdan bakıldığında, sorumluluk; bireyin karar alma sürecinde içsel denetim mekanizmalarını etkin biçimde kullanabilmesiyle, yani dışsal yönlendirmelerden ziyade kendi etik değerlendirmeleri doğrultusunda hareket edebilmesiyle ilişkilidir (Selçuk, 2004).

İnsanın akıl yoluyla kazandığı bilgiye uygun davranmaması, akla sahip olmasının; kendisine ahlaki açıdan bir değer katmadığı anlamına gelmektedir (Buyankara, 2024, s. 139). Bu açıdan bakıldığında, sorumluluk, kişinin ahlaki değerinin bir göstergesidir. Ahlaki bir varlık olmak, beraberinde sorumluluğu zorunlu kılar. Bu iki kavram, birbirinden bağımsız düşünülemeyecek kadar birbirini tamamlayan ve sürekli bir etkileşim içinde bulunan dinamik unsurlar olarak değerlendirilir. Ahlaki davranış yalnızca doğru ya da yanlış arasında bir tercihte bulunmayı değil; aynı zamanda bu tercihlerin sonuçlarını üstlenmeyi de içermektedir. Bu bağlamda sorumluluk, bireyin ahlaki ilkeler doğrultusunda hareket etmesini sağlayan temel bir yükümlülük olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ahlak ve sorumluluk, bireyin hem kendisine hem de topluma karşı yerine getirmesi gereken etik bir görevler bütünüdür. Bu iki ayrılmaz boyutunu temsil etmektedir.

Sorumluluk duygusunun kişide eksik oluşu, onu ahlaki olgunluktan uzaklaştırmaktadır (Demirci, t. y., s. 53). Sorumluluk, bireylerde değerlerin, öz disiplinin ve empatinin gelişmesinde etkili bir unsurdur. Ahlaki olgunluk bireyin sorumluluk bilincinin derinleşmesiyle doğru orantılıdır ve bu durum, bireysel ve toplumsal yaşamın düzenlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla sorumluluk hem bireysel özerklik hem de toplumsal düzen açısından vazgeçilmez bir ilkedir.

Dinî açıdan bakıldığında, Yaratıcısı tarafından insana yüklenen temel değerlerden biri olan sorumluluk (Zâriyât 51:56), toplumsal bir varlık olarak yaşayan insanın; hayatının birçok alanında mutlak surette bulunması gereken bir davranış olarak karşımıza çıkar. Birey, yaratıcısı tarafından birtakım sorumluluklar yüklenerek dünyaya gönderilmiştir (Yar, 2017, s. 45). Her varlık bu sorumluluğu mutlak surette yerine getirirken, insan özgür bırakılmıştır. Özgür iradenin varlığı, ahlaki sorumluluğu da bir zorunluluk olarak beraberinde getirmektedir (Çakır, 2023). Bu sebeptir ki insan, dünya hayatının sona ermesiyle başlayacak olan ahiret hayatında, yaptıklarından hesaba çekilecektir (Enbiya 21:47).

Dindarlık, bireyin inanç sistemiyle kurduğu ilişkinin derinliği ve sürekliliği ile bu ilişkinin bireysel tutum, davranış ve eylemler üzerindeki yansımalarını içeren çok boyutlu bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Dindarlık, pek çok alanın da konusu olan sorumluluk üzerinde etkin bir kavramdır. Kıyamet Suresinin 36. ayetinde yüce Allah, insanın eylemlerinde başıboş bırakılmadığını ve davranışlarının karşılıksız kalmayacağını bildirerek, sorumluluk bilincine dikkat çekmiştir (Kıyamet 75:36). Bu vurgu, bireyin hayatındaki her eylemin, ilahî adalet ve hesap verme ilkesi çerçevesinde değerlendirileceğini göstermektedir. Dolayısıyla insanın özgür iradeye sahip olması, onu aynı zamanda davranışlarının sonuçlarını üstlenmekle yükümlü kılar. Bu bağlamda sorumluluk, sadece toplumsal ya da etik bir zorunluluk değil; aynı zamanda kutsal bir ilkeye dayanan ontolojik bir yükümlülük olarak da kabul edilmektedir. Kur'an'ın bu yaklaşımı, insanın anlamlı ve sorumlu bir varlık olarak yaratıldığına işaret etmekte ve onun hem dünya hem de ahiret boyutunda hesap verebilirliğini temel almaktadır.

Din ve sorumluluk, bireyin toplumsal yaşam içerisindeki tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyen, kişilik gelişimi ve değerler sistemiyle yakından ilişkili kavramlardır. Öyle ki sorumluluk duygusu, dinî yaşantıyı etkilemekte ve din de insana bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bireyin yaşamının her alanında hissetmesi gereken sorumluluk duygusu ve buna ilişkin davranışların ele alınması ile, insana özgü temel ihtiyaçlardan kaynaklanan din olgusunun ilişkilendirilmesi, insanı ve onun yaşam biçimini anlamada önemli bir gerekliliktir. Bu sebeple bireyin ahlaki sorumluluklarını anlamak, onun dinî yaşantısını ve toplumsal hayatını anlamada temel bir öneme sahiptir.

Dindarlık ve sorumluluk algısı arasındaki ilişkiye yönelik yapılan alan yazın çalışmaları, iki kavram arasında anlamlı bir etkileşim olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Serbest Şahin'in (2024) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırma, dindarlık düzeyinin artmasının bireylerin sorumluluk düzeylerini istatistiksel olarak anlamlı biçimde yükselttiğini göstermektedir. Benzer biçimde, Kazel'in (2022) orta yetişkin bireylerle yürüttüğü çalışmada, dindarlık ile sorumluluk arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Tellioglu'nun (2015) ilk yetişkinlik dönemindeki bireyleri kapsayan araştırması ise, dindarlık düzeyinin bireylerin sorumluluk algısını artırıcı bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk algıları arasındaki ilişkiyi din psikolojisi perspektifinden incelemektir. Araştırma hem gençlik hem de yetişkinlik dönemindeki bireylerin dini yönelimlerinin, ahlaki ve toplumsal sorumluluk anlayışları üzerindeki etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, bireyin inanç sistemiyle kurduğu ilişkinin yalnızca bireysel bir yönelim değil; aynı zamanda etik davranışları ve toplumsal uyumu şekillendiren bir dinamik olarak değerlendirilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Literatürde genellikle ayrı ayrı ele alınan "dindarlık" ve "sorumluluk" kavramlarının karşılıklı ilişkisini yaş ve gelişimsel dönem farklılıkları bağlamında incelemesi bakımından bu araştırma, alana özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada aynı zamanda, bireyin dinsel tutumunun sorumluluk bilinciyle ne ölçüde örtüştüğü istatistiksel analizlerle desteklenerek değerlendirileceğinden, bulguların hem teorik hem de uygulamalı din psikolojisi alanına ışık tutması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Dindarlık ve sorumluluk, bireyin davranış örüntülerini ve değerler sistemini etkileyen hem ahlaki hem de psikolojik bir kavramdır. Pek çok inanç sisteminde insanın yaratılış amacı, belirli dinî sorumlulukları yerine getirmektir. Hangi din ve inanca bağlı olursa olsun insan, inandığı varlığın kendisini sorumlu kıldığı bazı kurallara tabidir. Bu sebeple yerine getirsün veya getirmesün her insan, inancının gerektirdiği emir ve yasaklar çerçevesinde bir sorumlulukla çevrelenmiştir.

Bu araştırmanın temel amacı, genç ve yetişkin bireylerin sorumluluk algılarıyla dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Özellikle farklı yaş gruplarında (genç ve yetişkin), bu ilişkinin nasıl şekillendiği, yaşa bağlı olarak sorumluluk bilincinin ve dinî yönelimin ne şekilde değişiklik gösterdiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve ekonomik durum gibi demografik değişkenler de sorumluluk ve dindarlık kapsamında değerlendirilecektir. Bu araştırma, bireyin inancıyla sorumluluk bilinci arasındaki bağı derinlemesine araştırmayı hedeflemektedir. Böylece gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde, bireylerin dindarlık düzeylerinin sorumluluk algısını ne yönde etkilediği ya da şekillendirdiği konusunda anlamlı veriler elde edilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca bu çalışma, bireyin dinî inancının sorumluluk bilincini artırıcı bir işlev görüp görmediğini ve bu bağlamda dindarlığın, bireyin toplumsal ve ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmesinde içsel bir motivasyon kaynağı olup olmadığını sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, bu araştırma hem gelişim psikolojisi hem de din psikolojisi alanlarına katkı sunmayı; aynı zamanda eğitimciler, aileler ve sosyal politika geliştiriciler için yol gösterici olabilecek bulgular üretmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri

İnsan, varlığı itibarıyla inanan, akıl ve iradesinin gerekliliği olarak yaptıklarından sorumlu tutulan bir varlıktır. Buna rağmen insan, inansa bile; inandığı dinin sorumlu tuttuğu her davranışı

yerine getirmeyebilir. Bu bağlamda; “Sorumluluk algısı mı dindarlığı etkiler?” yoksa “Dindarlık mı sorumluluk algısı üzerinde etkilidir?” soruları ortaya çıkmaktadır. Her ikisinin de birbirini etkileyebileceği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda araştırmanın temel soruları, "Dinin, genç ve yetişkin bireylerin sorumluluk algıları üzerindeki etkisi nasıldır?" ve "Genç ve yetişkinlerin sorumluluk algıları ile dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?" olacaktır.

Araştırmamızın hipotezleri aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

H1: Bireylerin yaşları arttıkça sorumluluk algıları artar.

H2: Bireylerin yaşları arttıkça dindarlık düzeyleri artar.

H3: Evli bireylerin sorumluluk algısı düzeyi bekâr bireylere göre daha yüksektir.

H4: Evli bireylerin dindarlık düzeyi bekâr bireylerden daha yüksektir.

H5: Kadınların dindarlık düzeyi, erkeklerden daha yüksektir.

H6: Kadınların sorumluluk algısı düzeyi, erkeklerden daha yüksektir.

H7: Bireylerin ekonomik düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyleri de yükselir.

H8: Bireylerin ekonomik düzeyi arttıkça sorumluluk algıları artar.

H9: Yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin sorumluluk algısı, düşük eğitim düzeyine sahip bireylerden daha yüksektir.

H10: Bireylerin eğitim düzeyi arttıkça dindarlık düzeyleri artar.

H11: Bireylerin dindarlık düzeyi ile sorumluluk algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H12: Bireylerde dinî tutum düzeyi arttıkça, sorumluluk algıları da artar.

Araştırmanın Gerekçe ve Önemi

Sorumluluk, bireyin hem kendisine hem de çevresine karşı geliştirdiği etik bir yükümlülüktür. Ayrıca sorumluluk duygusu, toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğine yönelik temel bir role sahiptir. Son dönemlerde “bireysel sorumluluk” anlayışının zayıflamasına ilişkin gözlemler, özellikle sosyal adaletin, toplumsal hassasiyetin ve etik tutumların yeniden tartışma gündemine geldiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede; “Bireyin sorumluluk algısının nasıl oluştuğu?” ve “Bu anlayışı ne tür etkenlerin güçlendirdiği?” soruları, psikolojik araştırmalar açısından üzerinde durulması gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Dinî inançlar, bireyin davranışlarını yönlendiren değer yapılarıdır. İnanç sistemleri bireye sadece anlam sunmakla kalmayıp; aynı zamanda onun karar alma süreçlerinde ve toplumsal rollerini benimsemesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda dinin birey üzerindeki etkisinin özellikle sorumluluk bilinciyle olan ilişkisi, din psikolojisi alanında üzerinde durulması gereken bir konudur.

Gelişimsel dönemlere bakıldığında, bireyin gençlik ve yetişkinlik evrelerinde sorumluluk anlayışının ve dinî yönelimlerinin belirgin değişimler gösterdiği görülmektedir. Bu dönemlerde, birey hem kimliğini inşa etmekte hem de toplumsal rollerine yönelmektedir. Bu süreçte dinî

değerlerin, bireyin sorumluluk davranışlarını hangi ölçüde etkilediğini görmek, psikolojik gelişimle inanç sistemleri arasındaki etkileşimi anlamak açısından önemlidir.

Bu çalışma, bireylerin dindarlık düzeyleriyle sorumluluk algıları arasındaki ilişkiyi ele alarak, din psikolojisi ve gelişim psikolojisi alanlarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Elde edilecek bulguların, değerler eğitimi, aile içi sorumluluk aktarımı ve sosyal sorumluluğu önceleyen politika önerileri açısından da katkı sunması öngörülmektedir. Tüm bunlar, araştırmanın önemini ve değerini artırmaktadır.

Sınırlılıklar

Yapılan her nicel araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları vardır. Mevcut araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları şöyledir:

1. Araştırmada nicel veri toplama yöntemi olarak ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin kullanıldığı çalışmalarda, evreni temsil ettiği düşünülen örneklem grubuna sorular yöneltilmektedir. Katılımcıların, doğru ve samimi yanıtlar verdikleri varsayılmıştır.
2. Bu araştırmada kullanılan ölçekler, elektronik ortamda, çalışmaya gönüllü olarak katılan 697 kişi tarafından yanıtlanmıştır. Araştırma bulguları, bu örneklem grubunun özellikleriyle sınırlıdır.
3. Katılımcılar rastgele seçilen 697 kişiden oluşmaktadır. Verilere dair genellemeler, bu grubun evreni temsil ettiği varsayımına dayanmaktadır.
4. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak yalnızca “Kişisel Bilgi Formu”, "Sorumluluk Ölçeği" ve "Dini Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamı, yalnızca bu ölçeklerin maddelerinden elde edilen verilerle sınırlıdır.
5. Bu araştırma; yaş, cinsiyet, medeni durum, ekonomik durum ve eğitim durumu olmak üzere beş demografik değişkenle sınırlıdır. Bu değişkenlerin dışındaki etkenler araştırmaya dahil edilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bireylerin değer yargıları ve toplumsal rolleriyle şekillenen sorumluluk algısı, farklı disiplinlerin inceleme konusu olmuştur. Bu sebeple araştırmanın kuramsal temellerinin oluşturulması adına, öncelikli olarak sorumluluk kavramı ele alınacaktır.

1. 1. Sorumluluk Kavramı

Sorumluluk, disiplinler arası bir kavramdır. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, ilahiyat, hukuk ve siyaset gibi pek çok alanın konusu içerisinde yer alan sorumluluğun; tüm bu alanlar ve bu alanların alt başlıkları içerisinde yer alan farklı tanımları bulunmaktadır. Bu çok boyutlu yapı, sorumluluğun yalnızca bireysel bir nitelik taşımadığını; aynı zamanda toplumsal düzenin işleyişinde de temel bir unsur olduğunu göstermektedir. Bireyin kendi davranışlarının farkında olması ve bu davranışların sonuçlarını kabullenmesi, sorumluluk bilincinin özünü oluşturmaktadır. Etik değerlerle iç içe geçmiş olan bu kavram, bireyin karar alma süreçlerine rehberlik eden bir ilke olarak öne çıkmaktadır.

Sorumluluk; Türk Dil Kurumu tarafından “*Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, mesuliyet*” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011). Bu tanımlama bireyin toplumsal bağlamda hesap verebilir bir varlık olduğunu göstermektedir. Fransızca “responsabilité”, İngilizce “liability” ya da “responsibility” kelimeleriyle ifade edilen sorumluluk, dilimizde “sor-mak” fiilinden türetilmiş olup; “*uyulması gerekli olan kurallara aykırı hareketin hesabını verme hâli*” olarak tanımlanmaktadır (Türk Hukuk Kurumu Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 1991, s. 230; Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 380).

Sorumluluk kavramı bireye ve onun yaşadığı topluma dair yükümlülükleri içeren bir kavram olarak çeşitli disiplinlerin inceleme alanına girmiş ve özellikle felsefe alanında derinlikli bir biçimde ele alınmıştır.

1. 1. 1. Felsefi Açıdan Sorumluluk

Bireyin sorumlu oluşu, bilinçli seçim yapabilmesi ve iradi davranışlarda bulunmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla kişinin sorumluluğunun başlangıcı, onun özgür oluşunun bir gerekliliğidir.

Aristo'nun sorumluluk kavramına bakışı, insanların eylemlerine yön veren niyetler üzerinedir. Aristo'ya göre bireyin davranışları, “bilerek” ya da “bilmeyerek” yapıp yapılmadığına göre değişiklik arz etmektedir. Bilgisizlikle bir eylemde bulunan insan, eğer bu eyleminden pişmanlık duyuyorsa, o hâlde bunu istemeyerek yapmıştır; ancak bundan üzüntü duymazsa istemeyerek de

yapmamıştır (Aristo, 1997, s. 42). Aristo, “erdemli” ve “kötü” karakterli olarak tanımladığı insanın, erdemi de kötülüğü de kendisinin seçtiğini söyleyerek, bu seçimlerinden sorumlu olduklarını dile getirmiştir (Aristo, 1998, ss. 53, 63).

Modern düşünürlerden Sartre (2009), “Varlık ve Hiçlik” kitabında; sorumluluk kavramına felsefi olarak şu şekilde değinmiştir:

Gerçekten de ben her şeyden sorumluyum, ama bir tek bizatihi sorumluluğumun dışında, çünkü ben varlığımın temeli değilim. Dolayısıyla her şey sanki sorumlu olmak zorundaymışım gibi cereyan eder. Dünyanın içine bırakılmış durumdayım; ama bu, suyun üzerinde yüzen tahta parçası gibi düşman bir evrenin içinde terk edilmiş ve edilgin olarak kalacağım anlamına gelmez. Bu, tersine, kendimi aniden tek başına ve yarımsız olarak olanca sorumluluğunu taşıdığım bir dünyanın içinde angaje olmuş bir hâlde bulmam demektir ve ben, ne yaparsam yapayım, bir an için bile olsa, kendimi bu sorumluluktan kopartamam, çünkü sorumluluklardan kaçma arzumdaki bile sorumluyum (s. 690).

Bu ifadeye göre Sartre, sorumluluğu ontolojik bir zemine dayandırmaktadır. Kişi varoluşunda bir etkisi olmasa dahi, var olarak mutlak surette sorumludur.

Arendt’e göre ise insan her ne yaparsa, bunu kendisi isteyerek yapmıştır ve kişinin yaptığı eylemlerin hepsi şüphesiz bireyci; dolayısıyla iradi ve bilinçlidir (Arendt, 1994, s. 266). Bu sebeple insan, özgür ve bilinçli olarak yaptığı bu davranışlardan sorumludur.

Levinas’a göre varoluşumuz özgürlüğün kendisi olarak yaratılmıştır ve bu sebeptir ki insan, özgür olabilmek için kendisine normlar oluşturmalıdır (Levinas, 2012, ss. 173, 285). Levinas’ın bu düşüncesi, onun özgürlüğü sınırsız bir eylem olarak değil; etik sorumluluk olarak tanımladığını göstermektedir. Her ne kadar başka düşünürlere göre insan, öncelikli olarak kendisine karşı sorumlu görülse de Levinas bunu kabul etmez. Ona göre kişi kendisinden önce diğer insanlara karşı sorumludur ve kişilerin öznelliklerini kazanmaları, onların başkalarına karşı duydukları etik sorumlulukla mümkün olmaktadır (Levinas, 2012, ss. 408-409). Bu bağlamda Levinas, etik sorumluluğu kişinin insan olabilmesi ve gerçek bir benlik kazanabilmesinin ön şartı olarak sunmaktadır.

1. 1. 2. Psikolojik Açıdan Sorumluluk

Psikoloji bilimi sorumluluk kavramını insanın gelişimi ve içsel mekanizmalarındaki değişimi esas alarak ele alır. Bu süreçte bireyin benlik algısı olgunlaştıkça, çevresiyle kurduğu ilişki netleşmekte ve birey, sorumluluk almaya başlamaktadır.

İnsan bilişsel kapasitesi ve öz farkındalık seviyesiyle diğer canlılar arasında farklı bir varlık olarak değerlendirilir. O, akıllı bir varlık olarak bilişsel kapasitesiyle diğer canlılardan ayrılmaktadır; çünkü kendisinin farkında olan ilk canlıdır (Fromm, 2023, s. 141). Bu farkındalık onun sadece kendisini değil, başka varlıkları da anlamasını ve anlamlandırmasını sağlamaktadır.

İnsanın kişiliğine dair izler bulmak istenildiğinde, onun bulunduğu ortamı görmek, bilmek ve değerlendirmek gerekir; çünkü insan henüz çocukluk döneminde psikolojik olarak gelişirken, toplum

ilişkilerinden etkilenmektedir (Adler, 1981, s. 40). Birey çocukken, çevresindeki yetişkinlerin davranışlarını inceleyerek, sosyal yaşamı ve hangi ortamda ne tür davranışların uygun olduğunu öğrenmektedir (Cüceloğlu, 1992, s. 155). Bu sebeple bireyin karakter gelişiminde iki önemli etkenden biri aile, diğeri ise yaşadığı toplumdur. Bu toplumsal öğrenme süreci, bireyin kendisini tanımasında ve duygusal kontrolünü geliştirmesinde belirleyici bir öneme sahiptir.

Psikolojik olarak ele alındığında, bireyin ailesi aracılığıyla içselleştirdiği davranışlar, benlik gelişimini desteklemekte ve özdenetim mekanizmalarının oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Özdenetim kişinin kendisini ve duygularını yönetebilmesi anlamına gelmekte ve araştırmalar, düşük öz kontrolün, bireylerin olumsuz davranışlarını tetiklediğini göstermektedir (Gözütok, 2017). Bu durum özdenetimin, insanın yalnızca bireysel davranışlarını değil; sosyal ilişkilerinde uyum gösterme ve sorumluluk alma davranışlarını da etkilediğini ortaya koymaktadır. Bunun tam tersi olarak, bireyin sorumluluk duygusunun gelişimi, onun içsel davranış mekanizmalarını geliştirmekte ve özdenetim becerilerini desteklemektedir.

Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre, ergenlik döneminin hemen ardından gelen ve "yakınlığa karşı yalnızlık" olarak adlandırılan altıncı dönemde kişi, sosyal ilişkiler kurmaya ve sorumluluk almaya hazırdır (Z. Selçuk, 2004, s. 65). Bu bağlamda birey, bu dönemde etrafıyla yakınlık kurarak güven duygusu kazanmakta ve insanlarla kurduğu ilişkiler, empati yeteneğinin gelişmesini sağlamaktadır. Empati kurabilen birey, kendisi kadar başkalarını da düşünmekte ve yaşadığı toplumdaki sorunları önemsemektedir. Topluma uyum sağlayan birey, çevresindekilerle anlamlı ilişkiler kurmakta ve bu durum kişinin ahlaki sorumluluğunun gelişimine katkı sağlamaktadır.

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramına göre kişi gelenek sonrası dönemde soyut prensipleri anlayabilmekte ve bir sonraki gelişim döneminde de evrensel ilkelere dayanan kararlar alabilmektedir (Garz, 1996; Kohlberg, 1981). Dolayısıyla kişi bu dönemde yalnızca toplumu değil, evrensel ahlak ilkelerini de benimseyerek sorumluluk almaktadır. Bu, bireyin vicdani sorumluluğunun etkin olduğu aşamadır. Bu aşamada birey, dışsal etkilerden bağımsız olarak, içselleştirdiği değerler sistemine göre davranış geliştirmektedir.

Sorumluluk, bireyin kendisinden beklenen görev ve yükümlülükleri fark etmesi ve bunları yerine getirme konusunda irade göstermesidir. Dolayısıyla, bireyin kararlarını bilinçli şekilde alması ve sonuçlarını üstlenmesi anlamına gelmektedir. Sorumluluk; cezai sorumluluk ve hukuki sorumluluk olmak üzere iki temel başlık altında incelenebilir (Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 381). Cezai sorumluluk, cezai ehliyet gerektirmektedir. Dolayısıyla kişi akli olarak ve yaşı itibarıyla, yaptıklarının bilincinde olmalıdır. Sorumluluk, bireysel seçimlerle bağlantılı olduğu kadar, sosyal rollerin gerektirdiği yükümlülüklerle de ilişkilidir. Bu nedenle hem bireyin içsel bir özelliği hem de dışsal beklentilere verilen bir yanittir.

Sorumluluk duygusu gelişmemiş olan ve sorumluluktan kaçan bireyler, güçsüz ve iradesiz bir yapı sergilemektedir (Çetiner, 2006, s. 375). Bu bireylerin özgürlüğü, başta kendileri olmak üzere çevrelerine ve topluma zarar vermektedir. Çünkü özgürlük, sorumluluk içerisinde yaşanmadığı sürece keyfiliğe dönüşme tehlikesi barındırmaktadır (Frankl, 2023, s. 117). Toplumsal düzenin oluşumu için uyulması gereken ilk şart, sorumluluk ve görev bilincinin kişinin üzerinde tesir etmesidir ve bu, toplumda yaşayan tüm bireylerin, kendilerinden beklenenleri en güzel şekilde yerine getirmesiyle mümkündür (Çağlayan, 2015, s. 98). Bu açıdan sorumluluk duygusu, toplumun her bir ferdiinde bulunması gereken bir duygudur.

1. 1. 3. Sosyolojik Açıdan Sorumluluk

Sosyolojik perspektiften bakıldığında, toplumsal ve bireysel alanların düzenlenmesinde, sorumluluk kavramı merkezi bir konumda yer almaktadır. Öyle ki bireysel sorumluluk, sağlam bir toplumun inşasında belirleyici bir faktördür (Kayışoğlu, 2010). Bu yönüyle sorumluluk kavramı sosyolojinin inceleme alanına girmektedir. Bu aşamada Goffman ve onun gibi toplumsal etkileşim üzerine çalışan sosyologların kullandığı “toplumsal rol” kavramı, sorumluluk kavramıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü “toplumsal rol” kavramı, bireylerin statüleri doğrultusunda kendisinden beklenenleri gerçekleştirme olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2012).

İnsan biyolojik ve sosyal yapısı bakımından toplu hâlde yaşama yönelimi olan bir varlıktır; çünkü tabiatla tek başına yaşayabilecek fiziksel güç ve donanıma sahip değildir (Adler, 1981, s. 28). Bu sebeple dil, din ve kültür gibi değerlerle bir araya gelen insanlar, toplumları oluşturmuşlardır. Birlikte yaşamak zorunda olan insanların oluşturduğu bu toplumların ayakta kalması ve yaşanabilir olması, kabul edip uyguladıkları kurallarla mümkün olmaktadır. Din, kültür ve hukukun oluşturduğu bu kurallar, insanları eylemlerinden sorumlu tutmaktadır. İnsanlar toplumları inşa etmelerinin yanında, ayrıca topluma uyum sağlamaktadır. Bireyin yaşadığı sosyal ve fiziksel çevreye uyum sağlaması, sağlıklı bir hayat sürebilmesi için bir gerekliliktir (Selçuk, 2004, s. 54).

Bireyin sorumluluk duygusunun gelişmesinde en etkin olan kurum, toplumun da en küçük yapısını oluşturan ailedir. Aile, kişilik oluşumunda bireyi hem kalıtsal hem de çevresel bir faktör olarak etkilemektedir. Ailenin sosyal-ekonomik durumu, kültürel yapısı ve sunduğu bakım gibi etkenler, kişinin gelişimi sırasında etkilendiği bireysel faktörlerdir (Bacanlı, 2003, s. 116). Bireyin ailesiyle olan ilişkisinde anne-babanın model oluşu ve ailenin genel kuralları, sorumluluk duygusunun gelişimini etkilemekte, bu etki olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Bir insanın birey olabilmesinde en etkin yapı ailedir ve çocukluk döneminde aile tarafından kazandırılan davranış ve erdemler, bireyin karakterinin temel taşlarıdır. Genel olarak bakıldığında bireylerin sorumluluk bilinci, aile ve toplumun etkisiyle gelişmekte ve şekillenmektedir. Sorumluluk sahibi bireyler, bu sorumluluk bilincini diğer insanlara aktararak toplumsal yapının devamlılığını sağlamaktadır. Bu

sayede sorumluluk, yalnızca bireysel bir özellik olmaktan çıkmakta ve toplumsal bütünleşmeyi desteklemektedir.

Bireyin yaşadığı toplumda sorumluluk alanı oldukça geniştir. Kişi doğumundan itibaren hayatının belirli dönemlerinde toplumsal alanlarda çeşitli şekillerde yer almaktadır. Bunlardan biri, düşüncelerinin geliştiği ve derinleştiği bir ortam olan okuldur. Okul bireye yeni ufuklar açmasının yanında akademik anlamda da sorumluluklar yüklemektedir. Eğitim hayatının ardından çalışma hayatına geçiş yapan birey, burada çalıştığı kuruma karşı sorumluluklar edinmektedir. Ayrıca birey, kişisel yaşamında ailesine ve arkadaşlarına, özel yaşamında ilişki yaşadığı bireye, fizyolojik olarak; sağlığına dikkat etme hususunda kendisine, dinî anlamda inandığı dinin gerekliliklerine, içerisinde bulunduğu çevrede; doğaya ve diğer canlıların yaşamına karşı sorumluluk bilinci oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal bağlamda bireyin sorumluluk alanı hem bireysel hem de toplumsal düzlemde oldukça çeşitlidir. Birey yaşadığı topluma, bu toplumun her bir ferdine, ailesine ve çevreye karşı sorumludur.

Kolektif bilincin oluşumuyla ortak değerler ve inançlar etrafında bir araya gelen bireyler, toplumsal yapıyı şekillendirmektedir (Elster, 2010, s. 419). İnsan, insanlığının kusursuz bir biçimde gerçekleşmesi için, daha bütünleşmiş bir varlığa eğilim göstermektedir (Maslow, 2001, s. 171). Bu sebeple insanın içinde bulunduğu toplum, kişinin davranışlarının sınırlarını belirlemekte ve insanı toplumsal değerleri benimsemeye doğrudan ya da dolaylı olarak mecbur bırakmaktadır. Bu doğrudan ya da dolaylı etki, bireyin toplumsal değerleri içselleştirmesini sağlayabilmesinin yanında, sorumluluk taşıdığı bilincini de geliştirmektedir. Sorumluluklarının bilincine varan birey, toplum kurallarına uymaya istekli olmaktadır. Toplumsal barış ve düzenin sağlanmasında üzerine düşen görevleri bilmekte ve bu görevlerin gerekliliklerini yerine getirmektedir. Öyle ki insanın davranışlarının belirlenmesinde sosyal kuralların etkisi büyüktür (Sakallı, 2001, s. 23). Günümüz toplumlarında bireyden beklenen davranış biçimleri, çoğunlukla belirli bir sorumluluk anlayışına dayandırılmakta ve toplumsal roller bu anlayış doğrultusunda şekillenmektedir.

Toplumların kendi değerlerine sahip çıkması, onların sosyal uyum, kolektif bilinç ve kültürel süreklilik düzeyine erişmesini sağlamaktadır (Okumuş, 2023, s. 266). Bu değerlerin korunması ve yaşatılması da sorumluluk bilinciyle doğrudan ilişkilidir. Sorumluluk bu sebeple ahlaki bir içerik taşımakta ve topluma hizmet etmektedir. Ayrıca birey-toplum ilişkilerinin sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi, büyük ölçüde bireylerin sorumluluk duygusu geliştirmesiyle mümkündür.

Sorumluluk, toplumun bir ve diri oluşunu sağlayacak en temel unsurlardan biri olmasının yanında, güven ve huzur ortamının oluşumu için de hayati bir şarttır (Yıldız, 2004, s. 263). Sorumluluk bilinci gelişmiş bireylerin olduğu toplumlarda, insanlar hem kendi özgürlük ve sorumluluklarının hem de diğer bireylerin hak ve hürriyetlerinin farkında olmaktadır. Bu durum daha adil ve barışçıl bir toplum anlamına gelmektedir. Böyle toplumlarda etik duyarlılık yüksektir ve bireyler yalnızca kendi çıkarlarını düşünmemekte ve toplumun yararına aksiyon almaktadır. Böylece

tek başına değil, yaşadığı toplumun bireyleriyle birlikte gelişmekte ve aynı zamanda toplumun bütüncül bir şekilde kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Her insan bulunduğu konuma uygun biçimde kendisine yüklenen rollere bilinçli ya da bilinçsiz şekilde uymaktadır. Bu bağlamda toplumun beklentisi olarak görülen roller; aslında insana, bulunduğu konuma göre yüklenen sorumluluklardır.

1. 2. Gençlik ve Yetişkinlik Döneminin Özellikleri

İnsan her canlı gibi fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişim evrelerinden geçmektedir. Doğumundan ölümüne kadar olan bu süreçte birey, fiziksel ve zihinsel olarak her an bir gelişim ve değişim hâlinindedir. İnsanın gelişiminin her dönemi farklı dinamiklerin etkisiyle şekillenir ve bu dönemlerden biri olan gençlik dönemi, bireyin kimlik kazanmasındaki kritik dönemlerden biridir.

Gençlik dönemi, yaklaşık olarak 18–20’li yaşlardan itibaren başlayan; fiziksel gelişimin büyük ölçüde tamamlandığı, buna karşın bilişsel, ahlaki ve sosyal gelişimin devam ettiği bir evredir (Aydın, 2005, s. 35). Genç birey artık yetişkin olarak kabul edilmekte ve hem hukuken hem de dinen yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır. Gençlik dönemi, zihnen ve duygusal olarak kişinin kendi inanç tutumunu belirleyebildiği dönemdir (Hökelekli, 1993, s. 280).

Piaget’e göre 18 yaş ve üzeri (18-20) bireyler, sosyal anlaşma döneminde dirler ve toplum üzerinde bir bakış açıları vardır. Bireyler hayatlarının bu döneminde “yaşam” ve “özgürlük” kavramlarını her durumda koruma gereksinimi duymaktadır. Fakat 20 yaşla birlikte, evrensel ahlak ilkelerini benimsemekte ve diğer insanlara karşı yüksek bir duygusallık hissetmektedir (Selçuk, 2004, s. 115). Bu duygusal derinlik, beraberinde duyarlı oluşu ve sorumluluk duygusunu getirmektedir. Nitekim dinî inanç ve değerlere dair sorgulamalar yalnız ergenlik döneminin değil, eğitim görmüş ve entelektüel düzeyi yüksek olan ve bu kapasitesini kullanan bireylerde, gençlik ve yetişkinlik dönemi boyunca devam edebilmektedir (Karaca, 2016, s. 187).

Erikson’un psikososyal gelişim kuramına göre ise bireyler, 18-40 yaş arası “genç yetişkin”, 40-65 yaş arası “orta yetişkin”, 65 yaş sonrası ise “geç yetişkin” olarak tanımlanmaktadır (Senemoğlu, 2018). Yetişkinlik dönemi, bireyin fiziksel ve psikolojik olarak olgunlaştığı dönemdir. Yetişkinliğin başlangıç yaşı, toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir (Ayyıldız, 2017, s. 10).

Yetişkinlik, bireyin hayatının en uzun dönemidir. Yetişkin birey, genel olarak tutarlı, özel; ancak karmaşık bir kişiliğe sahiptir (Mehmedoğlu, 2004, s. 94). Birey bu psikolojik olgunlukla, toplumsal rolleri üstlenmeye ve bu toplumsal rollerin gerektirdiği sorumlulukları taşımaya başlamaktadır. Bu dönemde bireyler, aile kurup çocuk sahibi olmuş ve toplumsal olarak da sorumlulukları artmıştır (Kayıklık, 2003, s. 44). Topluma uyumlanma ve kolektif bilinç geliştirme çabasıyla birlikte, birey sadece ailesine değil, topluma karşı da sorumluluk hissetmeye başlamaktadır. Bireyin, sadece bireysel değil, toplumsal ve ulusal sorumluluk alabilmesi de orta yaşın gelişim ödevlerindendir (Kayıklık, 2003). Genişleyen sorumluluk alanı, bireyin kimlik bütünlüğünün

sağlanmasında ve yaşamını anlamlı kılabilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu durum, bireylerin kişilik özelliklerinin daha belirgin bir hâle gelmesiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü yetişkinlik döneminde kişiler, yaşamlarını anlamlandırma adına bir inanç ve değer sistemi geliştirmektedir (Peker, 2000, s. 174).

Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre sekizinci ve son evre "yaşlılık dönemidir" ve bu dönem "benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kişi, hayatının önceki dönemlerinin muhasebesini yapmakta ve hayatını ne kadar anlamlı geçirdiğini sorgulamaktadır. Üretken olduğunu düşünen bireyler benlik bütünlüğüne ulaştıkları hissiyle rahat bir dönem geçirebilirken; üretken olamadığını düşünen bireyler umutsuzluk duygusu yaşamaktadır (Selçuk, 2004, s. 66).

Yaşlılık döneminde bireyler, fiziksel güçlerinin ve sağlıklarının azalmasıyla birlikte, bu duruma uyum sağlamaya çalışmakta ve fiziksel yavaşlamanın etkisiyle daha çok iç dünyalarına çekilmektedir (Bacanlı, 2003, s. 53; Karaca, 2016, s. 216). Bu değişim bireyin yalnız fiziksel görünümünde olmamakta; yaşlılık dönemiyle birlikte insanın iç dünyası, duygu, düşünce ve görünüşü gibi değişmektedir (Kayıklık, 2003, s. 55). Bu değişimler yaşlı bireylerin geçmişle hesaplaşmasına ve ölüm gerçeğiyle ilgili zihni sorgulamalarının artmasına sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak yaşlılık dönemi, bireyin anlam arayışının yoğunlaştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde yaşlılar, dinî olarak daha önceki inanışlarını sürdürürken, daha önceden yaptıkları faaliyetlerin azalması sebebiyle ibadete yönelmekte ve buna paralel olarak; dinî organizasyonlara katılımlarıyla aidiyet ve paydaşlık duyguları gelişmektedir (Karaca, 2016, s. 190; Peker, 2000, s. 177). Dindarlık, bu yönüyle yaşlılık döneminde bireylerin hem yalnızlıkla baş etmesinde hem de hayatına anlam katıp sosyal alanda varlık gösterebilmesinde manevi bir destektir.

1. 3. Din Kavramı

Din, insanın varlığından itibaren var olan, bu sebeple de her zaman araştırılan ve tartışılan bir konudur. Yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan antropolojik veriler göstermiştir ki insanın her zaman inançla ve dolayısıyla da dinle ilişkisi vardır (Kayıklık, 2011, s. 216). Bu bağlamda insan, dine doğrudan veya dolaylı; olumlu ya da olumsuz olmak üzere mutlaka temas etmektedir (Gürses, 2010, s. 23).

İnsanın yaşadığı zorluklar karşısında aciz oluşu ve tehlikeli durumlarda hissettiği korku duygusu, onu kendisinden daha güçlü olan ve güvенеbileceği yüce bir varlığa inanmaya muhtaç hale getirmiştir. İnsanın duyduğu metafizik ihtiyaç sonucunda şekillenen inanç sistemi ve bu sistemle birlikte ortaya çıkan din olgusu, bireye güven duygusu aşılama; hem dünyaya yönelik algısını biçimlendirmekte hem de ölüm sonrası yaşama dair başka yollarla erişilmesi mümkün olmayan bir bilgi sunarak, varoluşsal bir teselli sağlamaktadır (Kartopu, 2015, s. 95). Zaten dünya üzerinde pek çok dinin var olması da insanın inanma ihtiyacını açıkça göstermektedir. Modern öğrenme,

güçsüzlük ve çaresizlik, bir varlığa bağlanma ihtiyacı, akıl yürütme ve zihinsel tatmin, korku, ölümsüzlük arzusu, suçluluk ve günahkârlık duygusu, bireyi inanmaya götüren temel sebepler arasında gösterilebilir (Kayıklık, 2011, s. 77).

1. 3. 1. Din Kavramının Etimolojisi ve Tanımı

Din kelimesi Arapça 'da “de-ye-ne” ya da “dâne” köklerinden gelmektedir ve bu kelime anlam olarak; “âdet, huy, tutulan yol” demektir (Turan, 2017, s. 97). Türk Dil Kurumuna göre ise din; “Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011).

Latineden Almancaya geçmiş bir kelime olarak din (religion), değişik dünya görüşlerini ifade eder ve Hristiyanlıkta *religare* ile irtibatlandırılır (Selçuk, 2013, s. 150, 151). Etimolojik olarak “din” kelimesi İbrani ve Arami dilinde “hüküm” Arapça “örf”, “âdet” anlamlarına gelmektedir (Atik, 1997, s. 184).

Terim olarak ise din, “akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahî nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O’na ulaştıran bir yol” olarak tanımlanmaktadır (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006, s. 122). Kur’an’da ise din kelimesi, “itaat ve kulluk” (Zümer 39:2), “inanç sistemi” (Al-i İmran 3:83), “kanun” ve “ceza” (Yusuf 12:76) olmak üzere dört anlamda kullanılmaktadır. Din, etimolojik açıdan incelendiğinde, hüküm koyma, toplumu inşa etme ve düzenleme işlevine sahip bir yapıyı barındırmaktadır; ancak bu yapıyı oluşturacak bireylerin, belirlenen kurallar sistemine dahil olup olmama konusunda serbest bırakıldıkları gözlemlenmektedir. Bu özgürlük, insanların dinî tutumlarını belirlemede ve inançlarını şekillendirmede önemli bir role sahiptir. İnsanlar Kur’an’da dinî tutumları ve inançları bakımından “Müslüman”, “münafık” ve kafir/müşrik” diye isimlendirilmektedir (Mehmedoğlu, 2004, s. 42).

1. 3. 2. Dinin Felsefi Boyutu

Felsefe, doğası gereği inanç sistemlerini yalnızca kabul etmekle yetinmeyip, onların rasyonel dayanaklarını sorgulamaktadır. Bu bağlamda, felsefenin dinle ilişkisinin kaçınılmaz olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnancı konu edinen bir disiplin olarak felsefenin, dinî inançlara da yönelmesi, beklenen bir durumdur (Peterson, Hasker, Reichenbach, & Basinger, 2009, s. 5). Antik felsefede bu yaklaşımın erken örneklerinden biri Platon’da görülür.

Platon, dönemin geleneksel halk dininin, inançları akılla temellendirme konusunda yetersiz olduğunu düşünmekte ve bu nedenle söz konusu din anlayışını sorgulamaktadır. Platon, halk arasında benimsenen dinin, inananlara; inançlarının gerekçelerini sunamaması nedeniyle akli bir temel barındırmadığını savunmaktadır (Charlesworth, 2023, s. 35). O, dinin esasen düşünsel bir mesele olduğunu ileri sürerek, gerçeğe ulaşmada filozofların belirleyici bir rol üstleneceğini söylemektedir.

Platon’a göre dinsel hakikate ulaşmak, akli önceleyen filozofların yetkin oluşuna bağlıdır (Charlesworth, 2023, s. 40-41).

Aristoteles ise dinin felsefe içerisindeki konumunu daha üst bir düzeyde tartışmaktadır. Ona göre din, felsefi etkinliğin ulaşabileceği en yüce noktalardandır (Charlesworth, 2023, s. 52). Böylece Aristoteles, dini, yalnızca ahlaki ya da kültürel bir kurum olarak değil; metafizik bilginin doruk noktası olarak yorumlamakta ve Aristoteles’in bu yaklaşımı, teoloji ile felsefenin örtüşebileceği bir altyapı sağlamaktadır.

İslam düşüncesinde de benzer şekilde felsefe ve din arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. İbn Rüşd, felsefi düşünmeyi hem epistemolojik bir araç hem de ahlaki-dinî bir sorumluluk saymaktadır. İbn Rüşd’e göre felsefi düşünceyle uğraşmak, kişinin dinî yükümlülükleri arasında yer alabilecek kadar değerli bir eylemdir ve bu eylem “farz”, “vacip” ya da “mendub” olarak değerlendirilmektedir (İbn Rüşd, 1985, s. 96). Bu anlayış, dinin bilgiyle çatışmadığını, aksine onunla derinleştiği bir zihin dünyasını işaret etmektedir.

1. 3. 3. Dinin Psikolojik Boyutu ve Dindarlık

İnsan bilimi olan psikoloji, insana dair aşkın bir tecrübe olan dini tanımlamakta ve anlamlandırmaktadır. Din, insani bir gerçeklik olarak, psikolojinin konusu içerisine yer almaktadır. Bu bağlamda kuramsal psikologlar din ile ilgili tanımlamalar yapmıştır. Freud’a göre din, bir yanılsama iken; Jung’a göre, bireysel gelişimin bir parçasıdır (Forsyth, 2017).

Din, insanın inanma, güvenme, sığınma gibi temel ihtiyaçlarına cevap vermekte ve hayatı yaşanabilir kılan duyguları desteklemektedir (Kartopu, 2015, s. 97). İnsanın hayatı boyunca hissettiği olumsuz duyguların, kendisini fiziksel ve ruhsal olarak zedelemesinin önüne geçerek, yaşama dair motivasyonunu güçlendirmektedir. Yalnız olmadığını bilmek insana güç ve direnç vermektedir. Zorluklar karşısında sabır göstermek mecburiyetinde olan birey, bu aşamada dine sığınmaktadır. Ayrıca kutsal metinlerde (Kur’an-ı Kerim, Kitâb-ı Mukaddes gibi) zorlu zamanlarında insanın gösterdiği sabrın yüceltilmesi (Bakara 2:153,156; Yakup 5:7), bireyin zor zamanlarında Tanrı’nın varlığıyla huzur bulmasını ve manevi destek hissetmesine imkân tanımaktadır. Din, bu gibi zamanlarda bireyin hem psikolojik dayanıklılığını arttırmakta hem de hayatın olumsuzlukları karşısında anlam arayışına temel bir yapı taşı olmaktadır. Bundan dolayı dindar bireylerin sabır ve tahammül yetenekleri, onların zorluklara karşı daha dirençli olmasını sağlamaktadır (Karslı, 2020).

“Dindarlık” kelimesi Türk Dil Kurumunca; “*Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı, mütedeyyin*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Gazzâlî, din ve dindarlık kavramlarını birbirinden ayırmış ve bu iki kavramın birbirinden farklı olduklarını söylemiştir. Gazzâlî’ye göre din ilahî bir kanun; dindarlık ise bu ilahî kanunlara göre hayatımızı düzenlemektir (El-Gazzâlî, t. y., s. 155).

Dindarlık, kişinin kendi inancına uygun olarak, ibadetlerini yerine getirmesi ve ahlaki emirlere riayet etmesidir. Bu bağlamda aslında kişinin kendisine özel bir durum olsa da, genel olarak dindarlık; kişilerin dinlerine bağlanma düzeylerine denir (Yılmaz, 2014, s. 40).

Dindarlık ölçeği, bireylerin kişilik düzeylerinin rakamsal değerlerde puanlanması için, psikologların geliştirdiği ölçme araçlarıdır (Köse, 2012, s. 121). Bu ölçme araçlarının her birinin belirli sınırlılıkları vardır. Bu tür ölçme araçları, dinin bireyler üzerindeki etkisini daha somut ve nicel bir biçimde analiz etmeye çalışsa da dindarlığın; öznel ve kültürel yönlerini tam anlamıyla yansıtmak mümkün değildir. İşte bu yüzden dindarlığın ölçülmesi, tanımlanması kadar zordur.

Dinlerin kendilerine özgü sistemlerinin, ibadetlerinin, dindarlık formlarının olması; mezhep ya da tarikat gibi oluşumlarının varlığı da genel manada dindarlığın ölçülmesini güçleştirmektedir (Yılmaz, 2014, s. 47). Dolayısıyla, bireylerin dinî inanç ve uygulamalarını değerlendirmek isteyen araştırmacılar için zorluk yaratmaktadır. Çünkü her birey, dinsel pratiklerini ve inancını farklı biçimlerde ifade edebilmekte ve bu durum ölçümün doğruluğunu etkilemektedir.

Din psikolojisi çerçevesinden bakıldığında bireysel dindarlık, güdü ve güdülenme ile ilgilidir ve din psikologlarından bazıları dinle alakalı güdülemeleri ikiye ayırarak; insanı dine yönelten sebepleri “din dışı güdüler”; dinin insanı güdülenmesinde de “dinsel güdüler” adını vermişlerdir (Kayıklık, 2011, s. 73). Din psikolojisi açısından bu ayrım, bireylerin dinî inanç ve uygulamalarına yöneltilen içsel ve dışsal etmenlerin farklı doğasını anlamak adına önemlidir. Din dışı güdüler, genellikle bireyin toplumsal, psikolojik ya da ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda dinî yaşantıyı şekillendirmesine etki ederken, dinsel güdüler; bireyin inancına dayalı bir içsel çağrı veya manevi tatmin arayışını belirtmektedir. Bu iki tür güdü arasındaki denge, bireyin dinî pratiğini, dolayısıyla dindarlığını ve inançlarını nasıl içselleştirdiğini belirlemede etkin bir rol oynamaktadır.

1. 3. 4. Dinin Sosyolojik Boyutu ve Dindarlık

Toplumsal açıdan dine baktığımızda, bütün dinlerin toplumla ilişki içerisinde olduğunu görmekteyiz. Tüm dinler, bireyin davranışlarını şekillendirerek, toplumu düzenlemeye yönelik ahlaki ilkeler sunmaktadır (Akyüz & Çapcıoğlu, 2008). Bu yönüyle din, sadece bireysel bir inanç sistemi olmasının yanında, aynı zamanda toplumu şekillendiren bir yapıya da işaret etmektedir. Dindarlık ise durağan bir yapıdan ziyade, dinamik bir süreçtir ve kültür, yaş, ekonomik durum gibi etkenlerden ötürü bireysel olarak farklılık gösterebilmektedir (Köse, 2012, s. 109).

Dinin, birey üzerindeki etkisini anlamak önemlidir. Bu doğrultuda, Glock tarafından dinî tecrübenin beş boyutta sınıflandırıldığı bir tasnif dikkate alınmak alınmaktadır. Bunlar; “inanç”, “dinî pratikler”, “tecrübe”, “bilgi” ve “etkiler” boyutlarıdır (Akyüz & Çapcıoğlu, 2008). Bu boyutlar, bireyin inançla kurduğu ilişkinin hem içsel yaşantısında hem de dış dünyayla ilişkisinde, dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsan ile din ilişkisini belirleyen durumlardan biri de çevredir (Kayıklık, 2011, s. 217). İnsanın yaşadığı toplum, onun dinî gelişiminde etkilidir. Çünkü insan, ister bilinçli ister bilinçsiz, yaşadığı çevreden etkilenmektedir (Kayıklık, 2011, s. 74). Aynı zamanda insan, yaşadığı çevreye uyumlanmaya meyilli bir varlıktır. Bireyler, inançları, düşünceleri ve yaşam pratikleri aracılığıyla sosyal çevrelerini etkileyebildikleri gibi, içinde bulundukları çevreden de etkilenebilmektedir.

İnsanın kişiliğini oluşturan temel özelliklerden biri doğuştan, biyolojik ve genetik olarak getirdikleri; diğeri ise yaşadığı toplumun değerleridir (Kartopu, 2015, s. 99). Bu iki unsur birbirini tamamlayıcı bir işlev görerek, bireyin davranışlarını, değerlerini ve tutumlarını şekillendirmektedir. Biyolojik ve genetik faktörler, bireyin potansiyelini belirlemekte; toplumsal değerler ve kültürel deneyimler ise kişinin var olan potansiyelinin ve baskın olan yönlerinin gelişimini desteklemektedir. Bu sebeple insanın kişiliği, biyolojik temellerin yanı sıra, çevresel ve toplumsal etkilerle de şekillenmektedir. Yaşadığımız toplumda deneyimlediğimiz tecrübeler, davranış formlarımızın oluşmasında etkilidir (Gürses, 2010, s. 100).

Din ve ahlak, toplulukları var eden ve bu varlıkların devamını sağlayan iki önemli değerdir. (Yapıcı, 2007, s. 57). Bu iki değer, toplumların temel yapı taşlarını oluştururken; bireylerin, yaşamlarını anlamlı kılmalarında onlara yol göstermektedir. Din, bireyi hem dünyadaki eylemleriyle hem de ahiretteki sorumluluklarıyla baş başa bırakmayarak, ona bir yön ve amaç kazandırmaktadır. Dinler her zaman bireyin dünya ve ahiret mutluluğunu istemekte, insanı ve hayatını düzenlemek için bazı emirlerle, onun sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda din, yalnız bireyleri değil; bireylerin oluşturduğu toplumları da şekillendirmektedir. Ahlak ise, bireyin hem kendisine hem de topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlayarak, dinin rehberliğinde şekillenen, değerler sisteminin en temel tezahürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde toplumsal yapının dönüşmesi, bireyler açısından çeşitli değişimleri beraberinde getirmektedir. Bireyler, içinde bulundukları koşullara ve yaşanan değişimlere bağlı olarak daha çok, bireysel dindarlığa yönelmekte; geleneksel ve toplumsal dindarlık biçimlerinden uzaklaşmaktadır (Kayıklık, 2011, s. 223). Dolayısıyla, bireyin dinî inanç ve pratiklerini daha kişisel ve öznel bir zemine taşımasına sebep olmaktadır. Ayrıca bireylerin dindarlık düzeyleri üzerinde, entelektüel gelişim ve bu gelişime bağlı olarak ortaya çıkan sorgulayıcı yaklaşımların etkisi de göz ardı edilmemelidir (Kayıklık, 2011, s. 75).

Teknolojik ilerlemeler, küreselleşme olgusu ve toplumsal yapıdaki dönüşümler, bireylerin dinî algılarını ve deneyimlerini biçimlendirmekte; bu süreçte sekülerleşmeyle birlikte toplu dinî etkinliklere katılım azalmaktadır. Ancak buna rağmen, bireylerin inanç ve ibadet düzeylerinde anlamlı bir düşüşten söz etmek güçtür (Kayıklık, 2011, s. 221). Nitekim dinî inanç ve uygulamalar, günümüzde; bireyler açısından daha esnektir ve toplumsal bağlamdan ziyade bireysel yönelimlere dayalı bir biçimde yeniden şekillenmektedir.

1. 4. Dinî Geleneklerde Sorumluluk Anlayışı

Farklı dinî geleneklerde sorumluluk kavramına yönelik çeşitli anlamlar ve pratikler vardır. Bu bağlamda her bir inanç sisteminin ahlaki olarak yükümlülükleri nasıl tanımladığı hususunda kendilerine özgü bir yaklaşım sunmaktadır.

1. 4. 1. Hinduizm’de Sorumluluk

Her din, semavi kaynaklı olsun ya da olmasın, insanı eylemlerinden sorumlu tutmuştur. Dinin insanı sorumlu tutmasındaki en temel neden, insanın akıllı ve irade sahibi; dolayısıyla özgür seçimler yapabilen bir varlık olmasıdır.

Hinduizm’de sorumluluk, bireyin hem toplumsal hem de metafizik varoluşunu şekillendiren çok katmanlı bir yapıdır. Bu anlayışın temelini “Dharma” kavramı oluşturmaktadır. Dharma, bireylerin uymakla mükellef olduğu, kutsal metinlerde belirtilmiş düzenleyici kurallardır (Yitik, 2005, s. 135). Bu kurallar yalnızca toplumsal ilişkileri değil, bireyin Tanrı ile özdeşliğini idrak etme sürecini de biçimlendirmektedir. Dharma’nın amacı, canlılar ve insanlar arasındaki ilişkilerin dengelenmesinin yanı sıra, bireysel ruhun Tanrı ile birliğini fark etmesine olanak sağlamaktır. Bu bağlamda Dharma, evrensel düzenin sürdürülebilmesi için ortaya konmuş ilahî bir işleyiştir (Yitik, 2005, s. 135). Bununla birlikte Dharma, sadece kozmik bir düzene referans vermekle kalmayıp; aynı zamanda bireyin toplumsal konumuna uygun davranış biçimlerini de ihtiva etmektedir.

Dharma kavramı, bireyin içinde bulunduğu sosyal statüye uygun davranışları da barındırmaktadır. Bu anlamda bireyin ahlaki, hukuki ve toplumsal görevleri, Dharma’nın bir uzantısıdır. Hinduizm’de, kast sistemi ve yaşam evrelerine bağlı olarak belirlenen sorumluluklara “Varnāśrama-dharma” denir (Yitik, 2005, s. 137). Bu tür sorumluluklar, kişinin iradesiyle seçtiği değil; doğuştan gelen ve kutsal nitelik taşıyan sorumluluklarıdır. Ancak Hinduizm’de sorumluluk yalnızca kast temelli görevlerle sınırlandırılmamaktadır. Toplumsal statü ya da yaşam evresinden bağımsız olarak herkes için geçerli olan sorumluluklar da mevcuttur. “Sādhāraṇa dharmas” olarak adlandırılan bu ilkeler, canlılara zarar vermemek, doğruluktan sapmamak, hırsızlıktan ve cinsel ahlaksızlıktan kaçınmak ve dünya malına aşırı bağlılık göstermemek gibi evrensel etik kuralları içine almaktadır (Yitik, 2005, s. 138).

Hindu sorumluluk anlayışı, karma ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Dharma kavramı, bireyin uyması gereken emir ve yasakları belirlerken, karma; bu yükümlülüklerle uygun ya da aykırı davranışların sonuçlarını düzenleyen ilkedir. Bu iki kavram bireyin sorumlu bir yaşam sürmesini kurumsallaştırmaktadır (Yitik, 2005, s. 139). Bu bağlamda Hinduizm’de sorumluluk, ilahî düzenle bireysel eylem arasında ahlaki bir köprü vazifesi görmektedir.

1. 4. 2. Budizm’de Sorumluluk

Budizm’de sorumluluk kavramı, bireyin hem kendisine hem de çevresine karşı etik bir bilinçle yaşamasını merkeze almaktadır. Bu anlayışın temeli, üç kutsal ilkeye dayanır: Buddha (aydınlanmış olan), Dhamma (öğreti) ve Sangha (topluluk). Budistlere göre bu üç ilke kutsal sayılmaktadır.

Dhamma sözcüğü erdem, adalet, hak, hukuk, töre gibi birçok anlamı içermektedir (Kaya, 1999, s. 21). Buradan hareketle Dhamma, sadece öğretiyi değil; aynı zamanda evrensel düzenin ahlaki temelini temsil eden bir sorumluluk ilkesidir. Dharma, evrenin düzenini sağlayan doğa yasaları ya da hakikat anlamına da gelmektedir. Aynı zamanda Dharma, ahlaki yasalar, öğretiler ve kutsal yazılardır (Schmidt-Glintzer, 2021, s. 27). Bu yasalar, bireyi sadece dış dünyaya karşı değil, içsel tutumlarına karşı da sorumlu kılmaktadır. “Kimse kimseyi aldatmasın, kimse kimseyi küçümsemesin, kimse kimseye öfkeyle veya darılmayla zarar vermek istemesin” (Kaya, 1999, s. 147) şeklindeki öğüt, bireyin sorumluluğunun hem eylem hem de niyet düzeyinde yapılandırıldığını göstermektedir. Bu nedenle Budist etik sistemi, yalnızca davranışsal düzlemde değil; aynı zamanda zihinsel tutumlarda da arınmayı amaçlamaktadır.

Budizm’in sekiz aşamalı yolunun ilki erdemli davranış ya da ahlak anlamına gelen Sîla’dır (Schmidt-Glintzer, 2021, s. 17). Sekiz aşamalı asil yolun ilk basamağı olan Sîla (erdemli davranış), sorumluluğun pratik hayattaki temel ifadesi olarak öne çıkmaktadır. Bireyin hem kendisine hem de topluma karşı sorumluluğunu inşa eden bu anlayış, nihayetinde “Budizme göre mutluluk Dhamma öğretisidir” (Thompson, 2004, s. 12) ilkesiyle, içsel huzura ulaşmanın yolunu da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Budist sorumluluk anlayışı, bireysel arınma ile evrensel uyumun birleştiği bir ahlaki duruşu sergilemektedir.

1. 4. 3. Hristiyanlıkta Sorumluluk

Hristiyan düşüncesinde sorumluluk kavramıyla ilgili temel unsurlardan biri “asli günah” doktrindir. Hristiyan inancına göre, insanların atası olan Hz. Âdem ve Hz. Havva Tanrı’ya itaatsizlik etmiş ve cennetten kovulmuştur (Tekvin 3:23). Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın bu günahı, bireysel bir suç olmakla kalmamış ve bütün insanlığa miras olarak kalan ontolojik bir günah hâline gelmiştir. Bu sebeple Hristiyan inancında, dünyaya gelen her insan günahkârdır ve Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesiyle bu günahın kefareti ödenmiştir (Kaya, 2000, s. 205). Bu anlayış, insanın doğuştan taşıdığı bu sorumluluğun sadece bireysel değil, ilahi bir boyutu olduğunu da ortaya koymaktadır. Böylelikle sorumluluk, Tanrı ile bozulan ilişkinin, İsa Mesih’in aracılığıyla yeniden kurulmasına yönelik bir ahlaki dönüşüm süreci olarak anlam kazanmaktadır.

Hristiyan etik düşüncesi, bireyin Tanrı ile olan ilişkisini sadece inanç olarak bir bağlılık şeklinde değil; aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk olarak da temellendirmektedir. Hristiyanlıkta sorumluluk anlayışı, insanın özgür olarak yaratılmış olmasından yola çıkmakta ve sadece bireysel

günah ve kurtuluş arayışıyla değil; ayrıca hem bireysel hem de toplumsal düzeyde hesap verilebilirliğe dayalı bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Schweiker, 1999). Bu yaklaşım, bireyin iradesiyle yaptığı seçimlerden ahlaki olarak sorumlu tutulduğu etik bir zemini desteklemektedir. Ayrıca, sorumluluğun yalnız Tanrı karşısında değil, toplumsal hayatın her alanında etkin bir ilke olduğunu göstermektedir.

Hristiyan kutsal kitabı İncil’de, insana verilen sorumluluklara dair ifadeler yer almaktadır. Yeni Ahit’te bulunan “Ey kardeşler birbirinizi yermeyin” (Yakup 4:11), “Ey sevgililer, birbirimizi sevelim; çünkü sevgi Tanrı’dandır” (Yuhanna 4:7) ifadeleri, Hristiyanların sadece Tanrı’ya değil; ahlaki boyutta, bir arada yaşadıkları insanlara karşı da sorumlulukları olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla ahlaki sorumluluk, inancın toplumsal tezahürleriyle iç içe geçen bütüncül bir yapı olarak değerlendirilmektedir.

Hristiyan kutsal metinleri, bireyin doğru ile yanlış ayırt etmesini sağlamakla kalmayıp; ahlaki kararlarının arkasındaki sorumluluk bilincini besleyen bir inanç ve değerler zemini sunmaktadır (Fowl, 1995). Bu bağlamda sorumluluk, Tanrı ile kurulan bağa istinaden, iman temelinde şekillen bir yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle Hristiyanlıkta ahlaki sorumluluk, iman ile desteklenen ahlaki bir disiplin biçimi olarak kurumsallaşmaktadır.

1. 4. 4. Yahudilikte Sorumluluk

Yahudi inancında sorumluluk kavramı, Tanrı ile yapılan “ahit” doğrultusunda bireyin hem ilahi emirleri yerine getirmesi hem de toplumsal adalet, merhamet ve dürüstlük ilkelerine uygun bir yaşam sürmesi gerekliliğiyle şekillenmektedir (Hasanoğlu, 2022). Bu anlayışa göre sorumluluk, yalnızca bireysel bir vicdan meselesi değil; aynı zamanda Tanrı’nın belirlediği kutsal düzenin korunmasına katkı sağlayan aktif bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir. Yahudi birey, günlük yaşamında karşılaştığı her durumda bu ahlaki çerçeveyi rehber edinme zorunluluğundadır. Dolayısıyla sorumluluk, başkalarının haklarına saygı göstermek, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ve toplumsal huzuru gözetmek gibi pratik alanları da kapsamaktadır. Bu çok yönlü sorumluluk anlayışı, hem bireyin Tanrı ile olan ilişkisini derinleştirmekte hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir.

Yahudi inancında erkek ve kız çocuklarının dinî sorumluluk çağına gelmeleri özel bir törenle kutlanır ve bu tören “Bar Mitzva” olarak isimlendirilir (Erdağ, 2022). Yahudi bireyler, İslam’a benzer şekilde ergenlik çağından itibaren yaptıklarından bütünüyle sorumlu sayılırlar. Bu dönüm noktası, bireyin yalnız biyolojik değil; aynı zamanda ruhsal ve ahlaki bir olgunluğa eriştiğinin kabulü anlamına gelmektedir. Ergenlik sonrası sorumluluğun vurgulanması, Yahudi toplumunda dinî bilinç ve etik davranışların erken yaşlardan itibaren içselleştirilmesine önem verildiğini ortaya koymaktadır.

Yahudi inancına göre insan, Tanrı’dan sonra ana-babaya itaat etmek (Yılmaz, 2019), Tanrı’nın bir değer atfetmesi sebebiyle çevreye karşı duyarlı olmak sorumluluğundadırlar (Kılınç, 2023).

Sosyal hayatlarında ailelerine karşı da sorumlu olan Yahudi inancına sahip bireylere, Tanah'ta erkek ve kadın olarak sorumlulukları da ayrıca belirtilmiştir (Hiçyılmaz, 2023). Bu bağlamda, Yahudilikte de sorumluluk anlayışı, sadece Tanrı'ya karşı inanç ve ibadet boyutunda kalmayıp, toplumsal alanlara da sirayet etmiştir. Bu çok boyutlu sorumluluk anlayışı, bireyin hem dinsel hem de etik düzlemde bütüncül bir hayat yaşamasını sağlamaktadır. Tanrı'yla kurulan ahdi ilişkisinin, aileden çevreye kadar genişleyen bir sorumluluk ağına dönüşmesi, Yahudi inancında davranışların kutsal bir bağlamda değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum, dinî yaşamın yalnızca ibadet ritüellerine değil, gündelik sosyal ilişkilerin niteliğine de doğrudan etki ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Yahudilikte sorumluluk, bireyin Tanrı nezdindeki konumunun toplumsal yaşamla nasıl iç içe geçtiğini açıkça göstermektedir.

1. 4. 5. İslam'da Sorumluluk

İslam'da cezai sorumluluk, "mükellef olmak" şeklinde ifade edilir. Buna göre bireyin mükellef sayılabilmesi için akıl sahibi olması, yükümlü kabul edilebilmesi için ise buluğ çağına ulaşması gerekmektedir. Dolayısıyla çocuklar ve akli melekesi olmayanlar, yaptıklarının karşılığında bir diyet ödemek zorunda değildirler (Kurt, 2021, s. 9; Okur, 2017, s. 194). İmanla mükellef olmak, aklın varlığıyla bir gereklilik hâline gelmektedir (el-Maturidi, 2021, s. 721). İnsan bu sayede, hak ile batılı ayırır ve ilahî hitaba muhatap olur. Zâriyât Suresinin 56. ayetinde Allah'ın; "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât 51:56) buyurması dinin emrettiği her türlü iş ve davranıştan insanın sorumlu tutulduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, Kur'an'da bulunan her bir ayete uygun davranmak, insanın sorumluluğudur. O hâlde Kur'an'da yer alan adalet, merhamet, yardımseverlik, dürüstlük gibi pek çok değer de insanın sorumluluğundadır. Sadece bu açıdan bakıldığında dahi, insanın sorumluluk alanı oldukça geniştir. Allah Teala insanı, iyi ile kötü arasında ayırım yapabilen, iyi olanı güzel, kötü olanı çirkin gören, aklıyla güzeli çirkine tercih eden; bu yüzden sorumlu olan bir varlık olarak yaratmıştır (el-Maturidi, 2021, s. 431). Cenâb-ı Hak, insanı akıl ve irade yetisiyle donatmış, bu donanım doğrultusunda onu, iyi ve güzel olana yönlendirmiş; kötü ve çirkin olanı terk etmesini buyurmuştur (el-Maturidi, 2021, s. 432).

İnsanın tek mesuliyeti Yaratıcısına karşı değildir. Gazzâlî'ye göre insan, sadece başkalarına karşı değil, kendi varlığına karşı da sorumluluk taşımaktadır. Bu nedenle insanın kendisine, ayrı ayrı hem bedenine hem de ruhuna karşı sorumlulukları vardır (El-Gazzâlî, t. y., s. 598). Bu bağlamda insan, diğer insanlarla olan ilişkilerinde orta yolu bulmalı, kendisi ve çevresindekiler arasında itidalli olmalıdır. Diğerkâmlık, her ne kadar tavsiye edilse de insan, kendi varlığının kıymetli olduğunu fark etmeli, Yaratıcının attığı değere uygun olarak erdemli davranışlar sergilemeli ve insanlık onurunu korumalıdır.

İslam öncesi toplumlarda, özellikle Cahiliye dönemi Arap toplumunda, bir kişinin güçlü olması hakkını alabilmesi için yeterli görülüyordu. Kişi, eylemlerinin sorumluluğunu doğrudan

üstlenmek yerine, bu sorumluluğu yakın akrabalarından başlayarak uzak akrabalara kadar devrediyordu (Yıldız, 2005, ss. 50-51). Gücün, adaletin yerine geçtiği ve yalnızca güçlü olanın hakkını alabildiği bu sistem, toplumdaki eşitsizliği derinleştirmiş ve bireysel sorumluluk bilincini de engellemiştir. Ancak İslam dininin tezahürüyle güce dayalı hak arayışının yerini, eşitlik ve bireysel sorumluluğa dayalı bir yapı almıştır. Bu yönüyle dinlerin varlığı, insana yüklediği mesuliyetler ve bireysel sorumluluk bilinci sayesinde, kişinin etik değerlere uyumlu hareket etmesini sağlayarak toplumsal sorumluluğun gelişmesine katkı sağlamaktadır.

İslam, kurmaya çalıştığı huzur, barış ve güven toplumu sebebiyle insanların her birini diğerine karşı sorumlu kılmaktadır (Derin, 2013, s. 24). Bu bağlamda el-Gazzâlî, *Büyük İslam Dini* adlı eserinde, Müslümanların birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını, Buhârî ve Müslim kaynaklı bir hadise dayanarak maddeler hâlinde açıklamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu konuda şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Müslümanın Müslüman üzerinde altı hakkı vardır.” Peygamber’e (s.a.v.) sordular: “Ey Allah’ın Resûlü, bu haklar nelerdir?” Şöyle buyurdu: “Müslüman kardeşinle karşılaştığında ona selam ver, yaptığı davetlere icabet et, herhangi bir konuda sana danıştığında ona yol göster, aksırdığında Allah’a hamd ederse ona ‘yerhamükellah’ diye karşılık ver, hastalandığında onu ziyaret et, vefat ettiğinde cenazesine katıl.” (El-Gazzâlî, t.y., ss. 609-628).

Dinin insana yüklediği sorumluluklar arasında komşularına karşı görevlerinin önemli bir yeri vardır. Öyle ki Hz. Muhammed (sav) bu hususta; “Cibril bana komşu hakkında o kadar ısrarlı tavsiyede bulundu ki onu varis kılacağımı sandım.” buyurmaktadır (İbn Ebû Şeybe, 2011, s. 171). Yine Hz. Muhammed’in, “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse, komşusunu rahatsız etmesin” hadisi de bu konunun önemine dair bilgiler ve komşulara karşı sorumlulukları belirtmektedir (el-Buhârî, 2009, s. 882)

İslam dini toplumsal yapının temel taşlarından biri olan ailenin oluşumu ve aile birliğinin korunmasını istemekte, aileyi oluşturan eşlere de farklı sorumluluklar yüklenmektedir. Aile birliği kuran kadına ve erkeğe fitratlarına uygun olacak şekilde yüklenen bu sorumluluklara ek olarak; anne ve baba olduklarında, çocuklarına karşı da dinen sorumlu tutulmaktadırlar (Acarlıoğlu, 2020). Bu yönüyle dinlerin toplumu en küçük yapısından itibaren düzenlemeyi hedeflediği, bireylerin aile içerisindeki rollerini tanımladığı ve bu roller üzerinden toplumsal sorumluluk bilincinin temellerini attığı söylenebilir.

İnsanın bireysel sorumluluk alanlarından biri olan hayvan hakları, dinî metinlerde önemli bir yer tutmakta ve bu metinlerde insanın, hayvanlara karşı merhamet ve adalet esasına dayalı bir tutum sergilemesinin gerekliliği belirtilmektedir (Demirci, 2010, s. 220). İslam başta olmak üzere pek çok dinde, canlılara karşı sorumluluğun sadece etik değil; aynı zamanda inanç temelli bir yükümlülük olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda bireyin yalnızca insanlara değil, var olan her bir canlıya karşı sorumlu olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır. Özellikle çevrenin korunması, canlı yaşamının devamlılığı açısından temel bir sorumluluk olarak önemslenmekte ve bireyin doğaya zarar vermemen;

aksine onu koruyan bir yaşam biçimi benimsemesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Dolayısıyla din, yalnızca toplumsal ilişkileri değil, insan-doğa ilişkisini de düzenleyerek sorumluluk bilincinin sınırlarını genişletmektedir.

Kişinin ahlaki olarak sorumluluklarını yerine getirmesinin alt sebebinin ceza korkusu/ödül beklentisi mi yoksa hayırlı/ahlaki oluşundan kaynaklı mı yaptığı önemlidir (Çetiner, 2006, s. 20). Bu ayrım bireyin ahlaki olgunluk düzeyini ve dinî öğretileri ne derece içselleştirdiğini anlamada önemlidir. Çünkü içselleştirilen bir davranış süreklilik arz etmektedir.

Bununla birlikte dinler tarihi bize pek çok dinin özgürlük temellerine dayandığını göstermektedir (Göksu, 2021, s. 15). Bu bağlamda peygamberler insanlara yalnızca tebliğde bulunmuş ve bu inancı özgür iradeleriyle benimsemeye davet etmişlerdir. İnanç konusunda insanın özgür bırakıldığına dair Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresi'nin 256. ayetinde Allah; "Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Tağutu (saptırıcıları) inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir" (Bakara 2:256) buyurmuştur. Bu ayet özgürlüğün mutlak bir hak olduğunu ve bireyin kendi iradesiyle yaptığı seçimlerin esas alındığını göstermektedir. Bu özgürlük insanların dinî tutum ve yaşayışlarını belirleyip, inançlarını şekillendirirken önemli bir rol oynamaktadır.

1. 5. Sorumluluk ve Dindarlık İlişkisi

İnsan, yaratılmış diğer canlılar arasında ayrı bir yere sahiptir. O, akıllı bir varlık olarak her türlü canlıyı aşmaktadır; çünkü kendisinin farkında olan ilk canlıdır (Fromm, 2023, s. 141). Bu farkındalık onun sadece kendisini değil, başka varlıkları da anlamasını ve anlamlandırmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda dinler insanın inanma ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. İnsani bir ihtiyaçla ortaya çıkan dinler, kişilerin değer yargılarını ve bu yargıların oluşumunu etkilemekte, insana sorumluluk bilinci yüklemektedir. Bu sorumluluk bilincinin kaynağı ise, dinlerin insanı ahlaki ve toplumsal düzen içinde konumlandıran öğretilerinde bulunabilir.

Birey, dünyaya birtakım sorumluluklar yüklenerek gönderilmektedir (Yar, 2017, s. 45). İslam dininin temel kaynağı Kur'an'da, irade vahiy vb. anlamlara gelen emaneti yerlerin, göklerin ve dağların kabul etmediği; fakat insanın bu emaneti yüklendiğine işaret edilmektedir (Ahzab 33:72). İslam inancına göre bu durum bireyin yaptıklarının sorumluluğunu, henüz dünyaya gelmeden önce Bezm-i Elest aleminde "Kâlû Belâ" diyerek kabul etmesi anlamına gelmektedir. Dinî öğretiler, bir kültür ve medeniyet şeklidir ve sosyal ahlak sahasına sunduğu katkılar yadsınamaz bir gerçektir (Izutsu, 2003, s. 375). Toplumsal yapının desteklenmesi, insanın gerek doğa karşısında ayakta kalabilmesi gerek diğer toplumlar tarafından tarihten silinmemesi adına mühimdir (Çağlayan, 2015, s. 98). Bunun için düzenleyici bir sistemin varlığı şarttır. Çünkü uygulayabilecekleri hukuki ve sosyal düzeni olmayan bir topluluğun varlığını devam ettirebilmesi mümkün değildir (el-Maturidi, 2021, s. 364).

İnsanın dinî anlamda sorumlulukları çeşitlidir. İslam dinine göre insan, “bilgiyle buluşma”, “tevhit inancına sahip olma”, “Allah’a ve resulüne itaat etme” gibi inanç; “anne ve babaya karşı görevlerini yerine getirme”, “akrabalık ilişkilerini sürdürme”, “iyiliği yayma”, “komşuluk ilişkilerini sürdürme” gibi ahlak; “namaz kılma”, “oruç tutma” ve “zekât verme” gibi ibadet konularında sorumludur (Kurt, 2021, ss. 15-170).

Dinî olarak insanın en önemli ve birincil sorumluluğu, Yaratıcısına karşı sorumluluğudur. Öyle ki Allah bir ayette “Ben, cinn-ü insi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (Zariyat 51:56) buyurmaktadır. Bu nedenledir ki insan, inandığı dine uygun olarak; Yaratıcısının kendisinden istediklerini bilme zorunluluğunda ve kendisine emredilmiş sorumlulukları yerine getirmek durumundadır. İnsanın sorumlu farz edebilmesi, ilahî bir yönlendirme gerektirse de sorumlu oluşunun sebebi yalnız vahiy değil; aklı ve fitratıdır (Çetiner, 2006, s. 40). Ancak Allah, sorumlu olduğunun bilincinde olsun diye, peygamberler aracılığıyla insanlara vahyini iletmiştir. Dini bağlamda şekillenen bu sorumluluk anlayışını daha genel bir perspektiften ele aldığımızda, sorumluluğun evrensel bir tanımına ulaşmak mümkündür.

Sorumluluk genel olarak akıl ve irade sahibi bireyin, yaptıklarının sonucunu üstlenmesidir. Kişi bir işi yapabilecek donanımlara sahipse o işle mükelleftir; dolayısıyla bir insanın mükellef olması; ehil olmasıyla mümkündür (Demirci, 2010, s. 140). Bu bağlamda sorumluluk, yalnızca yapılan eylemlerin sonuçlarını üstlenmeyi değil, bireyin yetkinlikleri ölçüsünde görev almasını ve bu görevleri yerine getirmeye yönelik bilinçli bir tutum geliştirmesini de kapsamaktadır.

İnsanın Yaratıcısına, kendisine ve çevresine karşı sorumluluklarının yanı sıra, yaşadığı topluma karşı da sorumlulukları vardır. Topluma karşı adaleti gözetmek, toplumsal barışa katkı sağlamak, sosyal ahlak bilinciyle hareket etmek bireyin yaşadığı topluma karşı sorumluluklarına örnek olarak gösterilebilmektedir (Demirci, 2010, ss. 151-218). Dindarlık, bireyin sadece Tanrı ile olan ilişkisini değil; aynı zamanda kendisine, sosyal çevresine ve doğaya karşı olan sorumluluk bilincini de şekillendiren bir yapıdır. Bu bağlamda kişinin inancıyla, ahlaki değer ve sorumluluklarının arasındaki ilişki; din psikolojisi alanında incelenmeye değer bir konudur. Fromm’a göre toplumun dinî bir ideolojisinin olmayışı, o toplumun insanların tüm disiplinlerini yitirmelerine ve toplumsal düzenin bozulmasına sebep olmaktadır (Fromm, 2024, s. 181). Bu tespit bize din ve sorumluluğun birbirlerini etkilediğini, insanın sorumluluk bilincinin oluşumunda dinin destekleyici bir güç olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin psikoloji disiplindeki yansımalarını ise özellikle Jung’un değerlendirmelerinde görmek mümkündür.

Dindarlık bireyin değer oluşumu ve sorumluluk algısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Jung, kişinin ömür boyu sürdürdüğünü söylediği bireyselleşme sürecini aynı zamanda dindarlaşma süreci olarak değerlendirmektedir (Jung, 1997). Bu durum insanın dindar oluşunun, onun bireyselleşme sürecine katkı sağladığını göstermektedir. Çünkü her din, insanı egoist olmaktan uzaklaştırmakta ve başkalarını da kendisi kadar düşünmeye teşvik etmektedir (Peker, 2000, s. 229) .

Dindar bireyler inançlarının bir gerekliliği olarak, toplumun ihtiyaçlarını önemsemektedir. Manevi olarak toplumsal yapının korunmasına yönelik davranış ve tutumlar sergilerken, maddi olarak da toplumun kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Nitekim dindar insanlar, dindar olmayanlara oranla; maddi kaynaklarını hayır işleri için daha çok kullanmaktadırlar (Karaca, 2016, s. 199).

İhtiyacı olanlara yardım etme davranışı sosyal sorumluluğun insana yüklediği bir gerekliliktir (Ayten, 2010, s. 68). Bunun yanı sıra sosyal sorumluluk, dinin bireye yüklediği temel bir sorumluluktur. Kur'an'a göre insan, bütün varlığa ve tabiata karşı sorumludur. (Çetiner, 2006, ss. 206-209). İslam dini insana, yaşadığı çevreyi korumasını ve kendisinden sonra gelecek olan insanlara yaşanılabilir ve temiz bir dünya bırakmasını tavsiye etmektedir (Demirci, 2010, s. 217).

Toplumsal sorumluluklardan biri de engellilerin insan onuru ve haysiyetine yaraşır bir şekilde yaşamalarını sağlayacak önlemler almaktır (Ünal, 2016, s. 108). Bu çok boyutlu sorumluluk bilinci, bireyin psikolojik olarak gelişimine katkı sağlamaktadır. Jung'a göre din, kişinin sağlıklı olmasının bir göstergesidir ve nevroz maneviyatın bozulmasıyla örtüşmektedir (Jung, 1993, s. 23; Karaca, 2007, s. 162). Bu durumda diyebiliriz ki din, insanın ruhi yapısının muhafaza edilmesinde destekleyici bir güç ve manevi bir temel olduğu ifade edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, verilerin analizine uygun bir yöntem benimsenmiştir. Bu doğrultuda araştırma; model, araştırma grubu veri toplama gibi başlıklarla aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2. 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan model; nicel araştırma deseninden ilişkisel tarama modelidir. İlişkisel tarama modeli iki ya da daha fazla değişken arasındaki etkileşimi ve bunun derecesini belirlemeyi hedefleyen bir araştırma modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Karasar, 2007). Sosyal bilimlerde sıkça tercih edilen bu yaklaşım, bireylerin tutum, inanç ve davranış örüntüleri arasındaki ilişkiyi analiz etmede etkili bir yöntem sunmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı doğrultusunda, ilişkisel tarama modeli kullanılarak dindarlık ve sorumluluk algısı değişkenleri arasındaki ilişkiler sistematik biçimde incelenmiştir.

2. 2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye genelinde yaşayan farklı yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve eğitim seviyesine sahip bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme bu evren içerisinde tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 697 kişidir. Katılımcılar gönüllülük esasıyla araştırmaya dahil edilmiş ve çevrimiçi anketlerle araştırmaya dahil olmuşlardır. Türkiye'nin çeşitli illerinden katılımın sağlanması, bulguların geniş bir sosyal-demografik ekseninde değerlendirilmesine olanak tanımıştır.

2. 3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, genç ve yetişkin bireylerde dindarlık düzeyi ile sorumluluk algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Veriler, anket tekniği ile çevrim içi ortamda toplanmıştır. Anket formu, katılımcıların demografik bilgilerini, dindarlık düzeylerini ve sorumluluk algılarını ölçmeyi amaçlayan üç bölümden oluşmaktadır.

2. 3. 1. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma genç ve yetişkin bireylerin sorumluluk algısı ve dindarlık ilişkisine yönelik yapılmış bir araştırmadır. Araştırmaya katılan bireylere “kişisel bilgi formu”, “dinî tutum ölçeği” ve “sorumluluk ölçeği” uygulanmıştır. Kişisel bilgi formu, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu form ile katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ekonomik durum, medeni durumları

belirlenmiştir. Dinî tutum ölçeği ile sorumluluk ölçeği hem gençlere hem de yetişkinlere uygulanabilir niteliktedir. Ayrıca çalışmada kullanılan her iki ölçeğin de Türkiye’de geliştirilmiş olması, kültürel bağlamda araştırmanın örneklemiyle yüksek seviyede uygun olduğunu göstermektedir.

2. 3. 1. 1. Dinî Tutum Ölçeği

Çalışmada katılımcıların dinî tutumlarını ölçmek amacıyla Üzeyir Ok (2011) tarafından geliştirilmiş olan 8 maddelik “Dinî Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Bu çalışmada “dinî tutum” kavramı bireyin dinî inançlara ve değerlere karşı geliştirdiği genel yaklaşımı ve dinî konulara yönelik olumlu ve olumsuz eğilimlerine karşılık gelmektedir (Ok, 2011). Ölçek, bireylerin dinî tutumlarını güvenilir ve geçerli bir biçimde ölçebilen kısa süreli bir ölçektir (Ok, 2011, s. 32). Maddeler 5’li Likert tipi derecelendirme ile puanlanmaktadır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Ölçeğin, güvenilirlik analizinde Cronbach alfa katsayısı ,87 olarak bulunmuştur. Bu sonuç ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Dindarlık Ölçeği ve Alt Boyutlara Ait İç Tutarlılık Katsayıları (Cronbach’s Alpha)

Ölçek / Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Dinî Tutumu Ölçeği – Biliş	2	,874
Dinî Tutumu Ölçeği – Duygu	2	,806
Dinî Tutumu Ölçeği – Davranış	2	,914
Dinî Tutumu Ölçeği – Tanrı	2	,901
Dinî Tutumu Ölçeği – Toplam	8	,836

Tablo 1’de yapılan analizler sonucunda elde edilen Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayıları Dindarlık Tutumu Ölçeği'nin güvenilirlik düzeyine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Dindarlık Tutumu Ölçeği’nin dört alt boyutu incelendiğinde, bilişsel alt boyut için ($\alpha = ,874$), duygusal alt boyut için ($\alpha = ,806$), davranışsal alt boyut için ($\alpha = ,914$) ve Tanrı algısı boyutu için ($\alpha = ,901$) olarak bulunmuştur. Tüm alt boyutların Cronbach's Alpha katsayılarının ,80’in üzerinde olması, bu alt ölçeklerin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin tamamı üzerinden hesaplanan toplam iç tutarlılık katsayısı ise ($\alpha = ,836$) olup, ölçeğin genel düzeyde de güvenilir bir yapı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, ölçeğin ölçmekte olduğu dindarlık boyutlarını tutarlı bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir.

2. 3. 1. 2. Sorumluluk Ölçeği

Çalışmada, bireylerin sorumluluk düzeylerini değerlendirmek amacıyla Öge, Topçu ve Gençöz (2018) tarafından geliştirilen “Sorumluluk Ölçeği” kullanılmıştır. Sorumluluk, bireyin

davranışlarının sonuçlarını üstlenme bilinci olarak ele alınmakta, kişisel ve sosyal sorumluluk boyutlarıyla değerlendirilmektedir (Öge vd., 2018). Bu ölçek, kişisel ve sosyal sorumluluk olmak üzere iki ana boyuttan oluşan toplam 25 maddeden meydana gelmektedir. Maddeler, 4 dereceli Likert tipi bir ölçekte (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 4= Kesinlikle Katılıyorum) değerlendirilmiştir.

Ölçek, bireylerin sorumluluk algılarını güvenilir ve geçerli bir biçimde ölçmek üzere geliştirilmiştir (Öge vd., 2018, s. 1060). Ölçeğin psikometrik özellikleri üzerine yapılan analizlerde, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı (,85) olarak bulunmuş ve faktör analizleri ile yapısal geçerliliği desteklenmiştir. Bu bulgular, ölçeğin sorumluluk algısını, güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçebilen bir araç olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Sorumluluk Ölçeği ve Alt Boyutlara Ait İç Tutarlılık Katsayıları (Cronbach's Alpha)

Ölçek / Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Sorumluluk Algısı – Duygusal	12	,794
Sorumluluk Algısı – Davranışsal	7	,675
Sorumluluk Algısı – Bilişsel	5	,591
Sorumluluk Algısı – Toplam	24	,711

Tablo 2’de yapılan analizler sonucunda elde edilen Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayıları Sorumluluk Algısı Ölçeği’nin güvenilirlik düzeyine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Sorumluluk Algısı Ölçeği’nin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları daha farklı bir tablo sunmaktadır. Duygusal alt boyut ($\alpha = ,794$) ile kabul edilebilir düzeyde bir iç tutarlılık sergilemektedir. Davranışsal alt boyut için elde edilen ($\alpha = ,675$) ise sınıra yakın orta düzeyde bir güvenilirlik göstermekte, yorumlanırken dikkatli olunması gerektiğini ima etmektedir. Öte yandan, bilişsel alt boyut için elde edilen ($\alpha = ,591$) değeri tespit edilmiştir. Sorumluluk algısına ilişkin ölçeğin tümü için elde edilen toplam iç tutarlılık katsayısı ($\alpha = ,711$) olup, bu değer ölçeğin genel yapısının kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Dindarlık Tutumu Ölçeği’nin hem alt boyutlar hem de toplam düzeyde güçlü bir iç tutarlılığa sahip olduğu, Sorumluluk Algısı Ölçeği’nin ise özellikle duygusal boyutta güvenilir olduğu; ancak bilişsel boyutta revizyona ihtiyaç duyabileceği söylenebilir. Bu bulgular, özellikle araştırma sürecinde ölçeklerden elde edilen verilerin güvenilirliğine dair karar verirken dikkate alınmalıdır.

2. 3. 2. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci çevrim içi olarak yürütülmüştür. Anket formu “Google Forms” aracılığıyla hazırlanarak sosyal medya ve e-posta yoluyla (çevrim içi) katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcılar araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve gönüllülük esasına dayalı olarak çalışmaya

katılmaları sağlanmıştır. Katılımcıların gizliliği korunmuş ve bu hususta katılan her birey bilgilendirilmiş, elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

Araştırmaya toplam 767 kişi katılmıştır. Ancak analiz sürecine geçilmeden önce, veri seti temizlenmiş, eksik, tutarsız ya da uç değerler içeren yanıtlar analiz dışında bırakılmıştır. Tek değişkenli uç değerler z skoru $\pm 3,29$ kriteriyle, çok değişkenli uç değerler ise Mahalanobis uzaklığı yöntemiyle belirlenmiştir. Bu işlemler sonucunda 697 geçerli katılımcı üzerinden analizler yürütülmüştür.

2. 3. 3. Katılımcı Özellikleri

Araştırmaya katılan 697 bireyin %74'ü kadın, %26'sı erkektir. Katılımcılar yaş gruplarına göre değerlendirildiğinde en yoğun grubun %33,4 oranıyla 35–44 yaş aralığında yer aldığı, bunu %23,8 ile 25–34 yaş grubu ve %19,5 ile 18–24 yaş grubu izlediği görülmektedir. Medeni durum açısından katılımcıların %61,3'ü evli, %34,1'i bekâr, %3,2'si boşanmış, %1,1'i dul ve %0,3'ü diğerdır. Eğitim düzeyi bakımından örneklemin %55,7'si lisans, %14,3'ü lise, %12,3'ü yüksek lisans, %9,6'sı ön lisans, %5,9'u ilköğretim ve %2,2'si doktora mezunudur. Sosyoekonomik düzey açısından katılımcıların %85,5'i orta, %9,5'i düşük ve %5'i yüksek gelir grubundadır.

Bu bulgular, araştırmanın büyük ölçüde kadın, orta yaş, evli ve yükseköğrenim görmüş bireylerden oluşan bir örneklem üzerinden yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, çalışmanın bulgularının genellenebilirliğini belirli açılardan sınırlandırabilmektedir; ancak araştırma amacı doğrultusunda anlamlı ve yeterli bir veri sunmaktadır.

2. 4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi IBM SPSS Statistics 28 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinde öncelikle veriler temizlenmiş, eksik ve aykırı gözlemler değerlendirilmiştir. Tek değişkenli uç değerlerin belirlenmesinde z skoru $\pm 3,29$ kriteri esas alınmış, çok değişkenli uç değerler ise Mahalanobis uzaklığı yöntemi ile tespit edilerek analiz dışında bırakılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş; bu değerlerin -1 ile +1 aralığında olması normallik varsayımının sağlandığı şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca, regresyon analizleri öncesinde çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity), otokorelasyon ve artıkların dağılımı gibi temel varsayımlar da test edilmiştir.

Araştırmada, demografik değişkenlerin etkisini belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Cinsiyet değişkeninin etkisini test etmek amacıyla bağımsız örneklem t-testi tercih edilmiş; yaş grubu, medeni durum, öğrenim durumu ve sosyoekonomik düzey gibi kategorik değişkenler için ise tek yönlü ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. Anlamlı farklılık tespit edilen ANOVA analizlerine ek olarak etki büyüklükleri

(eta kare, η^2) hesaplanmıştır. Korelasyon analizleri ile değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu analizler sırasında ilişkilerin yönü ve gücü yorumlanmış, anlamlılık düzeyi .01 olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın temel hipotezlerini test etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Bağımlı değişken olarak toplam sorumluluk algısı puanı alınmış, bağımsız değişkenler ise dinî tutum ölçeğinin alt boyutları şeklinde modele dahil edilmiştir. Regresyon analizinden önce, çoklu doğrusal bağlantıya ilişkin VIF (Varyans Artış Faktörü) ve tolerans değerleri değerlendirilmiş; tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmüştür. Ayrıca, hata terimlerinin bağımsız olup olmadığını test etmek amacıyla Durbin-Watson katsayısı hesaplanmış ve otokorelasyon varsayımının sağlandığı anlaşılmıştır. Modelin anlamlılığı ANOVA ile test edilmiş, ayrıca açıklanan varyans oranı (R^2) ve bağımsız değişkenlerin modele katkısı betimsel katsayılar (B , β) ile raporlanmıştır.

Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak belirlenmiş, gerektiğinde $p < .01$ düzeyi de dikkate alınarak yorumlar yapılmıştır. Bulgular, analizlerin her birine ilişkin varsayımların büyük ölçüde karşılandığını göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucu elde edilen veriler doğrultusunda istatistiksel analiz sonuçları sunulacaktır. Bulgular araştırmanın hipotezlerinin test edilmesini ve değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Devam eden bölümde araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin analizler sunulacaktır.

3. 1. Betimleyici Bulgular

Katılımcıların sosyodemografik değişkenleri ve ölçek puanlarına ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımları (N = 697)

Değişken	Kategori	N	%
Yaş Aralığı	18–24	136	19,5
	25–34	166	23,8
	35–44	233	33,4
	45–54	102	14,6
	55–64	55	7,9
	65 ve üstü	5	0,7
Cinsiyet	Erkek	181	26,0
	Kadın	516	74,0
Medeni Durum	Bekâr	238	34,1
	Boşanmış	22	3,2
	Diğer	2	0,3
	Dul	8	1,1
	Evli	427	61,3
Eğitim Durumu	İlköğretim	41	5,9
	Lise	100	14,3
	Ön lisans	67	9,6
	Lisans	388	55,7
	Yüksek Lisans	86	12,3
	Doktora	15	2,2
Sosyo-Ekonomik Durum	Düşük	66	9,5
	Orta	596	85,5
	Yüksek	35	5,0
	Toplam	697	100,0

Tablo 3'te yapılan frekans analizleri sonucunda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve sosyal-ekonomik düzeylerine ilişkin demografik dağılımları belirlenmiştir. Yaş dağılımı incelendiğinde, örneklemin büyük bir bölümünün orta yaş grubunda toplandığı görülmektedir. Özellikle 35-44 yaş aralığındaki katılımcılar %33,4 ile en geniş grubu oluşturmaktadır. Bu grubu sırasıyla %23,8 oranıyla 25-34 yaş aralığı ve %19,5 oranıyla 18-24 yaş grubu takip etmektedir. Daha ileri yaş grupları (45 yaş ve üzeri) örnekleme daha düşük oranlarda temsil edilmektedir. Bu bulgu, çalışmanın ağırlıklı olarak genç ve orta yaş yetişkin bireylerden oluşan bir örnekleme gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Cinsiyet dağılımı açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların %74'ü kadın ve %26'sı erkektir. Elde edilen bu bulgu, araştırmanın kadın katılımcılar lehine belirgin bir ağırlık taşıdığını göstermektedir. Bu durum, bazı analizlerde cinsiyetin etki düzeyinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken önemli bir metodolojik sınırlılıktır.

Medeni durum dağılımına bakıldığında ise örneklemin %61,3'ü evli bireylerden oluşmaktadır. Bekâr katılımcıların oranı %34,1'dir. Boşanmış, dul ve diğer kategoriler ise oldukça düşük oranlarda temsil edilmektedir. Bu dağılım, çalışmanın evli bireylerin yaşam koşullarına, deneyimlerine ya da tutumlarına yönelik daha güçlü veri sunduğunu işaret etmektedir.

Eğitim düzeyi bakımından örneklemin oldukça yüksek eğitim seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %55,7'si lisans, %12,3'ü yüksek lisans ve %2,2'si doktora mezunudur. Bu oranlar toplamda %70'in üzerinde bir yükseköğretim düzeyine işaret etmektedir. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip katılımcılar ise daha sınırlı sayıda yer almaktadır. Bu durum, örneklemin eğitim açısından homojen olmayıp, eğitim düzeyi yüksek bireylerden oluştuğunu ve yorumların bu bağlamda sınırlı genellenebilirliğe sahip olabileceğini göstermektedir.

Sosyoekonomik düzey dağılımında ise büyük çoğunluğun (%85,5) kendisini orta düzeyde konumlandığı görülmektedir. Düşük sosyoekonomik düzeyde olduğunu belirtenlerin oranı %9,5 iken, yüksek düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranı yalnızca %5'tir. Bu dağılım, katılımcıların büyük çoğunluğunun benzer ekonomik koşullarda yaşadığını ve özellikle orta sınıfın baskın olduğu bir örnekleme çalışıldığını göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu demografik bulgular örneklemin cinsiyet, yaş ve eğitim açısından belirli bir homojenlik taşıdığını; ancak özellikle kadın katılımcıların baskınlığının, bulguların yorumlanmasında dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yüksek eğitim düzeyi ve orta sosyoekonomik sınıf yapısı da çalışmanın hedef kitlesi ve genellenebilirlik sınırları hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 4. Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Ölçeklerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N = 697)

Ölçek / Alt Boyut	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Sorumluluk – Duygusal	4,29	,363	-,436	-,128
Sorumluluk – Davranışsal	3,73	,521	-,054	-,284
Sorumluluk – Bilişsel	4,00	,509	-,294	-,049
Sorumluluk – Toplam	4,01	,359	-,053	-,229
Dinî Tutum – Bilişsel	4,89	,311	-3,125	9,273
Dinî Tutum – Duygusal	4,12	,864	-,891	,396
Dinî Tutum – Davranışsal	4,16	,842	-,932	,519
Dinî Tutum – Tanrısalsal	4,73	,490	-1,874	2,873
Dinî Tutum – Toplam	4,47	,505	-1,229	1,550

Tablo 4’te, yapılan analizde, araştırma verilerinin istatistiksel anlamda geçerliliğini ve normalliğini sağlamak amacıyla uç değerler kontrol edilerek araştırma dışı bırakılmıştır. Bu işlem kapsamında hem tek değişkenli hem de çok değişkenli uç değerleri belirlemek için z skoru ve Mahalanobis uzaklığı yöntemleri kullanılmıştır. Bu sayede analizlerdeki örnekleme dâhil edilen bireylerin, ölçümlerin doğasına aykırı düşecek derecede sıra dışı değerler taşımadığı güvence altına alınmıştır (Field, 2018; Tabachnick & Fidell, 2013).

Tanımlayıcı istatistiklere göre, Sorumluluk Algısı Ölçeği alt boyutlarında (duygusal, davranışsal ve bilişsel) ortalama puanlar sırasıyla 4,29; 3,73 ve 4,00 olup, genel toplam puan ortalaması 4,01 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlarda elde edilen çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri ± 1 sınırları içinde seyretmekte ve bu da verilerin normal dağılıma oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Özellikle davranışsal ve bilişsel boyutlar simetrik dağılıma yakın seyrederken, duygusal boyut biraz sola çarpık bir dağılım göstermektedir (skewness = -,436); ancak bu değer de kabul edilebilir sınırlar içindedir.

Dinî Tutum Ölçeği alt boyutlarında ise ortalamalar oldukça yüksek çıkmıştır: bilişsel (4,89), duygusal (4,12), davranışsal (4,16) ve Tanrı merkezli boyut (4,73). Toplam puan ortalaması ise 4,47’dir. Bu değerler, katılımcıların dinî tutum düzeylerinin genel olarak yüksek olduğunu göstermektedir. Bilişsel alt boyuta ilişkin çarpıklık değeri -3,125 ve basıklık değeri 9,273 olarak dikkat çekmektedir. Bu değerler, dağılımın aşırı derecede sola çarpık ve sivri tepeli (leptokurtik) olduğunu göstermektedir. Ancak Kline’in (2011) belirttiği üzere, basıklık değerinin ± 10 aralığında olması verilerin normalliğini bozacak düzeyde bir sapma olmadığını göstermektedir. Bu nedenle bilişsel alt boyuttaki sapmalar istatistiksel analizlerde sorun teşkil edecek düzeyde değildir.

Duygusal, davranışsal ve Tanrısalsal alt boyutlarda da negatif çarpıklık gözlemlenmiş olup, bu durum katılımcıların ölçek maddelerine genel olarak yüksek puanlar verme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu çarpıklık, özellikle dinî tutumlarda kültürel normlara uygun cevap verme eğilimi (sosyal beğenirlik) ile de ilişkilendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, uç değerlerin temizlenmiş olması ve elde edilen çarpıklık-basıklık değerlerinin çoğunlukla ± 1 sınırlarında kalması, veri setinin parametrik testler için uygun dağılım özellikleri taşıdığını göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, ileri düzey analizlerde normallik varsayımının büyük ölçüde sağlandığı ve veri yapısının güvenilir olduğu ifade edilebilir.

3. 2. Hipotezlerin Test Edilmesi

Bu çalışmada, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk bilinci arasındaki ilişki, çeşitli demografik değişkenler bağlamında incelenmiş; ayrıca dindarlığın alt boyutları ile sorumluluk türleri arasındaki yapısal ilişkiler değerlendirilmiştir. Araştırmanın temel amacı, bireylerin demografik özelliklerine göre dindarlık ve sorumluluk eğilimlerinde farklılaşma olup olmadığını ortaya koymak ve bu iki temel kavram arasındaki potansiyel ilişkileri anlamaya çalışmaktır. Bu doğrultuda geliştirilen hipotezler, betimsel istatistikler ve parametrik testler aracılığıyla test edilmiştir. Aşağıda araştırma kapsamında test edilen hipotezlerin doğrulanma durumları ve uygulanan analiz türleri özetlenmiştir.

Tablo 5. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilme Durumları

No	Hipotez	Doğrulanma durumu	Analiz(ler)
1	Bireylerin yaşları arttıkça sorumluluk algıları artar.	Doğrulandı	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
2	Bireylerin yaşları arttıkça dindarlık düzeyleri artar.	Doğrulandı	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
3	Evli bireylerin sorumluluk algısı düzeyi bekâr bireylere göre daha yüksektir.	Doğrulandı	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
4	Evli bireylerin dindarlık düzeyi bekâr bireylerden daha yüksektir.	Doğrulandı	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
5	Kadınların dindarlık düzeyi erkeklerden daha yüksektir.	Doğrulanmadı (anlamlılık sınırında erkeklerde daha yüksek)	Yapıldı (t-Testi)
6	Kadınların sorumluluk algısı düzeyi erkeklerden daha yüksektir.	Doğrulanmadı (anlamlılık sınırında erkeklerde daha yüksek)	Yapıldı (t-Testi)
7	Bireylerin ekonomik düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyleri de yükselir.	Doğrulanmadı	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)

Tablo 5'in devamı

No	Hipotez	Doğrulanma durumu	Analiz(ler)
8	Bireylerin ekonomik düzeyi arttıkça sorumluluk algıları artar.	Doğrulanmadı	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
9	Yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin sorumluluk algısı, düşük eğitim düzeyine sahip bireylerden daha yüksektir.	Doğrulanmadı (lise ve altı anlamlı düzeyde daha yüksek)	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
10	Bireylerin eğitim düzeyi arttıkça dindarlık düzeyleri artar.	Doğrulanmadı (lise ve altı anlamlı düzeyde daha yüksek)	Yapıldı (Tek Yönlü ANOVA)
11	Bireylerin dindarlık düzeyi ile sorumluluk algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Doğrulandı	Yapıldı (Pearson Korelasyonu)
12	Bireylerde dinî tutum düzeyi arttıkça, sorumluluk algıları da artar	Doğrulandı	Bireylerin dinî tutumlarındaki her bir birimlik artışın, sorumluluk algılarında 0.25 birimlik bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Standardize katsayısının .35 olması, dinî tutumun sorumluluk algısını orta düzeyde etkileyen bir değişken olduğunu işaret etmektedir.

Veri analizi sürecinde, dindarlık ve sorumluluk ölçeklerinin alt boyutları dikkate alınarak gruplar arası farklılıkları test etmek amacıyla tek yönlü varyans analizleri (One-Way ANOVA), ilişkileri belirlemek üzere Pearson korelasyon analizleri regresyon analizi uygulanmıştır. Ayrıca normallik varsayımı çerçevesinde uç değer analizi gerçekleştirilmiş ve Z skoru ± 3.29 eşliğini aşan bireyler ile Mahalanobis uzaklığı istatistiği dikkate alınarak multivaryant uç değer kontrolleri yapılmıştır.

3. 2. 1. Sorumluluk ve Dinî Tutumun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Bu bölümde, bireylerin dindarlık ve sorumluluk düzeylerinin yaş değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymayı amaçlayan birinci ve ikinci hipotezlerin test edilmesine yönelik analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Hipotezlerin doğası gereği, gruplar arası karşılaştırmalar için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniği tercih edilmiştir. Bu analizde, yaş

değişkeni temel alınarak hem dindarlık hem de sorumluluk değişkenlerinin alt boyutları açısından grup ortalamaları karşılaştırılmıştır. Varyans homojenliği varsayımına bağlı olarak Levene testi sonuçları dikkate alınmış, gerektiğinde Welch testi uygulanmıştır. Anlamlı bulunan farklılıklar sonrasında ise post-hoc karşılaştırmalar (Scheffé) gerçekleştirilmiştir. Yaş değişkeni ile dindarlık ve sorumluluk bilinci alt boyut ve toplam puanlarının karşılaştırıldığı ANOVA bulguları Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 6. Yaş Gruplarına Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları)

Değişken	18-24 (n=136) M ± SS	25-34 (n=166) M ± SS	35-44 (n=233) M ± SS	45-54 (n=102) M ± SS	55+ (n=60) M ± SS	F	p	η^2	Post Hoc
Dinî Tutum Bilişsel Boyutu	4,91 ± ,26	4,88 ± ,34	4,88 ± ,33	4,89 ± ,30	4,94 ± ,25	0,68	,606	,004	
Dinî Tutum Duygusal Boyutu	3,99 ± ,78	4,06 ± ,84	4,13 ± ,91	4,18 ± ,92	4,39 ± ,75	2,55	,038	,015	5>1
Dinî Tutum Davranışsal Boyutu	4,13 ± ,85	4,06 ± ,85	4,15 ± ,83	4,18 ± ,87	4,48 ± ,76	2,93	,020	,017	5>2
Dinî Tutum Tanrısal Boyutu	4,64 ± ,56	4,70 ± ,53	4,74 ± ,46	4,81 ± ,45	4,88 ± ,32	3,54	,007	,020	5>1
Dinî Tutum Toplam	4,42 ± ,50	4,42 ± ,51	4,48 ± ,52	4,51 ± ,50	4,68 ± ,41	3,44	,009	,019	5>1
Sorumluluk Duygusal Boyutu	4,16 ± ,43	4,24 ± ,37	4,34 ± ,33	4,37 ± ,31	4,36 ± ,32	8,33	,000	,046	5>1
Sorumluluk Davranışsal Boyutu	3,57 ± ,53	3,66 ± ,52	3,78 ± ,52	3,87 ± ,47	3,89 ± ,49	7,74	,000	,043	5>1
Sorumluluk Bilişsel Boyutu	4,05 ± ,48	4,01 ± ,50	3,97 ± ,50	3,99 ± ,54	3,98 ± ,58	0,59	,669	,003	
Sorumluluk Toplam Puan	3,93 ± ,39	3,97 ± ,37	4,03 ± ,34	4,08 ± ,34	4,08 ± ,34	3,84	,004	,022	5>1

Notlar: F = Tek yönlü ANOVA testi sonucu, p = anlamlılık düzeyi, η^2 = eta kare etki büyüklüğü.

Tablo 6'da yer alan tek yönlü varyans (ANOVA) analizleri hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı değişkenlerinin bazı alt boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunduğunu ortaya koymuştur. Dinî Tutum Ölçeğinin bilişsel alt boyutunda yaşa göre anlamlı bir farklılık saptanmamış olup ($F(4, 692) = 0.68$, $p = .606$, $\eta^2 = .004$), bu durum dinî inanca dair bilişsel yaklaşımların yaşa bağlı olarak anlamlı biçimde değişmediğini göstermektedir. Ancak duygusal ($F = 2.55$, $p = .038$, $\eta^2 = .015$), davranışsal ($F = 2.93$, $p = .020$, $\eta^2 = .017$), Tanrısal ($F = 3.54$, $p = .007$, $\eta^2 = .020$) ve toplam puan ($F = 3.44$, $p = .009$, $\eta^2 = .019$) düzeylerinde yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bulgular, özellikle ileri yaş gruplarında dinî duyguların daha yoğun yaşandığını ve buna paralel olarak dinî davranışların da arttığını göstermektedir. Nitekim 55 yaş ve üzeri bireyler, hem Tanrısal boyutta (M

= 4.88, SS= .32) hem de toplam dinî tutum puanında (M = 4.68, SS= .41) en yüksek ortalamaları göstermiştir.

Sorumluluk Algısı Ölçeği sonuçları incelendiğinde, yaş gruplarına göre duygusal (F = 8.33, p < .001, η^2 = .046), davranışsal (F = 7.74, p < .001, η^2 = .043) ve toplam puanda (F = 3.84, p = .004, η^2 = .022) anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Bu alt boyutlarda ortalama puanlar yaş arttıkça yükselme eğilimi göstermiştir. Özellikle davranışsal sorumluluk algısı, 18–24 yaş grubunda en düşük düzeyde (M = 3.57, SS= .53) görülürken, 55 yaş ve üzeri katılımcılar arasında en yüksek düzeye ulaşmıştır (M = 3.89, SS= .49). Bu bulgu, yaşam deneyiminin ve toplumsal rollerin artmasıyla birlikte bireylerin sorumluluk alma eğilimlerinin de yükseldiğini göstermektedir. Benzer şekilde duygusal sorumluluk puanları da yaşla birlikte artış göstermekte, genç bireylerden daha ileri yaş grubuna doğru daha yüksek değerlere ulaşmaktadır. Öte yandan bilişsel alt boyutta yaş grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (F = 0.59, p = .669, η^2 = .003), bu da bireylerin sorumlulukla ilgili düşünce düzeylerinin yaşla değişmediğini, daha çok duygusal ve davranışsal bileşenlerin yaşla birlikte geliştiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Medeni Duruma Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları)

Değişken	Bekâr (n=238) M ± SS	Diğer (n=32) M ± SS	Evli (n=427) M ± SS	F	p	η^2	Post Hoc
Dinî Tutum Bilişsel Boyutu	4,89 ± ,31	4,78 ± ,44	4,90 ± ,30	2,24	,107	,006	
Dinî Tutum Duygusal Boyutu	3,99 ± ,83	3,97 ± 1,01	4,19 ± ,86	4,66	,010	,013	3>2
Dinî Tutum Davranışsal Boyutu	4,08 ± ,85	4,11 ± ,88	4,20 ± ,84	1,61	,202	,005	
Dinî Tutum Tanrısalsal Boyutu	4,68 ± ,51	4,69 ± ,56	4,76 ± ,47	2,09	,124	,006	
Dinî Tutum Toplam Sorumluluk Duygusal Boyutu	4,41 ± ,49	4,39 ± ,63	4,52 ± ,50	3,65	,027	,010	3>2
Sorumluluk Duygusal Boyutu	4,18 ± ,40	4,29 ± ,33	4,35 ± ,33	16,06	,000	,044	3>1
Sorumluluk Davranışsal Boyutu	3,58 ± ,53	3,76 ± ,39	3,82 ± ,51	17,12	,000	,047	3>1
Sorumluluk Bilişsel Boyutu	3,99 ± ,48	3,84 ± ,54	4,02 ± ,52	2,01	,135	,006	
Sorumluluk Toplam Puan	3,92 ± ,37	3,96 ± ,32	4,06 ± ,35	13,21	,000	,037	3>1

Tablo 7’de yer alan tek yönlü varyans (ANOVA) analizleri hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı puanlarının bazı alt boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Dinî Tutum

Ölçeği açısından değerlendirildiğinde, bilişsel ($F(2,694) = 2.24, p = .107$) ve davranışsal ($F = 1.61, p = .202$) alt boyutlarda medeni duruma göre anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Bu bulgular, bireylerin dinî inançları anlamlandırma ve uygulama biçimlerinin medeni durumdan bağımsız olabileceğine işaret etmektedir. Ancak duygusal alt boyutta anlamlı bir fark bulunmuştur ($F = 4.66, p = .010, \eta^2 = .013$). Evli bireylerin ($M = 4.19, SS = 0.86$), bekâr ($M = 3.99, SS = 0.83$) ve “diğer” grubundaki bireylere göre daha yüksek puan almış olması, evli bireylerin dinî duyguları daha yoğun yaşadığını düşündürülebilir. Benzer şekilde, toplam dinî tutum puanı da evli bireylerde daha yüksek çıkmıştır ($M = 4.52, SS = 0.50$) ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($F = 3.65, p = .027, \eta^2 = .010$). Dinî tutumun Tanrısal boyutunda fark anlamlı çıkmamış olsa da ($p = .124$), evli bireylerin bu boyutta da en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, evli bireylerin yaşamlarında dinî değerlere daha sıkı bağlanma ve Tanrı algısını daha içselleştirme eğiliminde olabileceklerini göstermektedir.

Sorumluluk Algısı Ölçeği sonuçları medeni durum açısından daha belirgin farklılıklar sunmuştur. Duygusal ($F(2,694) = 16.06, p < .001, \eta^2 = .044$) ve davranışsal ($F = 17.12, p < .001, \eta^2 = .047$) alt boyutlarda oldukça anlamlı farklar görülmüştür. Bu farklılıkların özellikle evli bireyler lehine olduğu dikkat çekmektedir. Evli bireyler, duygusal sorumlulukta ($M = 4.35, SS = 0.33$) ve davranışsal sorumlulukta ($M = 3.82, SS = 0.51$), bekâr bireylerden (sırasıyla $M = 4.18$ ve $M = 3.58$) daha yüksek ortalamalara sahiptir. Bu bulgular, evliliğin bireylerin hem duygusal hem de eyleme dayalı sorumluluklarını artırdığını göstermektedir. Toplam sorumluluk puanı açısından da anlamlı fark gözlenmiştir ($F = 13.21, p < .001, \eta^2 = .037$), en yüksek ortalama yine evli gruptadır ($M = 4.06$), bekâr grubun ortalaması ise ($M = 3.92$) daha düşüktür. Bu farkların etki büyüklüğü küçük-orta düzeydedir (Cohen, 1988).

Tablo 8. Cinsiyete Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları)

Değişken	Erkek (n=181) M ± SS	Kadın (n=516) M ± SS	t	p	Cohen's d
Dinî Tutum	4,92 ± ,27	4,88 ± ,33	1,21	,227	,10
Bilişsel Boyutu					
Dinî Tutum	4,04 ± ,93	4,14 ± ,84	-1,29	,197	-,11
Duygusal Boyutu					
Dinî Tutum	4,27 ± ,78	4,12 ± ,86	1,99	,048	,17
Davranışsal Boyutu					
Dinî Tutum	4,73 ± ,49	4,73 ± ,49	0,03	,973	,00
Tanrısal Boyutu					
Dinî Tutum	4,49 ± ,49	4,47 ± ,51	0,47	,640	,04
Toplam					

Tablo 8'in devamı

Değişken	Erkek (n=181) M ± SS	Kadın (n=516) M ± SS	t	p	Cohen's d
Sorumluluk Duygusal Boyutu	4,31 ± ,35	4,28 ± ,37	1,14	,253	,10
Sorumluluk Davranışsal Boyutu	3,80 ± ,53	3,71 ± ,52	2,00	,046	,17
Sorumluluk Bilişsel Boyutu	4,02 ± ,51	3,99 ± ,51	0,66	,508	,06
Sorumluluk Toplam Puan	4,04 ± ,36	3,99 ± ,36	1,67	,096	,14

Tablo 8'de yer alan t-testi analizleri, katılımcıların dinî tutum ve sorumluluk algısı düzeylerinin büyük oranda benzer olduğunu, ancak bazı alt boyutlarda anlamlı farklılıkların bulunduğunu ortaya koymuştur.

Dinî Tutum Ölçeği incelendiğinde, erkek katılımcıların davranışsal dinî tutum puanları ($M = 4,27$, $SS = 0,78$), kadınlara kıyasla ($M = 4,12$, $SS = 0,86$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($t(695) = 1,99$, $p = .048$). Bu bulgu, erkeklerin dinî davranışlara ilişkin tutumlarının, kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak elde edilen Cohen's d = 0,17 değeri, bu farkın etki büyüklüğünün küçük düzeyde olduğunu göstermektedir (Cohen, 1988). Dinî tutumun bilişsel, duygusal, Tanrı algısına ilişkin ve toplam puanlarında ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($t < 1.21$, $p > .05$), bu da dinî inançların genel yapısının kadın ve erkeklerde büyük ölçüde benzer olduğunu ortaya koymaktadır.

Sorumluluk Algısı Ölçeği kapsamında ise yine davranışsal alt boyutta anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Erkek katılımcılar ($M = 3,80$, $SS = 0,53$), kadın katılımcılardan ($M = 3,71$, $SS = 0,52$) anlamlı düzeyde daha yüksek puan almıştır ($t(695) = 2,00$, $p = .046$). Bu bulgu, erkeklerin eyleme dayalı sorumluluk davranışlarını daha yüksek düzeyde ifade ettiklerini göstermektedir. Ancak yine burada da etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Cohen's d = 0,17). Diğer yandan duygusal, bilişsel ve toplam sorumluluk algısı puanlarında cinsiyetler arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t < 1,67$, $p > .05$).

Tablo 9. Sosyoekonomik Duruma Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları)

Değişken	Düşük (n=66) M ± SS	Orta (n=596) M ± SS	Yüksek (n=35) M ± SS	F	p	η ²
Dinî Tutum Bilişsel Boyutu	4,90 ± ,32	4,89 ± ,31	4,90 ± ,32	0,04	,963	.000
Dinî Tutum Duygusal Boyutu	4,05 ± 1,04	4,12 ± ,85	4,24 ± ,81	0,60	,551	.002
Dinî Tutum Davranışsal Boyutu	4,08 ± ,85	4,17 ± ,84	4,10 ± ,85	0,41	,667	.001
Dinî Tutum Tanrısalsal Boyutu	4,76 ± ,46	4,73 ± ,50	4,77 ± ,46	0,25	,778	.001
Dinî Tutum Toplam	4,45 ± ,52	4,48 ± ,51	4,50 ± ,48	0,16	,854	.000
Sorumluluk Duygusal Boyutu	4,20 ± ,34	4,29 ± ,36	4,34 ± ,42	2,39	,093	.007
Sorumluluk Davranışsal Boyutu	3,62 ± ,58	3,74 ± ,51	3,85 ± ,64	2,43	,089	.007
Sorumluluk Bilişsel Boyutu	3,91 ± ,55	4,01 ± ,50	3,99 ± ,58	1,18	,309	.003
Sorumluluk Toplam Puan	3,91 ± ,34	4,01 ± ,36	4,06 ± ,45	2,88	,057	.008

Tablo 9’da yer alan tek yönlü varyans (ANOVA) analizleri hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı ölçeklerinde yer alan alt boyut ve toplam puanlar açısından anlamlı farklılıkların olmadığını göstermektedir. Bütün değişkenler için elde edilen p değerleri .05’in üzerindedir, bu da gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, sorumluluk algısı toplam puanı için elde edilen p = .057 değeri, istatistiksel anlamlılık sınırına oldukça yakın olup, bu boyutun sosyoekonomik durumla ilişkili olabileceğine dair zayıf bir işaret sunmaktadır. Ancak bu bulgunun temkinli yorumlanması gerekmektedir.

Dinî tutum değişkenleri arasında hiçbir alt boyutta sosyoekonomik gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır (Dinî Tutum Bilişsel Boyutu: p = .963; Dinî Tutum Duygusal Boyutu: p = .551; Dinî Tutum Tanrısalsal Boyutu: p = .778; DT Toplam: p = .854). Bu durum, bireylerin dinî tutumlarının sosyoekonomik koşullarından bağımsız bir biçimde benzer düzeyde geliştiğini göstermektedir. Her üç sosyoekonomik grup (düşük, orta ve yüksek) da özellikle bilişsel ve Tanrısalsal dinî tutum alt boyutlarında neredeyse aynı ortalamalara sahiptir. Bu bulgular, dinî inançların gelir düzeyinden veya yaşam standardından büyük ölçüde etkilenmediği varsayımını desteklemektedir.

Sorumluluk algısı açısından değerlendirildiğinde, duygusal (F = 2.39, p = .093) ve davranışsal (F = 2.43, p = .089) alt boyutlar ile toplam puan (F = 2.88, p = .057) için elde edilen sonuçlar anlamlılık sınırına yaklaşmakla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı sayılmamaktadır. Bu bulgular, sosyoekonomik düzey arttıkça sorumluluk algısında belirgin bir artış olmasa da düşük düzeydeki

bireylerin ortalamalarının diğer gruplara kıyasla biraz daha düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle davranışsal sorumlulukta yüksek sosyoekonomik düzeye sahip bireylerin ortalaması en yüksek ($M = 3.85$), düşük sosyoekonomik gruptakilerin ortalaması ise en düşüktür ($M = 3.62$). Ancak bu farklar, istatistiksel olarak anlamlılık eşiğini geçmemektedir.

Tablo 10. Eğitim Durumuna Göre Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Puanlarının Karşılaştırılması (Tek Yönlü ANOVA Sonuçları)

Değişken	Lise ve altı (n=141) M ± SS	Ön lisans (n=67) M ± SS	Lisans (n=388) M ± SS	Lisansüstü (n=101) M ± SS	F	p	η^2	Post hoc
Dinî Tutum Bilişsel Boyutu	4,93 ± ,27	4,88 ± ,35	4,90 ± ,29	4,84 ± ,41	1,70	,166	,007	
Dinî Tutum Duygusal Boyutu	4,40 ± ,84	4,25 ± ,90	4,06 ± ,82	3,84 ± ,92	9,75	,000	,040	1>4
Dinî Tutum Davranışsal Boyutu	4,33 ± ,82	4,13 ± ,96	4,15 ± ,79	3,96 ± ,94	3,98	,008	,017	1>4
Dinî Tutum Tanrısal Boyutu	4,90 ± ,29	4,72 ± ,56	4,69 ± ,52	4,66 ± ,52	7,42	,000	,031	1>4
Dinî Tutum Toplam	4,64 ± ,44	4,49 ± ,60	4,45 ± ,47	4,33 ± ,58	8,53	,000	,036	1>4
Sorumluluk Duygusal Boyutu	4,35 ± ,35	4,28 ± ,44	4,26 ± ,35	4,30 ± ,35	2,17	,090	,009	
Sorumluluk Davranışsal Boyutu	3,84 ± ,50	3,78 ± ,60	3,68 ± ,52	3,75 ± ,50	3,73	,011	,016	1>3
Sorumluluk Bilişsel Boyutu	3,96 ± ,57	3,96 ± ,61	4,02 ± ,49	4,02 ± ,44	0,61	,612	,003	
Sorumluluk Toplam Puan	4,05 ± ,35	4,01 ± ,40	3,99 ± ,36	4,02 ± ,35	1,26	,288	,005	

Tablo 10’da yer alan tek yönlü varyans (ANOVA) analizleri katılımcıların eğitim durumu ile dinî tutum düzeyleri arasında belirgin farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Dinî Tutum Ölçeğinin duygusal, davranışsal, Tanrısal ve toplam puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklar saptanmıştır ($p < .05$). En dikkat çekici bulgu, duygusal dinî tutum alt boyutunda gözlenmiştir ($F(3,693) = 9.75$, $p < .001$, $\eta^2 = .040$), bu farkın etki büyüklüğü küçük ile orta düzey arasında yer almaktadır. Duygusal boyutta en yüksek ortalama lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireylerde ($M = 4.40$, $SS = 0.84$), en düşük ortalama ise lisansüstü eğitim düzeyindekilerde ($M = 3.84$, $SS = 0.92$) gözlenmiştir. Bu durum, eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin dinî duygularını ifade etme eğilimlerinin azaldığını gösterebilir.

Davranışsal dinî tutum alt boyutunda da anlamlı bir fark bulunmuştur ($F = 3.98$, $p = .008$, $\eta^2 = .017$). Yine en yüksek puan lise ve altı eğitim düzeyindedir ($M = 4.33$), bu da daha düşük eğitim

düzeyindeki bireylerin dinî ritüellere ya da eylemlere yönelik daha yüksek bağlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tanrısal tutum boyutunda da benzer bir eğilim gözlenmiş; lise ve altı grup ortalaması ($M = 4.90$) diğer tüm gruplardan anlamlı biçimde yüksek bulunmuştur ($F = 7.42, p < .001, \eta^2 = .031$). Toplam dinî tutum puanları da benzer biçimde anlamlı farklılık göstermekte olup ($F = 8.53, p < .001, \eta^2 = .036$), en yüksek ortalama lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireylerde ($M = 4.64$), en düşük ortalama ise lisansüstü gruptadır ($M = 4.33$). Bu sonuçlar, genel olarak eğitim düzeyi arttıkça dinî tutumların (özellikle duygusal ve Tanrı merkezli) daha ılımlaştığını veya azaldığını göstermektedir.

Sorumluluk Algısı Ölçeği açısından değerlendirildiğinde, davranışsal alt boyutta anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($F = 3.73, p = .011, \eta^2 = .016$). Lise ve altı grubunda bu alt boyutun ortalaması en yüksek düzeydedir ($M = 3.84, SS = 0.50$), lisans ve lisansüstü gruplarda ise daha düşüktür (sırasıyla $M = 3.68$ ve $M = 3.75$). Bu sonuç, temel düzeyde eğitim alan bireylerin davranışsal sorumluluk algılarını daha güçlü ifade ettiklerini düşündürülebilir. Diğer alt boyutlarda (duygusal ve bilişsel) ve toplam sorumluluk puanında anlamlı fark gözlenmemiştir ($p > .05$). Bu durum, sorumluluk algısının bilişsel boyutlarının eğitimden daha az etkilenebileceğini işaret etmektedir.

3. 2. 2. Sorumluluk ve Dinî Tutum Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Bu bölümde, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk bilincinin alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olup olmadığını test etmeye yönelik olarak oluşturulan on birinci hipotezin analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Hipotezin doğası gereği, iki sürekli değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz kapsamında, dindarlığın bilişsel, duygusal, davranışsal ve tanrısal yönelim alt boyutları ile sorumluluk bilincinin bilişsel, duygusal ve davranışsal alt boyutları arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Korelasyon analizleri, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi sağlamanın yanı sıra, hipotezin desteklenip desteklenmediğine ilişkin ilk verileri sunmaktadır. İlişkili saptanan değişkenler arasında, sorumluluk bilinci toplam puanının dinî tutumlar tarafından yordayıcılığının incelenmesi amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bulgular, dindarlığın bazı boyutlarının sorumluluk düzeyleriyle anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler içinde olduğunu ortaya koyarak, bireylerin dinsel yönelimleri ile etik ve toplumsal sorumluluk algıları arasında yapısal bir bağ olabileceğine işaret etmektedir. Detaylı sonuçlar Tablo 10 ve Tablo 11’de verilmiştir:

Tablo 11. Dinî Tutum ve Sorumluluk Algısı Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar (N = 697)

Değişken	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Dinî Tutum Toplam	–								
2 Dinî Tutum Bilişsel Boyutu	.62**	–							
3 Dinî Tutum Duygusal Boyutu	.86**	.42**	–						
4 Dinî Tutum Davranışsal Boyutu	.87**	.45**	.61**	–					
5 Dinî Tutum Tanrısal Boyutu	.72**	.39**	.48**	.51**	–				
6 Sorumluluk Toplam	.35**	.21**	.28**	.31**	.28**	–			
7 Sorumluluk Duygusal Boyutu	.35**	.21**	.25**	.33**	.31**	.87**	–		
8 Sorumluluk Davranışsal Boyutu	.26**	.16**	.20**	.22**	.24**	.78**	.67**	–	
9 Sorumluluk Bilişsel Boyutu	.23**	.13**	.22**	.20**	.13**	.69**	.44**	.15**	–

** p < .001

Tablo 11’de yapılan Pearson korelasyon analizine göre, Dinî Tutum (DT) ve Sorumluluk Algısı (RS) değişkenleri arasında genel olarak pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir. Tüm korelasyonlar $p < .01$ düzeyinde anlamlıdır; bu da değişkenler arasında anlamlı doğrusal ilişkilerin bulunduğunu göstermektedir.

Öncelikle, Dinî Tutum Ölçeğinin alt boyutları kendi aralarında oldukça güçlü ilişkiler sergilemiştir. Örneğin, Dinî Tutum Duygusal Boyutu ile Dinî Tutum Toplamı arasında $r = .86$ ve Dinî Tutum Davranışsal Boyutu ile Dinî Tutum Toplamı arasında $r = .87$ düzeyinde yüksek düzeyde korelasyonlar bulunmuştur. Bu bulgular, ölçeğin alt boyutlarının ölçtüğü yapıların toplam puanla güçlü bir biçimde örtüştüğünü ve ölçeğin yapısal bütünlüğünü desteklediğini göstermektedir. Ayrıca alt boyutlar kendi aralarında da orta-yüksek düzeyde ilişkilidir. Örneğin, Dinî Tutum Duygusal Boyutu ile Dinî Tutum Davranışsal Boyutu arasındaki korelasyon $r = .61$ ’dir.

Sorumluluk Algısı (RS) ile Dinî Tutum arasında ise daha düşük ama anlamlı ilişkiler görülmüştür. Dinî Tutum Toplam ile Sorumluluk Toplam Puan arasında $r = .35$ bulunmuş olup bu değer, dinî tutum düzeyi arttıkça sorumluluk algısının da arttığını; ancak ilişkinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Alt boyutlar düzeyinde bu ilişki biraz daha çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Dinî Tutum Tanrısal Boyutu ile Sorumluluk Duygusal Boyutu arasındaki korelasyon $r = .31$ ile orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye işaret ederken; Dinî tutum bilişsel ile Sorumluluk bilişsel boyutları arasındaki korelasyon $r = .13$ ile daha zayıf ama istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde kalmaktadır.

Sorumluluk Algısı Ölçeği alt boyutları da kendi aralarında yüksek düzeyde ilişkiler göstermiştir. Özellikle Sorumluluk Duygusal Boyutu ile Sorumluluk Toplam Puan arasında $r = .87$ ve Sorumluluk Davranışsal Boyutu ile Sorumluluk Toplam Puan arasında $r = .78$ düzeyinde çok güçlü korelasyonlar görülmüştür. Bu durum, Sorumluluk alt boyutlarının ölçtüğü yapıların ölçeğin genel yapısıyla tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, dinî tutum ile sorumluluk algısı arasında anlamlı, yönü pozitif ve çoğunlukla düşük-orta düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgular, bireylerin dinî yönelimlerinin aynı zamanda sorumluluk hislerini de etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle dinî davranışlar ve dinî duygular, sorumluluk algısının hem duygusal hem davranışsal boyutlarıyla daha yakından ilişkili görünmektedir. Ancak ilişkinin büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde, bu yapıların birbirinden tamamen bağımsız olmadığı; fakat güçlü şekilde de örtüşmediği söylenebilir. Bu nedenle dinî tutum ve sorumluluk algısı birlikte değerlendirilse de her birinin kendine özgü psikososyal temellere dayandığı ve ayrı boyutlar olarak ele alınmasının yerinde olacağı anlaşılmaktadır.

Tablo 12. Dinî Tutum Alt Boyutlarının Sorumluluk Algısını Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	B	SH	β (Beta)	t	p
Sabit (Constant)	2,868	,216	—	13,26	,000
Dinî Tutum Bilişsel Boyutu	,046	,048	,039	0,96	,339
Dinî Tutum Duygusal Boyutu	,043	,019	,102	2,19	,029
Dinî Tutum Davranışsal Boyutu	,072	,021	,168	3,47	,001
Dinî Tutum Tanrısal Boyutu	,094	,032	,128	2,95	,003

Model Özeti: $F(4, 692) = 24,67, p < .001, R^2 = .125$, Düzeltilmiş $R^2 = .120$, Standart Hata = ,337 Durbin-Watson: ,990

Tablo 12'deki çoklu doğrusal regresyon analizinde, dinî tutum alt boyutlarının (bilişsel, duygusal, davranışsal ve Tanrısal), sorumluluk algısı toplam puanı (Sorumluluk Toplam Puan) üzerindeki yordayıcı etkisi incelenmiştir. Analiz öncesinde regresyon varsayımlarının sağlanıp sağlanmadığı değerlendirilmiştir.

İlk olarak, çoklu doğrusal regresyonun temel varsayımlarından biri olan çoklu doğrusal olmayanlık (multicollinearity) riski incelenmiştir. Değişkenler arası VIF (Varyans Artış Faktörü) değerleri 1,346 ile 1,842 arasında, tolerans değerleri ise ,543 ile ,743 arasında değişmektedir. Bu değerler, genel kabul gören sınırlar olan $VIF < 10$ ve tolerans $> .10$ (Field, 2018) koşullarını sağlamaktadır. Ayrıca kondisyon indeksleri ve varyans oranları da ciddi bir çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir; en yüksek kondisyon indeksi 53,129'dur ancak bu boyutta tek bir değişkenin (%98) varyans taşıması nedeniyle problematik çoklu bağlantı yapısından söz edilmemektedir.

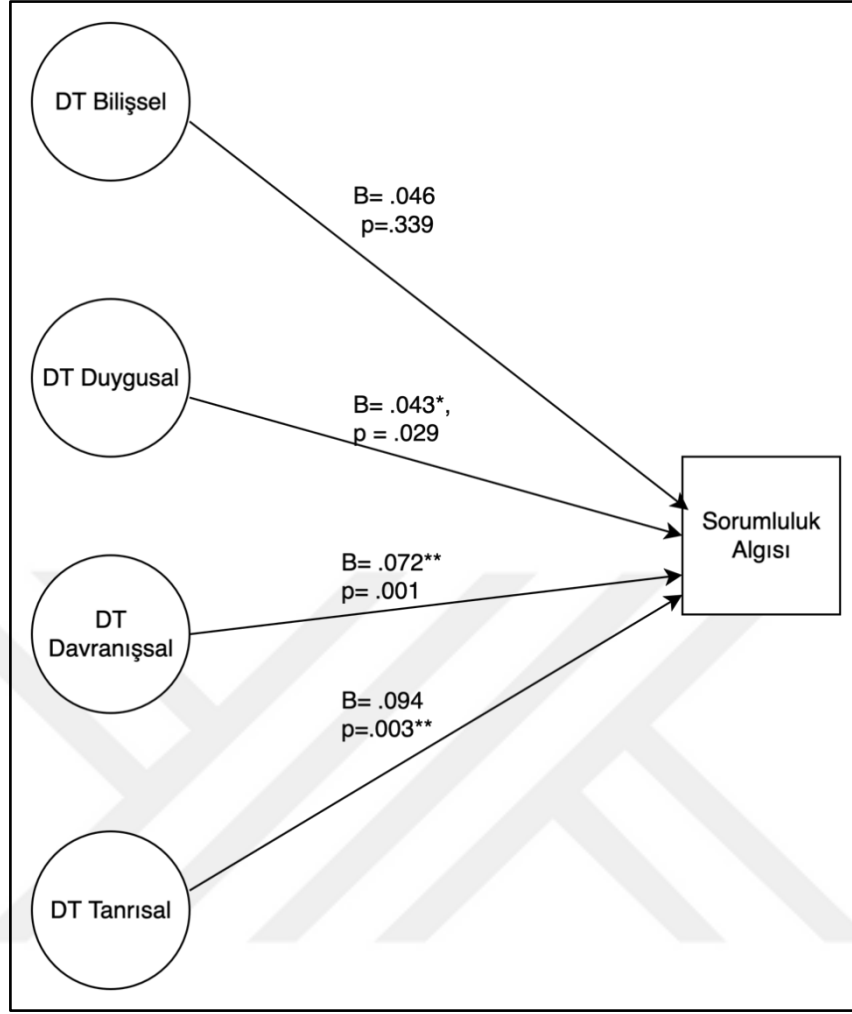
İkinci olarak, bağımsızlık varsayımı, Durbin-Watson katsayısı ile test edilmiştir. Elde edilen Durbin-Watson değeri, 990'dır. Bu değer, 1 ile 3 arasında yer almakta ve özellikle 2'ye yakın olması durumunda hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu varsayım da sağlanmıştır.

Üçüncü olarak, artıkların normalliği ve homojenliği varsayımları incelenmiştir. Standartlaşmış artıkların ortalamasının 0, standart sapmasının 1 olması, minimum ve maksimum değerlerin -3,525 ile 2,906 arasında kalması; artıkların yaklaşık normal dağıldığını göstermektedir. Artık dağılımına ilişkin çarpıklık ve uç değer belirtisi bulunmamaktadır. Ayrıca, standart hatanın düşük olması ($SE = ,337$), modelin tahmin gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Modelin genel anlamlılığı ANOVA tablosu ile test edilmiş ve modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F(4, 692) = 24,67, p < .001$). Modelin açıklayıcılığı, dolayısıyla bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarının açıklanabildiği, $R^2 = .125$ olarak bulunmuştur. Bu da dinî tutum alt boyutlarının sorumluluk algısındaki toplam varyansın %12,5'ini açıkladığını göstermektedir. Düzeltilmiş $R^2 = .120$ olup örneklem sayısı dikkate alındığında modele yönelik düzeltmeyi ifade etmektedir. Açıklanan varyans oranı düşük-orta düzeydedir, bu da modelin anlamlı ama sınırlı bir yordayıcı güce sahip olduğunu göstermektedir (Cohen, 1988).

Regresyon katsayılarına bakıldığında, davranışsal dinî tutum ($B = ,072, p = .001$), Tanrısal dinî tutum ($B = ,094, p = .003$) ve duygusal dinî tutum ($B = ,043, p = .029$) anlamlı yordayıcılardır. Bu üç alt boyut, bireylerin sorumluluk algısını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde artırmaktadır. Özellikle davranışsal dinî tutumun standartlaştırılmış katsayısı ($\beta = .168$), diğer değişkenlere göre en güçlü yordayıcı olduğunu göstermektedir. Bilişsel dinî tutum ise ($B = ,046, p = .339$) anlamlı bir yordayıcı değildir. Bu durum, bireylerin dinî konularla ilgili sahip oldukları düşünce ve bilgi düzeyinin, sorumluluk algısını açıklamada yeterli olmadığını; buna karşın dinî duygu, ritüel ve Tanrı merkezli yaklaşım gibi daha içsel ya da davranışsal boyutların etkili olduğunu göstermektedir.

Yapılan çoklu regresyon analizi diyagramı Şekil 1'de verilmiştir:

Şekil 1. Dinî tutum boyutlarının sorumluluk algısını yordayıcılığına yönelik yapılan çoklu regresyon analizi diyagramı¹

Tablo 13. Dinî Tutumun Sorumluluk Algısı Üzerindeki Yordayıcı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Sabit	2.89	0.11	—	25.39	.000
Dinî Tutum (DT)	0.25	0.03	.35	9.85	<.000***

Not. $N = 697$. Bağımsız değişken: Dinî Tutum (DT). Bağımlı değişken: Sorumluluk Algısı. $F(1, 695) = 96.99$, $p < .001$ düzeyindedir. Model, sorumluluk algısındaki varyansın %12'sini açıklamaktadır ($R^2 = .12$). $R^2 = .12$, Düzeltilmiş $R^2 = .12$, Durbin-Watson = .997. Tüm varsayımlar sağlanmıştır; çoklu doğrusal bağlantı tespit edilmemiştir (VIF = 1.00).

Tablo 13'teki basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, dinî tutumun sorumluluk algısı üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu bulunmuştur. Modele ilişkin istatistikler, oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir, $F(1, 695) = 96.99$, $p < .001$. Model, sorumluluk

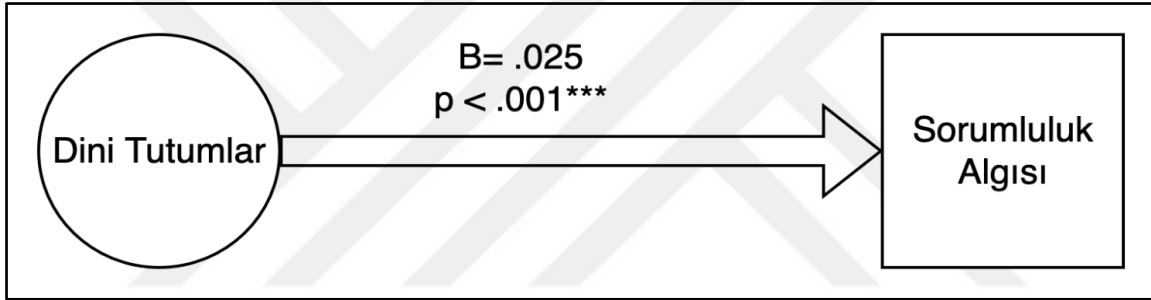
¹ DT= Dinî tutum,
* $p < .05$
** $p < .001$

algısındaki toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır ($R^2 = .12$), bu da dinî tutumun orta düzeyde bir yordayıcı güce sahip olduğunu göstermektedir.

Dinî tutum değişkenine ilişkin regresyon katsayısı ($B = 0.25$, $\beta = .35$, $p < .001$) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, bireylerin dinî tutumlarındaki her bir birimlik artışın, sorumluluk algılarında 0.25 birimlik bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Standardize katsayısının .35 olması, dinî tutumun sorumluluk algısını orta düzeyde etkileyen bir değişken olduğunu işaret etmektedir.

Modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamaktadır ($VIF = 1.00$) ve Durbin-Watson katsayısı .997 ile otokorelasyon riskinin düşük olduğunu göstermektedir. Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, dinî tutumun bireylerin sorumluluk algılarını anlamlı şekilde pozitif yönde yordadığı söylenebilir.

Oluşturulan modelin diyagramı Şekil 2'de verilmiştir:

Şekil 2. Dinî tutum toplam puanının sorumluluk algısını yordayıcılığına yönelik yapılan çoklu regresyon analizi diyagramı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, genç ve yetişkin bireylerin sorumluluk algıları ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır. Bireylerin yaş, cinsiyet, medeni durum gibi demografik değişkelere göre sorumluluk ve dindarlık düzeylerinde anlamlı farklılıklar olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, elde edilen bulgular; daha önce yapılmış olan çalışmalarla karşılaştırılacak ve bu çalışmalar ışığında değerlendirilecektir. Araştırma sonucunda 12 hipotezden yalnızca 6'sı doğrulanmış, geri kalan hipotezler ise beklenenin aksine desteklenmemiştir. Bu sebeple yapılan araştırma, varsayımların desteklenmeyen kısımlarını sorgulamakta ve konunun çok boyutlu yapıya sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bu başlık altında hem doğrulanan hem de doğrulanmayan hipotezler ele alınacak ve hipotezlerin alan yazınla örtüşen ve örtüşmeyen kısımları değerlendirilecektir. Olası nedenleriyle değerlendirilen bulgular, konunun detaylı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Araştırmada yaş değişkeni ile sorumluluk ve dinî tutum ilişkisini tespit için yapılan analizler, bireylerin yaşları ilerledikçe, dindarlık ve sorumluluk düzeylerinde belirli yönden anlamlı artışlar olduğunu göstermektedir. Dindarlık değişkeni incelendiğinde, bilişsel boyutta yaş grupları arasında bir fark saptanmamıştır. Bu durum, insanların dinî düşünsel yapısının yaşam boyunca nispeten sabit kaldığını işaret etmektedir. Duygusal, davranışsal ve Tanrısal boyutlarda görülen farklılıklar ise ileri yaş gruplarında dinî yaşantının daha fazla hissedilip yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle 55 yaş üzeri bireylere ait olan grupta en yüksek puanların gözlemlenmesi, ileri yaşlarda dinî tutumların; özellikle duygular ve davranışlar üzerinde daha fazla belirginleştiğini göstermektedir. Benzer şekilde Uysal'ın (2024) araştırmasında, bireylerin yaşları ile birlikte dindarlık düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Aynı şekilde literatürde hem genç hem de yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalar; bireylerin yaşlarındaki ilerlemeyle dindarlık düzeyi arasında pozitif yönde bir artışın görüldüğünü ortaya koymaktadır (Kılıç, 2011; Selçuk, 2024; Yoğurtçu, 2009). Bunun yanında alan yazında yaş ve dindarlık arasında anlamlı ilişki bulmayan (Şengül, 2007; Yıldız-Türker, 2018) çalışmalar da mevcuttur.

Sorumluluk düzeyine ilişkin bulgular, dindarlık düzeyindeki bulgularla benzerlik göstermektedir. Duygusal ve davranışsal boyutlarda yaşla birlikte bir artış görülmekte ve bireylerin sorumluluk duygularının da arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun, özellikle yaşla birlikte, bireylerin yükümlülüklerinin artmasına bağlı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Öte yandan bakıldığında bireylerin sorumlulukla ilgili düşünsel tutumlarında, yaşa bağlı olarak anlamlı bir farklılığının olmaması; sorumluluğun bilişsel boyutunun erken yaşlarda oluştuğunu ve bu yapının

zamanla fazla değişmediğini göstermektedir. Literatürdeki çalışmalardan bazıları, bireylerin yaşlarıyla birlikte sorumluluk düzeylerinin de arttığını destekler niteliktedir (Kumru, 2022; Sönmez, 2016).

Genel olarak değerlendirildiğinde, yaş grupları arttıkça hem dinî tutum düzeylerinde hem de sorumluluk algısının bazı boyutlarında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Bu durum, gelişimsel ve yaşantısal süreçlerin, bireylerin dinî yönelimlerini ve sorumluluk anlayışlarını etkilediğini göstermektedir. Özellikle davranışsal ve duygusal düzeydeki değişimler, yaşla birlikte edinilen sosyal rollerle, ailevi sorumluluklarla ve yaşam deneyimleriyle açıklanabilmektedir. Etki büyüklüklerinin (η^2) küçük düzeyde olduğu görülmekle birlikte, bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olması, yaşı bu kavramsal yapılarda belirleyici bir faktör olabileceğini göstermektedir.

Araştırmada medeni durum ile sorumluluk ve dinî tutum ilişkisini tespit için yapılan analizler, bireylerin medeni durumlarının hem dindarlık hem de sorumluluk düzeylerinde anlamlı farklılıklar oluşabileceğini göstermektedir. Evli bireylerin dindarlık bağlamında, özellikle duygusal boyutta ve genel tutum puanında, diğer gruplara göre daha yüksek puanlar alması dikkat çekicidir. Bu durum, evli bireylerin dinî duygularının daha yoğun, dinî yönelimlerinin de daha güçlü olduğu izlenimini vermektedir. Bilişsel ve davranışsal boyutlarda anlamlı bir farklılık görülmemesi, dinî inançların düşünsel temellerinin ve pratik uygulamalarının; medeni durumdan bağımsız olması anlamına gelmektedir. Alan yazında bazı araştırmalar, evli bireylerin dindarlık düzeylerinin bekar olan bireylere göre daha yüksek olduğu hipotezini destekler niteliktedir (Güven, 2019; Güven, 2024; Kazel, 2022; Küçük-Aydın, 2023; Yıldırım, 2020; Yoğurtçu, 2009).

Sorumluluk düzeyine dair sonuçlar ise daha belirgindir. Duygusal ve davranışsal sorumluluk boyutunda, evli olan bireyler açık bir şekilde daha yüksek puanlara sahiptir. Bu durum evliliğin, kişinin hem içsel hem de dışsal olarak sorumluluk bilincini arttırabileceğini göstermektedir. Genel sorumluluk puanlarına bakıldığında, evlilerin belirgin olarak daha yüksek puanlara sahip olmaları da bu durumu destekler niteliktedir. Evlilik kurumu, insana yüklediği rollerle, bireyin sorumluluk bilincini geliştiriyor olabilir. Yapılan bazı çalışmalar, evli bireylerin; özellikle aile içi rollerinin değişimiyle birlikte (hamilelik, anne-baba olma), ev içi rollerinin paylaşımında da değişmelere sebep olduğunu (Ünal-Turan, 2019) buna bağlı olarak da evli bireylerin, sorumluluklarla uyumlandıklarını işaret etmektedir. Yine yapılan bir çalışma, evlilik uyumu yüksek olan bireylerin, sorumluluk algılarında olumlu değişimler olduğunu göstermektedir (Kışlak-Tutarel, 1995). Bu da evliliğin, bireyin sorumluluk bilincinin artmasını sağlayan bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bilişsel düzeyde, medeni duruma bağlı anlamlı bir farklılık olmaması da bireyin sorumluluk bilincine dair düşünsel yaklaşımlarının, medeni durumdan değil; bireysel ya da kültürel faktörlere bağlı olarak gelişip değişebileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, evli bireylerin hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı açısından daha yüksek puanlara sahip oldukları görülmektedir. Bu bulgular, evliliğin, bireylerin

sosyal ve manevi yönelimlerinde pekiştirici bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Evlilik, bireylerin başkalarına karşı yükümlülüklerini artırırken, aynı zamanda dinî değerlere daha bağlı bir yaşam tarzını da beraberinde getirebilmektedir. Bekâr bireyler ise bu tür sorumluluk ve bağlılıkları daha düşük düzeyde deneyimliyor olabilir.

Araştırmada cinsiyetle sorumluluk ve dinî tutum ilişkisini tespit için yapılan analizler sonucunda, erkeklerin genel olarak anlamlılık sınırında; daha yüksek sorumluluk algısına ve dindarlık düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Hem sorumluluk hem de dinî tutumun davranışsal boyutlarında, erkek katılımcıların anlamlı derecede yüksek puanlar aldığı tespit edilmiştir. Bu durum, araştırmaya katılan erkek bireylerin, davranışsal sorumluluklara ve dinî uygulamalara ilişkin yaklaşımlarını, kadınlara kıyasla daha belirgin bir şekilde dile getirdiklerini göstermektedir. Bunun yanında, elde edilen anlamlı farklılıkların etki oranının düşük seviyede olması, bu farkların pratikte sınırlı yansımaları olabileceğini işaret etmektedir. Kadınların daha düşük sorumluluk algısına sahip olmasının nedenlerinden biri, günümüzde hem iş hem de ev hayatını aynı anda yürütmeye çalışmaları ve buna bağlı olarak “çifte yük” altında kalmaları olabilir (Günindi-Ersöz, 1997). Alan yazında, erkeklerin kadınlardan daha yüksek dindarlık düzeyine sahip olduğu çalışmalar olduğu gibi (Kazel, 2022; Koç, 2010); kadınların daha yüksek dindarlık düzeyine sahip olduğunu gösteren araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Almas, 2010; Ayten, 2013; Duran, 2020; Ok & Cırhinlioğlu, 2011) . Bakır (2020), Dalkılıç (2019) ve Çoban’ın (2013), araştırma sonuçlarına göre ise dindarlık ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Serbest-Şahin’in (2024) sosyal sorumluluk ve dindarlık ilişkisine yönelik yaptığı çalışmada, kadınların erkeklerden daha yüksek sorumluluk düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Dinî tutumun bilişsel, duygusal ve Tanrı algısına ilişkin boyutlarında, anlamlı bir fark tespit edilmemiş olması; inanç sistemine dair düşünsel ve duygusal yönelimlerin, bireylerin cinsiyeti bağlamında açık bir biçimde değişmediği sonucunu ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak, sorumluluk algısının duygusal ve bilişsel boyutlarında da anlamlı bir farklılık saptanamamıştır. Bu bulgu, bireylerin sorumlulukla ilgili düşünsel yaklaşımlarının ve duygusal bağlılıklarının cinsiyetten bağımsız bir şekilde oluştuğuna işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kadın ve erkek katılımcılar arasında hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı düzeylerinde büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Ancak özellikle davranışsal yönelimlerde, erkeklerin dinî davranışlara ilişkin tutumları ile sorumluluk davranışlarını daha yüksek düzeyde ifade ettikleri dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar, toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili beklentiler ve bireylerin rollerini nasıl anlamlandırdıkları çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak bulguların etki büyüklüklerinin düşük olması, bu farklılıkların pratik anlamda sınırlı olduğunu, dolayısıyla genellemeler yapılmadan önce dikkatle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmada sosyoekonomik durum ile sorumluluk ve dinî tutum ilişkisini tespit etmek için yapılan analizler, genel olarak gruplar arasında anlamlı farklılıkların bulunmadığını ortaya

koymaktadır. Dinî tutum boyutlarında; düşük, orta ve yüksek gelir gruplarının ortalama puanları birbirine oldukça yakın seviyededir ve bu durum, bireylerin dinî inançlarının ekonomik koşullardan bağımsız olarak şekillenebildiğini göstermektedir. Alan yazındaki bazı çalışmalar, bu sonucu destekler niteliktedir (Çelik, 2023; Güven, 2019; Karslı, 2011; Yanar, 2024). Özellikle bilişsel ve Tanrısal boyutlarda tespit edilen yakın puanlar, dinî düşünce ve Tanrı algısının, sosyoekonomik durumdan bağımsız bir şekilde oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında alan yazında ekonomik düzeyde ki artışın, dindarlık düzeyini pozitif etkilediğine (Kocagöz-Uzun, 2019; Yağız, 2021) ve bunun aksine ekonomik düzeyi yüksek olan bireylerin dindarlık düzeylerinin daha düşük olduğunu sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Çevikbaş, 2023; Işık, 2018; Karslı, 2017).

Sorumluluk algısına ilişkin sonuçlar da benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Her ne kadar toplam sorumluluk puanı ile duygusal ve davranışsal alt boyutlarda gelir grupları arasında farklılık eğilimleri varsa da bu farklılıklar, anlamlı düzeye erişmemiştir. Özellikle toplam sorumluluk puanına ilişkin “p” değerinin anlamlılık sınırına yakın olması, sosyoekonomik düzey ile sorumluluk algısı arasında zayıf bir ilişkinin olabileceği düşüncesini sunmaktadır.

Davranışsal sorumluluk boyutunda, yüksek gelir grubuna ait bireylerin ortalama puanlarının diğer gruplardan daha yüksek olması, sosyoekonomik düzeyin bazı bireylerde sorumluluk davranışlarının eyleme dönük olan kısmıyla ilgili; bu bireylerin kendilerini daha güçlü biçimde ifade edebilmeleriyle ilişkili olabileceğini göstermektedir. Fakat gruplar arasındaki bu farkların istatistiksel olarak anlamlılık eşliğini geçmemesi, bulguların genellenebilirliğini zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular, sosyoekonomik durumun dinî tutum ve sorumluluk algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen etki büyüklüğü değerleri ($\eta^2 < .01$) de bu farkların pratikte göz ardı edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu durum, dinî yönelimlerin ve sorumluluk algılarının daha çok kişisel değer sistemleri, kültürel normlar ve psikososyal etkenlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Sosyoekonomik statü, bu bağlamda belirleyici bir değişken olarak görünmemektedir.

Araştırmada eğitim durumuyla, sorumluluk ve dinî tutum ilişkisini tespit için yapılan analizler, bireylerin eğitim düzeylerine göre; özellikle dinî tutum alanında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyi düşük olan bireylerin, duygusal, davranışsal ve Tanrı merkezli dinî tutumlarda puanlarının daha yüksek olması, dinî yaşantının bu gruplarda daha fazla olduğunu işaret etmektedir. Bu durum, eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin dinî tutumlarının daha sınırlı, daha bireysel ya da daha rasyonel bir zeminde olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle duygusal dinî tutum alt boyutunda lise ve altı grubun anlamlı biçimde daha yüksek ortalamaya sahip olması, bu grubun dinî inançlarını daha fazla içselleştirdiğini ve diğer gruplara göre daha derin bir şekilde yaşadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Tanrı’ya yönelik algının da bu grupta daha belirgin olması, kutsal olanla kurulan bağın ya da ilişkinin, kişilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, daha soyut veya daha sembolik bir biçim kazandığını düşündürebilir.

Davranışsal dinî tutumda, eğitim düzeyi azaldıkça bağlılık düzeyinin arttığı sonucu görülmektedir. Bu sonuç, dinî pratiklere katılımın, özellikle geleneksel yapıların daha etkin olduğu daha düşük eğitim seviyelerinde çok daha sık ve daha görünür biçimde yaşandığını ortaya koymaktadır. Toplam dinî tutum puanlarının da benzer şekilde, lise ve altı grupta en yüksek, lisansüstü grupta ise en düşük çıkması, genel olarak eğitimin dinî tutumları dönüştürücü veya yumuşatıcı bir etkisi olabileceğini akla getirmektedir. Alan yazında eğitim düzeyi arttıkça dindarlık düzeyinin azaldığına dair bulgulara ulaşan araştırmaların yanı sıra (Baynal, 2015; Dökücü, 2022; Keçeci, 2021; Nişancı & Aysan, 2019); dindarlık ile eğitim düzeyi arasında anlamlı sonuçlar bulunmayan çalışmalar da mevcuttur (Akyürek, 2022; Çelik, 2023; Çiçek, 2021; Vural, 2016).

Sorumluluk algısı açısından ise sadece davranışsal boyutta anlamlı bir fark bulunması da oldukça dikkat çekicidir. Eğitim düzeyi düşük olan bireylerin, günlük yaşama dair sorumluluklarını daha güçlü bir şekilde ifade ettikleri, özellikle de davranışsal tepkilerde; diğer gruplara oranla daha belirgin bir fark sergiledikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın duygusal ve bilişsel sorumluluk alt boyutlarında ve toplam puanda anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu bulgu, sorumluluk algısının bazı boyutlarının, eğitim düzeyinden bağımsız bir şekilde geliştiğini ya da diğer bireysel ve çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkıp belirginleştiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak, eğitim düzeyi yükseldikçe dinî tutum puanlarında düşüş olduğu, özellikle duygusal ve davranışsal yönelimlerde bu eğilimin belirginleştiği görülmektedir. Sorumluluk algısında ise sadece davranışsal düzeyde fark bulunmakta, diğer boyutlar daha homojen bir dağılım göstermektedir. Bu bulgular, dinî tutumların sosyalizasyon ve bilişsel gelişim süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu; sorumluluk algısının ise bireysel gelişimle daha sabit bir yapı arz edebileceğini göstermektedir.

Araştırmanın temel konusu olan sorumluluk algısı ve dinî tutum ilişkisini tespit için yapılmış olan analizler, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk algıları arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, bireyin inanç dünyası ile etik ve toplumsal sorumluluk düşüncesi arasında anlamlı bir bütünleşme olabileceğini işaret etmektedir. Dinî tutumun toplam puanı ile sorumluluk toplam puanı arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon bulunması, dindarlığın, bireyin sadece içsel bir yönelimi olmadığını, bunun yanında davranışsal ve sosyal sorumluluk anlayışını da etkileyen bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Sorumluluk algısı ve dindarlık ilişkisine dair bulgular, dinî tutumun, bireylerin sorumluluk algısı üzerindeki etkisini hem genel düzeyde hem de alt boyutlar bağlamında anlamlı biçimde ortaya koymaktadır. Basit doğrusal regresyon analizine göre, bireylerin genel dinî tutum düzeylerinin sorumluluk algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, dinin bireyde yalnızca metafizik bir yönelim değil; aynı zamanda ahlaki davranışları şekillendiren yapısal bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Çoklu regresyon analizine geçildiğinde ise dinî tutumun alt boyutlarının (bilişsel, duygusal, davranışsal ve Tanrısal) her birinin,

sorumluluk algısıyla olan ilişkisi ayrı ayrı incelenmiştir. Bu analiz sonucunda, özellikle davranışsal ve Tanrısal dinî tutum boyutlarının, sorumluluk algısının güçlü yordayıcıları olduğu görülmektedir. Bu durum, bireyin dinî pratiklere katılımının ve Tanrı tasavvurunun, sorumluluk bilinci üzerinde daha belirleyici olduğunu göstermektedir. Duygusal boyutun anlamlı fakat daha zayıf bir etkisinin bulunması, dinî duygulanımın tek başına yeterli olmadığını; bilişsel tutumların ise anlamlı bir yordayıcı olmaması, dinî bilginin davranışa dönüşmeden, sorumluluğu doğrudan etkilemediğini işaret etmektedir.

Ayrıntılı olarak incelendiğinde, dinî tutumun davranışsal, duygusal ve Tanrısal alt boyutlarının, sorumluluk algısının farklı yönleriyle pozitif yönlü ve anlamlı bağlar sergilediği görülmektedir. Bu bulgu, bireyin dinî inancının sadece teorik bir bilgi boyutunda olmakla kalmadığını, bunun yanında bireyin inancını duygularına, davranışlarına ve Tanrı'yla olan ilişkisine de yansıttığı oranda sorumluluk bilincinin güçlendiğini göstermektedir. Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında, dindarlığın bireyde içsel bir kontrol sistemi oluşturduğu ve bu yolla, kişisel ve toplumsal yükümlülüklerle karşı bireyi daha duyarlı ve bilinçli bir tutum geliştirmeye yönelttiğini söylenebilir. Yapılan araştırmalarda bireylerin dindarlık düzeylerindeki artışın, başkalarını anlama ve empati kurma davranışını arttırdığı, adalet duygularını geliştirerek ahlaki gelişimi desteklediği ve bu yolla toplumsal sorumluluk bilincini de güçlendirdiği kaydedilmiştir (Ayten, 2009; Koçak, 2022; Turan, 2019).

Regresyon analizinde de benzer bir eğilim dikkat çekmektedir. Dinî tutumun davranışsal boyutunun en güçlü yordayıcı olarak anlamlı bir fark yaratması, bireylerin dinî inançlarını sadece düşünce olarak taşımakla kalmayıp, günlük yaşamda bu inançlara uygun eylemlerde bulunmalarının, onların sorumluluk bilinci üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, inancın davranışa evrilmesinin, bireyin hem kendisine hem çevresine hem de topluma karşı görevlerini daha bilinçli olarak üstlenmesini kolaylaştırabileceğini göstermektedir. Tellioğlu (2015) tarafından “ilk yetişkinlik dönemindeki” bireylerle yapılan çalışma, dinî inançların; bireyin hayatına rehberlik etmedeki rolünün altını çizerek, sorumluluk bilincini geliştirdiğini göstermektedir. Serbest-Şahin'in (2024) “üniversite öğrencileriyle” yaptığı çalışmanın bulgularına göre; dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin sosyal sorumluluk alanlarında daha bilinçli oldukları gözlemlenmiştir. Bulut'un (2013) araştırma sonuçlarına göre dinî öğretiler bireyin sorumluluklarını yerine getirmesine rehberlik etmektedir. Yine Tanrısal ve duygusal dinî tutumların da anlamlı düzeyde yordayıcı olması, bireyin manevi bağlılığının ve Tanrı ile kurduğu ilişkinin sorumluluk bilincini ve duygusunu derinleştirebileceğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, bilişsel dinî tutumun sorumluluk algısını yordamada anlamlı bir katkı sunmaması da dikkat çekicidir. Bu bulgu, bireylerin dinî bilgilere sahip olmalarının, onların sorumluluk düzeylerinin yükselmesinde tek başına yeterli olmadığını işaret etmektedir. Başka bir deyişle, bireyin inanca dair sahip olduğu entelektüel bilgi birikimi, duygusal ya da davranışsal düzeye

taşınmıyorsa, sorumluluk bilincinde anlamlı bir etki yaratmamaktadır. Bu durum, dinî yaşantının yalnızca bilişsel değil, bunun yanında içselleştirilen ve pratiğe dökülen bir yön taşıması, bu yön doğrultusunda sorumluluk bilincinin gelişimine bir etkisinin olabileceğini göstermektedir.

Bunlara ek olarak modelin genel açıklayıcı oluş düzeyinin düşük-orta seviyede olması, dindarlığın sorumluluk bilinci üzerinde etkili olduğunu, fakat sınırlı bir yordayıcı olduğunu göstermektedir. Bu da demektir ki sorumluluk algısı bireyde sadece dinî tutumlarla değil; aynı zamanda ahlaki değerlerle, kişilik özellikleriyle, sosyal çevreyle, eğitim ve kültürel yapı gibi başka birçok etkenle birlikte oluşmakta ve şekillenmektedir. Bu durumu, Candan'ın (2021), Özarslan'ın (2006) ve Soy Yiğit'in (2019) çalışmalarında elde edilen bulgularla da desteklemektedir. Dolayısıyla dindarlık, bu çok yönlü yapının bir bileşeni olarak önemli bir role sahip olmakla birlikte; tüm sorumluluk algısını açıklamada tek başına etkili değildir.

Genel olarak model, dinî tutumların özellikle davranışsal ve Tanrısal boyutlarının, bireylerin sorumluluk algısıyla anlamlı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Kazel'in (2022) araştırma sonuçları da bu durumu destekler nitelikte olup, sorumluluk ve dindarlığın, birbirlerini destekleyen iki temel psikososyal boyut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, dinin yalnızca bilişsel bir inanç sisteminden ibaret olmadığını; duygusal bağlılık ve davranışsal pratiklerin, bireylerin sosyal sorumluluk yapıları üzerinde etkili olabileceği sonucunu vurgulamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu bölümde, elde edilen bulgular neticesinde, genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Genel değerlendirme ile birlikte ulaşılan sonuçlarla hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde öneriler sunulmuştur.

5. 1. Sonuçlar

Bu araştırma, bireylerin dindarlık düzeyleri ile sorumluluk algıları arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiş; bireylerin sorumluluk algısı ve dindarlık ilişkisinin demografik değişkenler bağlamında nasıl farklılaştığı ele alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, bireyin kişilik yapısının oluşmasında önemli olan dindarlık ve sorumluluk gibi iki temel kavramın, birbiriyle nasıl bir etkileşim içinde olduklarını saptama açısından dikkat çekicidir. Nicel araştırma yöntemiyle yapılan bu çalışmada, çok boyutlu ölçeklerle; bireylerin dinî tutumları ve sorumluluk düzeyleri değerlendirilerek, istatistiksel analizlerle bu iki yapı arasındaki örüntüler detaylı olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, yaş değişkeninin dindarlık ve sorumluluk algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan bireylerden özellikle ileri yaş grubunda olanların dinî tutumlarının duygusal ve davranışsal yönünün, diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğunu görülmüştür. Ayrıca yine bu yaş grubunun sorumluluk bilincinin duygusal ve eylemsel boyutlarının da diğer yaş grubu bireylerden daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum bireylerin yaşla gelişen bireysel yükümlülüklerin altını çizmektedir. Buna karşın dine ve sorumluluğa ilişkin bilişsel yöneliminin yaşa bağlı olarak bir değişim göstermemesi, düşünsel yapının daha erken dönemlerde ortaya çıkıp şekillendiğini ve çoğunlukla, oluşan bu düşüncenin sabit kaldığını göstermektedir.

Medeni duruma göre yapılan değerlendirmeler sonucunda elde edilen veriler, evli bireylerin hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı bakımından daha yüksek puanlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, evlilik kurumunun, bireyleri toplumsal sorumluluklar bağlamında geliştirici bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Evlilikle birlikte bireyler, yalnız bireysel olarak kendilerine değil; bu kuruma dahil olan diğer bireylere karşı da sorumludur. Evliliğin bu yönü, sorumluluk duygusunu pekiştirir niteliktedir.

Cinsiyet değişkenine göre yapılan analiz sonuçlarına göre, kadın ve erkek bireyler arasında hem dinî tutum hem de sorumluluk algısı yönünden büyük farklılıklar gözlenmemiştir. Fakat davranışsal düzeyde erkek bireylerin daha yüksek puanlara sahip olması, bu grubun hem dinî hem

de sorumlulukla ilgili yönelimlerini daha belirgin bir şekilde ifade ettiklerini göstermektedir. Bu durum, erkek bireylerin inanç ve sorumluluk temelli davranışlarını, sosyal yaşam içerisinde daha dışa dönük ve görünür biçimde sergileme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Kadın bireylerin ise benzer dinî tutum ve sorumluluk düzeylerine sahip olmalarına rağmen, bu tutumları daha çok; içselleştirildikleri ve özel alanla sınırlı bir biçimde yaşamlarına yansıttıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda, cinsiyet temelli farkların, mutlak bir değer farklılığından ziyade, dinî ve etik yönelimlerin ifade biçimlerinde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Ayrıca bu sonuçlar, bireylerin toplumsal roller ve kültürel normlara bağlı olarak, dinî ve sorumluluk algılarını nasıl yapılandırdıklarını anlamak açısından da önemli ipuçları sunmaktadır.

Sosyoekonomik düzeye yönelik elde edilen bulgulara göre, gelir düzeyine yönelik farklılıkların, dinî tutum ve sorumluluk algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu durum, dinî ve ahlaki yönelimlerin ekonomik durumdan bağımsız olarak şekillendiğini göstermektedir. Sorumluluk algısının davranışsal boyutunda, yüksek gelir grubundaki bireylerde görece bir yükselme gözlenmiş ancak bu fark anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda sosyoekonomik düzeyin dinî ve etik yönelimler üzerinde etkisinin olabileceği varsayımı desteklenmemiş olup; daha başka birçok faktörün etkili olduğu düşünülmektedir.

Eğitim düzeyine yönelik elde edilen bulgular ise dinî tutum bağlamında önemli farklılıklara vurgu yapmaktadır. Düşük eğitim düzeyine sahip bireylerin dinî tutumlarının, diğer gruplardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum, eğitimle birlikte dinî yaşantının; daha bireysel ve sembolik bir düzleme taşındığını gösteriyor olabilir. Sorumluluk bağlamında ise bu grubun, günlük yaşamla ilgili sorumlulukları daha görünür şekilde üstlendikleri düşünülmektedir. Diğer alt boyutlar ise eğitimden bağımsız bir biçimde şekillenmiştir. Sorumluluk algısının duygusal ve düşünsel boyutlarının, bireyin daha çok kişisel deneyimleri ve ahlaki gelişim süreçleriyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Araştırmanın temel bulgularından biri de dindarlık düzeyinin sorumluluk algısıyla istatistiksel olarak pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkide olmasıdır. Dinî tutumun duygusal, davranışsal ve Tanrısal boyutları, sorumluluk bilincinin duygusal ve davranışsal yönleriyle pozitif bir ilişki sergilemiştir. Bu sonuç, bireyin dinî inancının davranışlarına ve toplumsal rollere yansımalarıyla birlikte; sorumluluk bilincini de güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Regresyon analizinde dinî davranışların, Tanrı'ya yönelik yönelim ve dinî duyguların sorumluluk algısında anlamlı düzeyde yordayıcı değişkenler olması; bu ilişkiyi desteklemektedir. Dikkat çekici olan başka bir bulgu, dinî tutumun bilişsel alanının, sorumluluk algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin görülmemesidir. Bu durum, bilgi düzeyinin, sorumluluk bilincinin gelişimine tek başına katkı sağlamadığı; inançların, davranışa ve duyguya evrilmesinin ise sorumluluk bilincinin oluşum süreci içerisinde merkezi bir rol oynadığı düşüncesini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sorumluluk algısının gelişiminde dindarlık çok önemli bir etken olsa da bunun yanında bireyin kişilik özellikleri, kültürel ve ahlaki değerleri, sosyal çevresi ve bireyin kişiliğinin gelişimine yön veren diğer faktörlerin de etkileşimin bir parçası olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak dindarlık ve sorumluluk, bireyin hem kendisi hem de çevresiyle olan ilişkisinde merkezi iki yapıdır. Bu çalışmanın bulguları, bu iki yapının birbiriyle örtüşen ve bazen de birbirinden bağımsız olarak gelişen boyutlarına dikkat çekmekte ve bireyin hem içsel bütünlüğüne hem de toplumla uyumlanması gereken yönlerine dair ipuçları sunmaktadır. Sorumluluk bilincinin gelişmesinde dindarlığın katkısı, yalnızca eyleme dönüştürülerek ve içselleştirilerek bir anlam kazanmaktadır. Bu sebeple denilebilir ki dinî tutumların ve sorumluluk bilincinin gelişmesi için, bütüncül eğitim programlarına ve sosyal politika yaklaşımlarına ihtiyaç vardır.

5. 2. Öneriler

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular, araştırmacı ve uygulayıcılar için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Bu doğrultuda mevcut verilerden yola çıkılarak alanda gerçekleştirilecek çalışmalara yönelik öneriler aşağıda belirtilmiştir.

1) Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, bireylerin dindarlık düzeyleri ve sorumluluk algıları arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre tespit edilen bu ilişki uyarınca; özellikle eğitim kurumlarında sorumluluk bilincinin gelişmesine yönelik programlar oluşturulurken, bireylerin dinî yönelimleriyle değer yargıları göz önünde bulundurulmalıdır.

2) Hazırlanan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri, bireyin inanç sistemini, değer yapısını ve sorumluluk anlayışını bütüncül bir biçimde ele almalıdır. Ayrıca bu bağlamda kişisel gelişim süreçlerini de desteklemelidir. Bireyin dinî yönelimleri, sorumluluk geliştirme kaynağı olarak ele alınabilir.

3) Sorumluluk kavramı sadece davranışsal yönüyle değil, bunun yanında bilişsel ve duygusal boyutlarıyla da değerlendirilmelidir. Bu sayede bireylerin daha engin bir sorumluluk bilinci geliştirmesine katkı sağlanabilir.

4) Bireylerin değer ve sorumluluk gelişiminde aile en önemli kurumlardan ilkidir. Bu sebeple ebeveynlere, konuya yönelik hem bilgilendirme hem de farkındalık çalışmaları yapılması, çocukların kişilik oluşumlarını desteklemede fayda sağlayabilir.

5) Dezavantajlı bireylerle çalışan uzman kişilerin, çalıştıkları bireylerin inanç ve değer sistemine uygun programlar geliştirmeleri için, yine konuyla ilgili yapılan çalışmalardan faydalanılabilir.

6) Öğrencilerin sorumluluk bilincini kazanması için inanç temelli sorumluluk çalışmaları yapılabilir. Sorumluluk bilinciyle yetiştirilen bireylerin sayısındaki artış, toplumdaki bozulan sistemlerin yeniden yapılanmasına katkı sağlayacaktır.

7) Çevre bilincini kazandırma konusunda da yine inanç temelli sorumluluk eğitimlerini önem verilebilir. Bu sayede “emanet bilinciyle”, bireylerin, doğaya ve doğal kaynaklara; yaşayan ve hayatın sürekliliği için muhtaç olunan her canlıya karşı sorumluluk bilinciyle yaklaşması mümkün olabilir. Dinî kurum ve kuruluşlar aracılığıyla desteklenebilecek olan, çevreyi temiz tutmaya yönelik faaliyetler, inancın davranış boyutunu desteklerken, bireylerin inançları doğrultusunda etik bir sorumluluk anlayışı geliştirmesine katkı sunacaktır.

8) Sosyal hizmetler alanında yaşanan ihmal ve istismar gibi sorumluluk bilincinin eksikliğinden kaynaklı durumlarda, inanç temelli bir sistem kullanılabilir ve bireylerin bu bilinç düzeyine erişmesine bir katkı sağlanabilir.

9) Cezaevlerinde bulunan suçlular için, yine inanç temelli bir sorumluluk eğitimi programı uygulanabilir ve böylelikle bireylerin beraat hâlinde sonraki hayatlarında; suça meyledebilme hâli ortadan kaldırılabilir.

10) Sorumluluk algısı ve dindarlık ilişkisine dair farklı yaş grupları ve dinî yönelim türleri üzerinden nitel yöntemler kullanılarak çalışmalar yapılması, alana önemli katkılar sunabilir; nitel çalışma ile konuya dair daha detaylı sonuçlara ulaşılabilir.

11) Dindarlık ve sorumluluk algısı arasındaki ilişki zamanla değişebileceğinden, boylamsal araştırma tasarımları yapılabilir ve değişim izlenebilir.

12) Dindarlık ve sorumluluk arasındaki ilişkiye yönelik sosyokültürel alanda karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

13) Sorumluluk algısı ve dindarlık arasındaki ilişkiye dair sosyal hizmetler alanında uygulamalı çalışmalar yapılabilir.

14) Çevresel sorumluluk ve dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar yapılması da literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, bireylerin değer dünyası ve toplumsal sorumluluk arasındaki ilişkiye dair etkileşim sunarak, psikoloji ve din araştırmaları alanına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Elde edilen veriler, dindarlık ve sorumluluk kavramının iç içe geçtiğini göstererek, yapılacak olan yeni çalışmalara zemin oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Acarlıoğlu, A. (2020). *Sahabe ailesinde sorumluluklar*. M. Şeker (Ed.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Adler, A. (1981). *İnsanı tanıma sanatı* (Ş. Başar, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akyürek, R. (2022). *Sosyal medya bağımlılığı, dindarlık ve ahlaki bütünlük arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Akyüz, N., & Çapcıoğlu, İ. (2008). *Ana başlıklarıyla din sosyolojisi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Almas, G. (2010). *Evlilikte uyum ve inanç gelişimi arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristo. (1997). *Nikomakhos'a etik* (S. Babür, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Aristo. (1998). *Eudemos'a etik* (S. Babür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Atik, K. (Ed.). (1997). *İslami kavramlar*. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı.
- Aydın, B. (2005). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın.
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayten, A. (2010). *Empati ve din: Türkiye'de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2013). Din ve sağlık ilişkisi: Bireysel dindarlık, sağlık davranışları ve hayat memnuniyeti ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(3), 7-31.
- Ayyıldız, F. (2017). *Beliren yetişkinlik dönemi ve yetişkinlik döneminin romantik ilişki yaşantıları, inançları ile cinsel tutum ve yaşantıları açısından karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bacanlı, H. (2003). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bakır, R. E. (2020). *Sporcularda dindarlık, alçakgönüllülük ve yaşam doyumu ilişkisi: Uzak Doğu sporları örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206-231.
- Bulut, Z. B. (2013). *Sorumluluk bağlamında ahlak-din ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Buyankara, M. (2024). *Tanrı'nın varlığını bilmek: Mâtürîdî'de iman, delil ve sorumluluk*. Çanakkale: PA Paradigma Akademi Yayınları.
- Candan, B. (2021). *Özgecil değerlerin çevresel inançlar, çevresel kaygı ve çevresel sorumluluk davranışı üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Charlesworth, M. J. (2023). *Platon'dan Derrida'ya felsefe ve din* (K. Çelik, Çev.). Ankara: Fol.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cüceloğlu, D. (1992). *İçimizdeki çocuk: Yaşamımıza yön veren güçlü varlık*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlayan, H. (2015). İnsan onuru bağlamında sorumluluk bilinci. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları*, 8(2), 97-120.
- Çakır, S. (2023). Çağdaş eylem felsefesinde özgür irade ve ahlaki sorumluluk ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 65, 73-90.
- Çelik, P. (2023). *Dini tutum, öz düzenleme, özgür irade ve belirlenimcilik arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Çetiner, M. B. (Ed.). (2006). *Kur'ân-ı Kerim'de mesuliyet: Kaynağı, sınırları, sonuçları*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çevikbaş, A. (2023). *30-60 yaşlar arası kadınlarda benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı- dindarlık ilişkisi: Isparta örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çiçek, Ş. (2021). *Çevreye duyarlı ürün satın almada dindarlığın rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, R. (2013). *Lise öğrencilerinde dindarlık ve sanal bağımlılık arasındaki ilişki üzerine bir araştırma (Burdur Gölhisar örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Dalkılıç, Ş. (2019). *Duygusal zekâ ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirci, E. (t. y.). *Ahlaki olgunluk ve dindarlık arasındaki ilişki*. Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Demirci, M. (2010). *Kur'an'a göre insan ve sorumlulukları*. H. Kader (Ed.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Derin, İ. (2013). *Komşuluk: İnsani sorumluluk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2006). *Dini kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Dökücü, D. B. (2022). *Politik karar verme tarzları ve dindarlık ilişkisi üzerine nicel bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Duran, M. E. (2020). *Eleştirel düşünce ve dindarlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- el-Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. el-Cu'fî. (2009). *Sahih-i Buhari muhtasarı: Safvetu'l-Kari bi ihtisari Sahihi'l-Buhari* (C. 2; A. Erdil, Ed.; H. Akın, Çev.). İstanbul: Beka Yayınevi.
- el-Maturidi, E. M. (2021). *Kitâbü't Tevhid* (17. bs., B. Topaloğlu, Çev.). Ankara: İsam Yayınları.
- El-Gazzâlî. (t. y.). *Büyük İslam dini: İman prensipleri, İslam düşüncesi ve ahlakı* (A. Aydın, Çev.). İstanbul: Dilek Matbaası.
- Elster, J. (2010). *Sosyal davranışı açıklamak: Sosyal bilimler için daha fazla pratik ayrıntı* (O. Sevimli & M. Ö. Karaduman, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdağ, H. (2022). *Yahudilikte dini sorumluluk çağı: Bar Mitzva ve Bat Mitza* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics*. New York: SAGE Publications.
- Forsyth, J. (2017). *Psikolojik din kuramları* (M. Ulu, Ed.; M. Güven, K. Sevinç, N. Karslı, A. Tanrıverdi, A. Akbolat, & M. Ulu, Çev.). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Fowl, S. E. (1995). *The place of scripture in Christian ethics: A methodological study*. the USA: Yale University.
- Frankl, V. E. (2023). *İnsanın anlam arayışı* (8. bs., T. Tatlı, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Fromm, E. (2023). *Sevginin ve şiddetin kaynağı* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2024). *Sahip olmak ya da olmak* (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Garz, D. (1996). *Lawrence Kohlberg zur einföhrung*. Hamburg: Junius.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (E.A. Kayhan, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Göksu, M. Z. (Ed.). (2021). *Din ve özgürlük*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Gözütok, Ş. (2017). Özdenetim bilinci: Nefsi aşma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1035-1160.
- Günindi-Ersöz, A. (1997). *Cinsiyet rollerine ilişkin beklenti, tutum, davranışlar ve arası sorumluluk paylaşımı (Kamuda çalışan yönetici kadınlar örneği)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve kişilik*. Bursa: Emin Yayınları.
- Güven, F. (2024). *Hedonik tüketim bencillik ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmış doktora tezi). Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum.
- Güven, M. (2019). *Narsisizm, alçakgönüllülük ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hasanoğlu, E. (2022). Yahudilikte ahit anlayışı. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(2), 41-68.

- Hiçyılmaz, M. İ. (2023). *Yahudilik'te aile ve kadın* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli.
- Hökelekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İbn Ebû Şeybe, E. B. A. b. M. b. İ. (2011). *Musannef* (C. 10; Y. Özbek, Ed.; H. Yıldız & Z. Yıldız, Çev.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- İbn Rüşd, E.-V. M. b. A. b. M. K. (1985). *Felsefe-din ilişkileri: Faslu'l-makal; el-Keşfan minhaci'l-edille* (S. Uludağ, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İşık, H. (2018). *Kişilik ve dindarlık ilişkisi (Artvin ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Izutsu, T. (2003). *Kur'an'da dini ve ahlaki kavramlar* (S. Ayaz, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Jung, C. G. (1993). *Psikoloji ve din* (C. Şişman, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik psikoloji* (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Karaca, F. (2007). *Dini gelişim teorileri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Karaca, F. (2016). *Dini gelişim psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler* (17. bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Karşlı, N. (2011). *Öfke kontrolü ve dindarlık ilişkisi (Erzurum örneği)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karşlı, N. (2017). Gençlerde özsayıgı-dindarlık ilişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 16-46.
- Karşlı, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde sabır ve dindarlık ilişkisi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Dergisi*, 17, 52-72.
- Kartopu, S. (2015). *Öz yeterlilik kimlik duygusu ve dindarlık eğilimi*. Ankara: Sage Yayıncılık.
- Kaya, K. (1999). *Buddhistlerin kutsal kitapları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, R. (2000). *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'te helal ve haram gıdalar*. İstanbul: Kaya Matbaası.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta yaş ve yaşlılıkta dinsel eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H. (2011). *Din psikolojisi: Bireysel dindarlık üzerine*. Adana: Karahan Yayınları.
- Kayısoğlu, N. (2010). *Bireysel sorumluluk ve teolojik temelleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kazel, Y. S. (2022). *Orta yetişkinlik döneminde sorumluluk ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Keçeci, H. (2021). *Dindarlık ve çevre ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

- Kılıç, B. (2011). *Kendini aldatma ve dindarlık üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kılınç, Ş. (2023). *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da insan-tabiat ilişkisi bağlamında çevre anlayışı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kışlak-Tutarel, Ş. (1995). *Cinsiyet, evlilik uyumu, depresyon ile nedensel ve sorumluluk yüklemeleri arası ilişkiler üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Kocagöz-Uzun, S. (2019). *Narsisizm ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koç, M. (2010). Demografik özellikler ile dindarlık arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-248.
- Koçak, A. (2022). *Ahlâkî olgunluk-dindarlık ilişkisi: Adana örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development, volume I: The philosophy of moral development* (c. 1). San Francisco, California: Harper & Row.
- Köse, A. (2012). *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kumru, M. (2022). *Genç yetişkinlerde sorumluluk duygusunun özgüven, suçluluk ve utanç bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kur'an. (2005). *Feyzî'l-Furkan Kur'an-ı Kerim ve açıklamalı meal: İnsan kullanım el kitabı* (H. T. Feyizli, Çev.). İstanbul: Server İletişim.
- Kurt, F. (2021). *Kur'an'da sorumluluk bilinci: Kulluğun gayesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük-Aydın, E. (2023). *Dindarlık ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisi üzerine bir araştırma (Giresun örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Levinas, E. (2012). *Zaman ve başka: Bütünlük ve sonsuz; varlıktan başka türlü; zor özgürlük; ayetin ötesinde* (Ö. Gözel, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (O. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve din: Dindarlık düzeyi ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. H. Kader (Ed.). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Nişancı, Z., & Aysan, Ü. (2019). Türkiye'de sosyodemografik ve sosyokültürel göstergelere göre dindarlık seviyeleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39(2), 303-328.
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549.

- Ok, Ü., & Cirhinlioğlu, F. G. (2011). Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha dindar? *Journal of World of Turks*, 3(1), 121-141.
- Okumuş, N. K. (2023). *Sorumluluk bilincimiz: Yegâne varlık olan insanın donanım ve sağlıklı iletişim kümesi*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Okur, K. H. (2017). *İslam hukukunda sosyal sorumluluk: Âkile örneği*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Öge, B., Topçu, M., & Gençöz, F. (2018). Psychometric properties of the responsibility scale. *DTCF Dergisi*, 58(1), 1058-1080.
- Özarslan, E. (2006). *Sosyal sorumluluk projelerinin desteklenmesinde etik değerlerin rolü üzerine karşılaştırmalı bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Peker, H. (2000). *Din psikolojisi*. Samsun: Aksiseda Matbaası.
- Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., & Basinger, D. (2009). *Akıl ve inanç: Din felsefesine giriş* (2. bs., R. Acar, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Sakallı, N. (2001). *Sosyal etkiler: Kim kimi nasıl etkiler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sartre, J.-P. (2009). *Varlık ve hiçlik: Fenomenolojik ontoloji denemesi* (T. Ilgaz & G. Çankaya-Eksen, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Schmidt-Glintzer, H. (2021). *Budizm* (S. İnal, Çev.). İstanbul: Runik Kitap.
- Schweiker, W. (1999). *Responsibility and Christian ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selçuk, B. S. (2024). *Genç ve yetişkinlerde internet bağımlılığı ve dindarlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon.
- Selçuk, M. (Ed.). (2013). *İslamiyet-Hıristiyanlık kavramları sözlüğü: Kudüs-Zühd*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Selçuk, Z. (2004). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel yayınları.
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (26. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Serbest Şahin, Z. (2024). *Sosyal sorumluluk ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Soyyigit, Z. S. (2019). *Gençlerin sosyal sorumluluk çalışmalarına gönüllü katılımlarıyla algılanan ebeveyn tutumları, motivasyon ve iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sönmez, B. (2016). *Çalışanın kurumsal sosyal sorumluluk projelerine katılımının örgütsel yabancılaşma düzeyine etkisi: Yeşim Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Şengül, F. (2007). *Dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). New York: Pearson.
- Tellioğlu, B. (2015). *İlk yetişkinlik döneminde sorumluluk ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Thompson, M. (2004). *Budizmin bilgeliği* (N. Uluç, Çev.). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Turan, Ş. (2019). *Dindarlık ile sorumluluk ve öz düzenleme arasındaki ilişki: Çukurova Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Turan, Y. (2017). *Kişilik ve dindarlık*. H. Kader (Ed.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2011). *Türkçe sözlük*. (Ş. H. Akalın, Ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Hukuk Kurumu Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü. (1991). *Türk hukuk lügatı*. Ankara: Mevzuatı Geliştirme ve Yayın.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2009). *İslam Ansiklopedisi: Sevr Antlaşması–Suveylih* (C. 1-37). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uysal, A. (2024). *Dindarlık ile psikolojik destek alma tutumu arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ünal, V. (2016). *Engellilerde toplumsal bütünleşme ve dindarlık*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ünal-Turan, S. (2019). *Toplumsal cinsiyet tutumları bağlamında aile içi sorumluluk paylaşımı: Yükseköğrenim görmüş çalışan dindar kadınlar ve eşleri örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Vural, M. E. (2016). *Yetişkinlerde alçakgönüllülük, dindarlık ve psikolojik iyi oluş ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yağız, N. (2021). *Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine bir araştırma (Erzurum ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yanar, Ö. (2024). *Genç ve yetişkinlerde psikolojik esneklik ve dindarlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yar, E. (2017). *Müslüman kelimada teklif ve sorumluluk*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Yıldırım, S. (2020). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Antalya kamu çalışanları örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yıldız, A. (Ed.). (2004). *Kur'an'ın hayata müdahalesi*. İstanbul: Umran Dergisi.
- Yıldız, K. (2005). *İslam sorumluluk hukuku: Akit dışı sorumluluk*. İstanbul: Hacegan Akademi Kitaplığı.

- Yıldız-Türker, N. (2018). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik sağlamlık ilişkisi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yılmaz, H. (2019). *Yahudilikte günah kavramı ve büyük günahlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yılmaz, H. (2014). *Din ve dindarlık*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Yitik, A. İ. (2005). *Hint dinleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı.
- Yoğurtçu, F. (2009). *Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

EKLER

Ek 1. Etik Kurul İzin Belgesi

	T.C. TRABZON ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ Genel Sekreterlik			
Sayı : E-81614018-050.04-2500021683 Konu : Etik Kurul Belgesi (Elif SOYTÜRK)		30.04.2025		
Sayın Elif SOYTÜRK Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Öğrencisi "Genç ve Yetişkinlerde Sorumluluk Algısı ve Dindarlık" adlı yüksek lisans tezi çalışmanız için gerekli olan Etik Kurul incelemesi Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından yapılmış olup, çalışmanıza ait onay formu Ek'te gönderilmiştir. Bilgilerinize sunulur.				
Prof. Dr. Atilla ÇİMER Rektör a. Rektör Yardımcısı				
Ek: Etik Kurul Formu (3 Sayfa)				
Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. Belge Doğrulama Kodu: EFCDTAH Belge Takip Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/trabzon-universitesi-ebys <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;"> Adres: Trabzon Üniversitesi Rektörlüğü, Sığırtılı Mah. Adnan Kahveci Bulvarı, 61335 – Akçaabat- Trabzon / TÜRKİYE Telefon No: (0 462) 4551000 e-Posta: trabzonuniversitesi@trbzl.kp.tr Kep Adresi: trabzonuniversitesi@trbzl.kp.tr </td> <td style="width: 50%;"> Bilgi için : Furkan Akkaya Memur Faks No: Telefon No: Direkt Hat: </td> </tr> </table>			Adres: Trabzon Üniversitesi Rektörlüğü, Sığırtılı Mah. Adnan Kahveci Bulvarı, 61335 – Akçaabat- Trabzon / TÜRKİYE Telefon No: (0 462) 4551000 e-Posta: trabzonuniversitesi@trbzl.kp.tr Kep Adresi: trabzonuniversitesi@trbzl.kp.tr	Bilgi için : Furkan Akkaya Memur Faks No: Telefon No: Direkt Hat:
Adres: Trabzon Üniversitesi Rektörlüğü, Sığırtılı Mah. Adnan Kahveci Bulvarı, 61335 – Akçaabat- Trabzon / TÜRKİYE Telefon No: (0 462) 4551000 e-Posta: trabzonuniversitesi@trbzl.kp.tr Kep Adresi: trabzonuniversitesi@trbzl.kp.tr	Bilgi için : Furkan Akkaya Memur Faks No: Telefon No: Direkt Hat:			

Ek 2. Anket Formları

ANKET FORMU

Bu form, sorumluluk algısı ve dindarlık arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik bir araştırma çalışmasının parçasıdır. Bu araştırma tamamen bilimsel amaçlarla yürütülmekte olup, formda verdiğiniz bilgiler kesinlikle gizli tutulacaktır. Veriler anonim olarak analiz edilecek ve herhangi bir şekilde üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır. Formda yer alan sorulara samimi ve doğru bir şekilde cevap vermeniz, çalışmamızın güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Ayıracağınız birkaç dakikanın araştırmamıza anlamlı bir katkı sağlayacağını bilmenizi isteriz.

Katılımınız için gönülden teşekkürler.

Elif SOYTÜRK

Din Psikolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1. Yaşı aralığınız nedir ?

18-24 () 25-34 () 35-44 () 45-54 () 65 ve üstü ()

2. Cinsiyetiniz nedir ?

Kadın () Erkek () Diğer ()

3. Medeni Durumunuz nedir?

Bekâr () Evli () Boşanmış () Dul () Diğer ()

4. Eğitim Durumunuz nedir?

() İlköğretim

() Lise

() Önlisans

() Lisans

() Yüksek Lisans

() Doktora

5.Sosyo-Ekonomik durumunuz nedir?

() Düşük

() Orta

() Yüksek

Ek 2'nin devamı

Alt ölçekler:					
1. Duygusal (1, 2, 5, 7, 10, 15r*, 18, 19, 20, 22r, 23r, 24) 2. Bilişsel (3, 9r, 11, 16, 17) 3. Davranışsal (4, 6, 8, 12, 13, 14, 21r)					
Yönerge: Aşağıda belirtilen ifadeleri okuyunuz ve size uygun şekilde işaretleyiniz.					
	Asla	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Daima
1. ** Üzerime düşenleri yerine getirmenin önemli olduğuna inanırım.					
2. Bir görev üstlendiğimde, kime karşı sorumlu olduğumun farkındayım.					
2. Becerebileceğimi düşündüğüm bir işi, yapmaya çalışırım.					
4. Üzerime düşenleri yerine getirirken, çıkan sorunları etkili şekilde çözmeye çalışırım.					
5. Söz verdiğimde, bu sözü yerine getirmeye çalışırım.					
6. Grup çalışmalarına dâhil olmamaya çalışırım. (R)					
7. Bir kişiyi kırdığımda, gönlünü almak isterim.					
8. Bir işe başlamak çok zamanımı alır. (R)					
9. Gelecekte nasıl birisi olduğumu umursarım.					
10.Hata yaptığımda bundan ders almaya çalışırım.					
11.Başkalarının benim hakkımdaki düşüncelerini önemserim.					
12.Zor bir iş karşısında kolaylıkla vazgeçerim. (R)					
13.Üzerime düşen bir görevi yerine getirmediğimde, bunu saklamaya çalışırım. (R)					
14.Geçmişte yaptığım hatalar, yeni sorumluluklar almamı engeller. (R)					
15.Sorumluluklarımı yerine getirmek beni mutlu eder.					
16.Kurallara uymakta zorluk çekmem.					
17.Önceliklerim için fedakârlık yapabilirim.					
18.Kızgın ya da üzgün hissetmeme rağmen üzerime düşenleri yerine getirmeye çalışırım.					
19.Bana her zaman güven duyulabilir.					
20.Bana güvenen insanları hâla kırıklığına uğratmak istemem.					

21. Planlarımı kolaylıkla yerine getirebilirim.					
22. Yardım ettiğim birisinin, sorumluluklarını yerine etirebildiğini görmek beni mutlu eder.					
23. Bana verilen bir işi, her ne pahasına olursa olsun yapmaya çalışırım.					
24. Başkalarına yük olmaktansa, kendi işimi kendim yapmayı tercih ederim.					

		Ok-Dinî Tutum Ölçeği
Biliş	dtBİLİŞ1R	Dinî gereksiz olduğunu düşünüyorum (-)
	dtBİLİŞ2R	Dinî inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum (-)
Duygu	dtDUY1	Ezan, dua veya Âyet gibi dinî okumaları dinlediğimde duygulanırım
	dtDUY2	Dinî etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım
Davranış	dtDAV1	Yaşantımın dinî değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.
	dtDAV2	İnandığım dinî gereklerini yerine getirmeye çalışırım
Tanrı	dtTANIL1	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.
	dtTANIL2	Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum

Ek 3. Yapay Zekâ Kullanımı Tablosu

No	Yapay Zekâ Aracı	Kullanım Amacı	Kullanıldığı Bölüm	Kullanım Şekli
1	ChatGBT	Araştırdığım kavramları bulabileceğim kaynak önerileri	Genel	Öneri alındı
2	ChatGBT	Alternatif kelime seçimleri	Genel	Öneri alındı
3	ChatGBT	Noktalama ve imla hatalarının tespit edilmesi	Genel	Öneri alındı
4	ChatGBT	Kaynakça bölümünün hatalarının tespiti	Kaynakça	Öneri alındı
5	Zotero	Kaynak oluşturma	Genel	Doğrudan alıntı yapıldı

ÖZ GEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ

*** tarihinde *** ilçesinde doğdu. *** İmam-Hatip Lisesinden 2007 yılında mezun oldu. 2008-2012 yılları arasında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünde lisans eğitimini tamamladı. 2012 yılında İstanbul'un Sultangazi ilçesine Yunus Emre Ortaokulu'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmeni olarak atandı. 2016-2020 yılları arasında Trabzon'un Araklı ilçesinde sırasıyla; Cumhuriyet İlkokulu, Araklı Atatürk İlköğretim Okulu ve Hamit Özdağ İmam-Hatip ortaokulunda görev yaptı. 2020 yılından itibaren İstanbul'un Üsküdar ilçesinde sırasıyla; Deniz-İş İlkokulu, 3.Selim İlkokulu, Mihriban-Suat Bedük İlkokulu, Burhaniye İlkokulu, Kuzguncuk İlkokulu ve son olarak Ali Fuat Başgil Kız Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde öğretmenlik yaptı.

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres 1: ***

Adres 2: ***

E-Posta: ***